

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İngiliz Dış Politikasında Dekolonizasyon Bağlamında
Süreklilik ve Değişim

Doktora Tezi

Aybars Karcı

Nisan 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İngiliz Dış Politikasında Dekolonizasyon Bağlamında
Süreklilik ve Değişim

Doktora Tezi

Aybars Karcı

Danışman

Prof. Dr. İsmail Ermağan

Nisan 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Aybars Karcı tarafından hazırlanan "İngiliz Dış Politikasında Dekolonizasyon Bağlamında Süreklilik ve Değişim" başlıklı bu Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İsmail Ermağan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel Kurt
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Burak Gümüş
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Özgün Erler Bayır
İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 24/04/2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun Chicago kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. İsmail Ermağan

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Aybars Karcı

ÖZET

İngiliz Dış Politikasında Dekolonizasyon Dönemi Üzerinden Süreklilik ve Değişim

KARCI, Aybars

Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN

Nisan 2024

Bu tez günümüz dünya siyasetini temel olarak yönlendiren devletlerin izini aramada, 16.yüzyıl-21. yüzyıl arasında çeşitli aşamalardan geçerek inşa ettiği küresel Britanya Dünya Sistemi'ni, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çözülme-gerilemeden sonra dekolonizasyon uygulamaları ile yeniden tesis etmeyi hedefleyen Birleşik Krallık'ın performansını odağına almaktadır. Sömürge kurdukları bölgelerin çoğundan fiziksel olarak çekilerek, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyarak ve ortak bir aidiyet-hedef-kurum bağı oluşturarak İngiliz menfaatini dönüştüren bu yaklaşım, Avrupa imparatorluklarının geri çekilme süreci bağlamında ilintili Uluslararası İlişkiler literatüründe stratejik önemde görünmektedir. Bu tez işte bu noktada İngiliz dış politikasında dekolonizasyon süreci üzerinden inşa edilen değişim ve süreklilik gelişmelerini analiz etmektedir. İngiliz dünya gücünün oluşumu, 1945'ten sonra izlenen stratejiler, Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Afrika ve Karayipler bölgelerindeki dekolonizasyon süreçlerinin yanı sıra Hindistan ve Orta Afrika Federasyonu örnekleri irdelenerek, bu değişim-sürekliliğin hangi politik çıktılarla ve ne derece gerçekleştiği, eski sömürge ilişkilerinden Birleşik Krallık'ın bu bağlamda ne ölçüde yararlandığı araştırılacaktır. Bu çalışma son kertede İngiliz dünya gücünde gerilemeler yaşansa da, Birleşik Krallık'ın imparatorluk vizyonunu ve dünya siyasetini yönlendirme misyonunu kaybetmediğini ve sürdürme amacında olduğunu tespit etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Birleşik Krallık, Dekolonizasyon, Sömürgecilik, İngiliz Dış Politikası.

ABSTRACT

Continuity and Change in British Foreign Policy through the Decolonization Period

KARCI, Aybars

Doctoral Thesis, Department of International Relations

Advisor: Prof. Dr. İsmail ERMAĞAN

April 2024

In tracing the states that fundamentally shape contemporary world politics, this thesis focuses on the performance of the United Kingdom, which aims to re-establish the global British World System, which it built through various stages between the 16th and 21st centuries, through decolonization practices after the disintegration and decline after World War II. This approach, which transformed the British interest by physically withdrawing from most of the colonized territories, recognizing the independence of these countries and creating a common bond of belonging-goals-institutional bonds, seems to be of strategic importance in the related International Relations literature in the context of the withdrawal process of European empires. It is at this point that this thesis analyzes the developments of change and continuity in British foreign policy constructed through the decolonization process. By examining the formation of British world power, the strategies pursued after 1945, the decolonization processes in Southeast Asia, the Middle East, Africa and the Caribbean regions, as well as the examples of India and the Central African Federation, it will be investigated with which political outcomes and to what extent this change-continuity has been realized, and to what extent the United Kingdom has benefited from its former colonial relations in this context. This study ultimately concludes that despite the decline of British world power, the United Kingdom has not lost its imperial vision and its mission to shape world politics.

Keywords: British Empire, United Kingdom, Decolonization, Colonialism, British Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Doktora tezini tamamlamak her akademisyen için hayatının önemli dönüm noktalarından biridir. Bir yanıyla zorlu bir süreci geride bırakmak, diğer yanıyla yeni girişimlere yelken açmaktır. Bazılarımız danışman, komite üyeleri gibi konularda şanslı oluruz. Ben de o şanslı öğrencilerden biri olmanın bilinciyle öncelikle çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. İsmail Ermağan'a en samimi duygularla teşekkür etmek isterim. Zaman zaman akademik danışmanlığın da ötesine geçerek adeta bir ağabey gibi zor zamanlarımda yanımda oldunuz. Benim fikrimce bir öğrencinin sahip olabileceği en iyi danışmansınız. Hayatım boyunca yönderliğinizi unutmayacağım.

Daha sonra çok değerli tez komitesi üyelerim Prof. Dr. M. Lutfullah Karaman ve Doç. Dr. Veysel Kurt'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Lutfullah hocam bilgeliği ve tecrübesiyle bana yol gösterirken, Veysel hocam da gerek tezin bölümlerini oluştururken gerek yazılan kısımlara dair yorumlarıyla çok değerli katkılar sunmuştur. İki hocama da bana gösterdikleri ilgi ve sabır için içtenlikle teşekkür ediyorum. Ayrıca tez savunmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Özgün Erler Bayır ve Prof. Dr. Burak Gümüş'e şükranlarımı sunarım.

Araştırma Görevlisi olarak tez yazmanın zorluklarından biri de bir yandan bölüm ve fakülte görevlerini ifa etmektir. Bu konuda da şanslı bir akademisyen olarak, eski dekanım Prof. Dr. Hamdi Genç, bölüm başkanım Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav ve şu anki dekanım Prof. Dr. Faruk Bal'a bana gösterdikleri tüm iyi niyetten dolayı şükranlarımı sunarım.

Özel olarak babam İstemihan Karcı'ya her zaman yanımda olduğu için teşekkür ederim. İnsanın her başı sıkıştığında arayabileceği bir ailesi olması sanırım dünyadaki en güven veren histir. Son olarak akademisyen dostum Dr. Ö. Ü. İbrahim Kuran'a bu zamana kadar yanımda olduğu tüm zamanlar için teşekkür ederim.

Dilerim bu çalışma Birleşik Krallık'a ve İngiliz dış politikasına dair ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlar ve dünyanın bu en büyük imparatorluğunu kuran zihin dünyasını ve yöntemlerini anlamaya yardımcı olur.

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI.....	i
BEYANLAR	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
EKLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
1.1. Uluslararası İlişkilerde ve Britanya Tarihinde Dekolonizasyon.....	10
1.1.1. Dekolonizasyon Tanımları	14
1.1.2. Dekolonizasyonun Tarihsel Bağlamı ve Britanya Dünya Sistemi.....	18
1.1.3. Analitik Perspektifler ve Açıklayıcı Modeller	22
1.1.4. Kolonyalizm-Emperyalizm Tanımları Ve İlişkileri.....	26
1.1.5. Postkolonyal Ekolün Argümanları.....	31
1.1.6. Uluslararası İlişkilerde Postkolonyalizm ve Neokolonyalizm Tartışmaları	35
2. 1945'E KADAR GENEL HATLARIYLA İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI	40
2.1. 1815'e Kadar İngiliz Dünya Gücünün Oluşumu	40
2.2. 1815-1914 Pax-Britannica Dönemi	52
2.3. 1914-1945 Arası İngiliz Dış Politikası	65
3. İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASINDA DEKOLONİZASYON DÖNEMİ (1945-1980)	78
3.1. Londra'nın Ana Dekolonizasyon Stratejileri ve Bölgesel Yaklaşımları	78
3.1.1. Güneydoğu Asya Bölgesi	86
3.1.2. Orta Doğu Bölgesi	91
3.1.3. Afrika Bölgesi.....	97
3.1.4. Karayipler Bölgesi	101
3.2. Hindistan'ın Dekolonizasyonu	103
3.2.1. Geç-Sömürge Dönemi Özellikleri	103
3.2.2. Dış Koşullar	110

3.2.3. Dekolonizasyon Sürecinin Seyri.....	114
3.3. Orta Afrika Federasyonu’nun Dekolonizasyonu	117
3.3.1. Geç-Sömürge Dönemi Özellikleri	117
3.3.2. Dış Koşullar	126
3.3.3. Dekolonizasyon Sürecinin Seyri.....	131
3.4. Dekolonizasyonun Kısa, Orta ve Uzun Dönem Sonuçları	135
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	151
EKLER	178

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

DHŞ: Doğu Hindistan Şirketi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

NAC: Nyasaland African Congress (*Nyasaland Afrika Kongresi*)

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

SRANC: Northern Rhodesia African National Congress (*Güney Rodezya Afrika Ulusal Kongresi*)

ZAPU: Zimbabwe African People's Union (*Zimbabve Afrika Halk Birliği*)

ZANU: Zimbabwe African National Union (*Zimbabve Afrika Ulusal Birliği*)

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: 1920’de Britanya İmparatorluğu.....	70
Harita 2: 1967’de Britanya’nın Stratejik Üsleri.....	85
Harita 3: Britanya’nın Güneydoğu Asya Dekolonizasyonu.....	90
Harita 4: Britanya ve Orta Doğu (1919-1967).....	93
Harita 5: Britanya’nın Karayipler Bölgesi Dekolonizasyonu	102

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Dünya Genelindeki Birleşik Krallık Askeri Konuşlanmaları

GİRİŞ

Tezin Konusu ve Amacı

Dünya tarihinde Britanya İmparatorluğu özgün özellikler taşımaktadır. Gerek 1215 Magna Carta ile başlayan demokrasi ve insan hakları serüveniyle gerek Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile bilim dünyasına yön vermesiyle gerekse de tüm bu değerlerinin zıttı olarak görülebilecek (hem kanlı hem diplomatik) sömürgecilik geçmişiyle Birleşik Krallık, uluslararası ilişkiler araştırmacıları açısından incelenmesi gereken bir aktördür. Fransızlar ile giriştikleri Ada ile Kıta'nın savaşında (Yüzyıl Savaşları, 1337-1453) taraflardan birinin yenilgisi gerçekleşmeyince Ada'yı güvence altına alan fakat Kıta'da siyasi nüfuz kuramayan İngilizler, bundan böyle Avrupa coğrafyasında kendi menfaatleri doğrultusunda güçler dengesi politikasını takip etmişlerdir. Avrupa'da Fransa-Almanya-Rusya arasında izlenen bu strateji, yüzyıllara dayanan kolonyal mirası ve II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile kurduğu "Özel İlişki"¹ (*The Special Relationship*) bu aktörün günümüzdeki dış politikasının derin eksenini oluşturmaktadır. Ukrayna'nın Rusya tarafından işgalinde Avrupa'nın güvenliğinin sağlama alınması hedefiyle Rusya karşıtı politikalar izlenmesi, ABD ile küresel Batı üstünlüğünün idamesi amacıyla ortaklıklar inşa edilmesi veya Avrupa Birliği üyeliğinden geri çekilmede kolonyal mirasa güvenmesi, Birleşik Krallık'ın Winston Churchill'in 1948 yılında tarif ettiği İngiliz dış politikasındaki "Üç Halka"nın birer yansımasıdır.² Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bugün uluslararası ilişkiler denklemlerinin analizinde Birleşik Krallık kritik bir yer tutmaktadır.

Britanya'nın 16. ve 17. yüzyıllardan gelen ve gelişen imparatorluk ilişkileri, 20. yüzyıla girilmesinden itibaren şekil değiştirmeye başlamış ve dünya savaşları, dekolonizasyon süreçleri, Avrupa Birliği, küreselleşme ve Brexit süreciyle inişli çıkışlı seyirler izlemiştir. Geçtiğimiz yüzyılın gelişmeleri, imparatorluğun

¹ Literatürde Birleşik Krallık ve ABD arasında özellikle 20. yüzyılda kurulan ve geliştirilen askeri, politik, ekonomik bağları kapsayan ilişkiye verilen isimdir. Detaylı bilgi için bkz: Steve Marsh ve John Baylis. "The Anglo-American 'Special Relationship': The Lazarus of International Relations." *Diplomacy & Statecraft* 17, sy. 1 (Nisan 2006): 173-211.

² Churchill'in belirttiği üç dış politika halkası: Commonwealth, ABD ve Avrupa ile ilişkilerdir. Marsh ve Baylis, "The Anglo-American": 175.

Dominyon³ (*Dominion*) bölgelerini ve diğer sömürge topraklarını değiştirmiş, yeni formlara büründürmüş ve “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” olarak adlandırılan bu ülkenin takip etmiş bulunduğu politikaları anlamayı gerekli kılmıştır. Çünkü İngiliz dış politikasının, sadece bir ada halkının değil, dünya halklarının önemli bir kısmının kaderini yönlendirecek derinlikte olduğu dile getirilmektedir.

Bu tezin temel iddialarından biri, Anglo-Sakson diplomasi II. Dünya Savaşı’nda zayıflayarak gerilese de Birleşik Krallık’ın kolonyal sistemini gevşeterek dönüştürmüş olması ve kurumsal olarak yeniden üretmesidir. Bu iddianın peşine düşebilmek için, Birleşik Krallık’ın zamanında bulunduğu ve günümüzde hala ilişkilerini sürdürdüğü coğrafyalara bakmak gerekmektedir. 1922 yılına gelindiğinde dünyanın dörtte birine yayılmış bulunan bir imparatorluk söz konusudur. Avrupa, Asya, Amerika ve Karayipler, Afrika ve Pasifik bölgelerindeki onlarca bağımsız ülke İngiltere’nin bir zamanlar hüküm sürdüğü topraklardır. Bu ülkeler arasında Hindistan, Pakistan, Singapur, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Nijerya, Kenya ve Kıbrıs gibi ülkeler bulunmaktadır. The Commonwealth denilen milletler topluluğu koalisyonu, bu süregelen ilişkiler ağının günümüzdeki halidir. Bugün, yukarıda bahsedilen beş ayrı bölgede toplam nüfusu 2.5 milyar kişiyi bulan bu koalisyonun İngiltere ile olan ilişkilerinin geçmiş ve geleceği dünya siyasetinin stratejik bir ayağını teşkil etmektedir.⁴

Bu çalışma İngiliz dünya gücünün kuruluşu, yönetimi ve değişen şartlara göre adapte edilmesi meselesini, sömürge tarihi ve ilişkileri bağlamında ele alarak İngiliz dış politikasında süreklilik sağlanan alanları, değişim gösteren stratejileri ve günümüz dünyasını etkileyen sömürge mirasının izlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Kısaca, bu tezde İngiliz dış politikasındaki dekolonizasyon dönemi üzerinden değişim ve süreklilik, Hindistan ve Afrika vakalarının analizi ile sorgulanacaktır.

³ Dominyon, ilk olarak 1867 yılında kullanılan ve Britanya İmparatorluğu içinde kendi kendini yönetme hakkını elde eden sömürgeleri ifade eden terimdir. C. Brad Faught, *The New A to Z of Empire: A Concise Handbook of British Imperial History* (London: I.B. Tauris, 2011), 69.

⁴ “The Commonwealth”, <https://thecommonwealth.org/about-us> (erişim: 02.02.2021)

Tezin Araştırma Soruları

Bu bağlamda, bu tez çalışması aşağıdaki sorulara cevap arayacaktır:

1. 17. yüzyıldan 21. yüzyıla İngiliz dış politikasındaki temel kırılma aşamaları ve ilkeler nelerdir?
2. Emperyal bir güç olarak İngiltere'nin 19. ve 20. yüzyılda dünya ölçeğinde izlediği küresel stratejiler nelerdir?
3. Emperyalist İngiltere, dünyanın hangi bölgelerinde ve hangi alt sistemlerle yönetimler oluşturmuştur?
4. İngiltere 1945'ten sonra başlayan Avrupa imparatorluklarının çözülüşü sürecinde uluslararası politikadaki konumunu koruyabilmiş midir? İngiltere bu olaylara sömürge ilişkilerini kullanarak nasıl yanıt vermiştir?
5. Bu çerçevede Hindistan ve Afrika coğrafyalarında dekolonizasyon süreçleri nasıl gerçekleşmiştir?
6. Son tahlilde dış politikada dekolonizasyon sonrasında süreklilik-değişim nasıl ve ne derece sağlanmıştır? Ya da Britanya İmparatorluğu sona ermiş midir, devam etmekte midir?

Tezin Hipotezleri

Görülmektedir ki Londra, 17. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan bir zaman diliminde tarihindeki çeşitli evrelerden istifade ederek İngiliz menfaatine odaklanan sistemi güncellenmiştir. Burada, yönetimde liberal uygulamaların, ekonomide sanayi devriminin, kültür-eğitim ve dil çalışmaları ile yumuşak güç versiyonlarının, askeri modernizasyon ile sert güç faaliyetlerinin karma performansı söz konusudur. Britanya İmparatorluğu dönemindeki gibi Kraliyet'e bağlı Avustralya, Yeni Zelanda vb. devletlerin⁵ yanı sıra dünyanın farklı bölgelerinden dünyanın dörtte biri sayısındaki devletle (56) bir birlik oluşturmuştur. Tarihsel mirasın günümüze yansması bağlamında Fransa, Alman, Japonya, Rus veya Osmanlı imparatorluklarından özgün biçimde farklılaşmaktadır. O sebeple bu tez çalışmasının ana hipotezi olarak denebilir ki, dış politikada süreklilik-değişim tartışında Birleşik Krallık, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya aldığı

⁵ Bu devletler, Antigua ve Barbuda, Avustralya, Bahamalar, Belize, Kanada, Grenada, Jamaika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler, Solomon Adaları ve Tuvalu'dur.

dekolonizasyon politikaları ile temel olarak kendi menfaatlerini tekrardan tesis etmeyi hedeflemiş, bu doğrultuda sistemin doğasını ve kurallarını dönüştürmüştür.

Tez ikinci olarak ve aslında ilk hipotezin devamı niteliğinde, Birleşik Krallık'ın kurumsal olarak geliştirdiği “Commonwealth”⁶ sistemi sayesinde dünyada hiçbir devletin sahip olmadığı bir politik-ticari ağa sahip olduğunu, II. Dünya Savaşı'nın siyasal ve ekonomik çöküntüsünden sonra bu ağ sayesinde dünyanın büyük devletleri arasında kalabildiğini öne sürmektedir. Bu hedefte İngiltere'nin normal zamanlarda Commonwealth bağlarını gevşek tuttuğu, kriz ve savaş dönemlerinde ise Commonwealth ilişkilerini sıkılaştırdığı ve mobilize ettiği gözlenmektedir. Çalışma bir yandan da eski sömürge ilişkilerinin İngiltere'ye geçmişte ne ölçüde yarar sağladığı, günümüzde neler katabileceği sorunsalını irdelemektedir.

Bu tez çalışması ile ayrıca Britanya'nın eski Dominyon ve sömürge ülkelerinin dokolonizasyon sürecine tepkileri ve gelişen süreçlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda üçüncü hipotez olarak, Birleşik Krallık'ın Hindistan'da son 400 seneyi kapsayabilecek tarihsel derinliğinin ve bir noktadan sonra tek aktör olarak şekillendirdiği kolonyal mirasının günümüzde Commonwealth üzerinden daha fazla birliktelik doğurduğu, Afrika coğrafyasında ise gerek kolonyal paylaşmada rakip aktörlerin fazlalığı gerekse günümüzde bu kıtada etkinlik kurmak isteyen rakip devlet fazlalığı, –Hindistan ile karşılaştırmalı olarak – İngiliz nüfuzunun nispeten sınırlı kaldığı ileri sürülebilir.

Tezin Literatürdeki Yeri

İngiliz dış politikası ve Commonwealth ile ilgili Türkçe akademik literatür oldukça sınırlıdır. İngiliz dış politikası alanında birkaç makale haricinde, “İngiliz Dış Politikası Ekseninde Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası”, “New Labour (1997-2007) döneminde İngiliz Dış Politikası'nın Avrupalılaşması” ve “Uluslararası ekonomi politik çerçevesinde Birleşik Krallık Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomi boyutu” başlıklı yüksek lisans tezleri yapılmıştır.

⁶ Commonwealth teriminin Türkçe terminolojideki kullanımı “İngiliz Milletler Topluluğu” şeklindedir. Fakat Erkul'un doktora tezinin giriş kısmında ifade ettiği gibi bu kullanım karşılık bağlamında sorunlar içermektedir. Bu yüzden bu çalışmada Commonwealth ifadesi tercih edilmiştir. Bkz: İbrahim Çağrı Erkul, “Dünya Politikasında Commonwealth örgütü: Üye devletlerin çıkarları, örgütün etkinliği ve geleceğinin analizi”, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016)

Commonwealth alanında ise “Dünya Politikasında Commonwealth örgütü: Üye devletlerin çıkarları, örgütün etkinliği ve geleceğinin analizi” başlıklı bir doktora tezi ve “Devletlerarası ve devlet dışı aktör olarak İngiliz Milletler Topluluğu ve Türk dış politikası üzerine çıkarımlar” başlıklı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

İngiliz siyasi tarihi ve dekolonizasyonu ile ilgili olarak ise “İngiltere Siyasi Tarihi (1763-1815)” başlıklı bir doktora tezi, “Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika”, “Dekolonizasyon Sürecinde Britanya'nın Ortadoğu Politikası” ve “Sömürge Sonrası Dönemde Afrika'daki İngiliz Eski Sömürgeleri ile İngiltere'nin ilişkileri; Nijerya, Kenya ve Güney Afrika Cumhuriyeti örnekleri” başlıklı yüksek lisans tezleri göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın da incelediği Hindistan'ın sömürge tarihi ile ilgili olarak ise “İngilizler'in Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri”, “Emperyalizmin bir kolu olarak oryantalizmin Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından uygulanışı” ve “Sömürgecilik ve 1763 - 1947 dönemi Pax- Britannica - Hindistan örneği” başlıklı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.

Bu tezin bahsedilen çalışmalardan ayrılan yönü İngiliz dış politikasındaki süreklilik ve değişim trendlerini dekolonizasyon özelinde hem tarihsel hem de kavramsal olarak ele almasıdır. Bunu yaparken geçmişten gelen politikalar ile dekolonizasyon dönemi arasındaki örgüleri de araştırmaktadır. Yüzyıllara dayanan dış politika mirasının bugünün İngiliz dış politika vizyonuna nasıl yandığı da altı çizilecek bir başka nokta olacaktır.

Tezin Teorik Arka Planı ve Yöntemi

Dekolonizasyon, eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması anlamında hem tarihsel bir süreç dolayısıyla uluslararası ilişkilerin bir konusu, hem de sömüren-sömürülen ilişkileri bağlamında sömürgeci güç tarafından kurulan bir zihin/yönetilme dünyasından kurtulmayı ifade eder. Dolayısıyla konuya yaklaşım kronolojik olarak ilgili ülkelerin siyasi tarih olaylarını incelemekten öteye geçmelidir. Uluslararası ilişkiler bağlamında kolonizasyon-emperyalizm-dekolonizasyon-neokolonyalizm kavramları ve nihayetinde postkolonyalizm teorisi içindeki konseptler bu çalışmada amaçlanan yaklaşımı genişletmeye ve kavramaya yardımcı olacaktır.

İngiliz dış politikasında dekolonizasyon örnekleri olarak seçilen Hindistan ve Orta Afrika Federasyonu dekolonizasyonunun karşılaştırmalı tarihsel analizi, Jürgen Osterhammel'in 2004 yılında ortaya koyduğu analitik çözümleme⁷ üzerinden yapılacaktır. Bu örnek vakaların seçilmesinin sebebi, bir yandan İngiliz sömürgeciliğinin en köklü ve kurumsallaşmış örneğinin Hindistan'da gerçekleşmesi, öte yandan İngiliz sömürgeciliğinin en uzun dekolonizasyon krizinin Rodezya (bugünkü Orta Afrika) bölgesinde yaşanmasıdır. Çözümleme, kavramsal bölümde bahsedilecek üç analitik düzeyi (metropol, yerel, uluslararası) yansıtan, dört ayrı kategori altında yirmi dokuz sorudan oluşmaktadır. Analiz için sorular arasından seçilen on dokuz tanesi kullanılacaktır.⁸ Daha sonra iki örnek, beş açıklayıcı dekolonizasyon modeline göre sınıflandırılacaktır. Söz konusu kategoriler ve kullanılacak sorular şunlardır:⁹

A) GEÇ-SÖMÜRGE DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ

(Characteristics of the Late-Colonial Era)

- 1- Ne tür bir koloni (*sömürü kolonisi, yerleşimci, askeri üs vb.*) inceleniyor? Bu koloninin imparatorluk yapısı içinde pozisyonu ve statüsü nedir?
- 2- Sömürgeleştiren nüfusun demografik payı ve kendi aralarındaki dağılımı (*yöneticiler, askerler, tacirler, misyonerler gibi*) nedir? Bu kesimin sömürge devletinin farklı sektörlerindeki ve ekonomisindeki nüfuzu ne derece geniş ya da sınırlıdır?
- 3- Yerli nüfusun sınıf ve cinsiyet yapısı, etnik ve dinsel dağılımı; kırsal ve şehir nüfusu bağlamında coğrafi yayılımı nasıldı?
- 4- Sömürge yönetimi nasıl (*siyasal karar-verme, yönetim ve polis*) organize edilmişti? Sömürge yönetimi ne derece direkt ve yoğunlukta halka yansıtılıyordu?
- 5- Sömürgeci güç (*hem devlet hem misyonerler*) ne derecede kültür ve eğitim politikaları üzerinden yerel topluma müdahale ediyordu? Bu müdahalenin

⁷ Çalışmanın orijinal başlığı için bkz: Jürgen Osterhammel, "Die Auflösung der modernen Imperien: Tendenzen und Interpretationen", *Praxis Geschichte* 17, sy. 2 (Mart 2004): 6-12.

⁸ Osterhammel'in modelindeki bütün sorulara yanıt vererek analizi gerçekleştirmek tezin kapsamını ve sınırlarını aşmaktadır.

⁹ Jan C. Jansen ve Jürgen Osterhammel, *Decolonization: A Short History*, ing çev. Jeremiah Riemer (Princeton: Princeton University Press, 2017), 25-28.

Batılı tarzda ve batılı eğitimle yetişmiş sömürge insanlarının ortaya çıkışında katkısı olmuş mudur?

- 6- Sömürge-karşıtı direnişin ana hareketleri (*aktivistler, destekçiler, sosyal alt tabakalar*) hangileriydi; motivasyonları ve hedefleri neydi? Sömürge devleti bu hareketlere nasıl karşılık verdi?

B) DIŞ KOŞULLAR (*External Conditions*)

- 1- Zaman içinde hangi noktada dekolonizasyon süreci kök salmaya başladı? Yakın ya da uzak yerlerde gerçekleşen önceki dekolonizasyon olaylarının etkileri ve mirası ne kadar önemliydi?
- 2- Üçüncü-taraf aktörlerin (*ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Birleşmiş Milletler (BM), Bağlantısızlar Hareketi¹⁰, uluslararası toplum vb.*) baskısı süreçte ne derece etkiliydi?
- 3- Metropoldeki siyasetçiler ve uzmanlar arasında bir dekolonizasyon stratejisi var mıydı?
- 4- Sömürge meseleleri metropol kamuoyunda ne kadar önem arz ediyordu ve partiler arası fikir ayrılıklarını nasıl ilgilendiriyordu?
- 5- Sömürgeci çıkar gruplarının (*yerleşimci lobisi, ticaret ve madencilik şirketleri, misyonerler vb.*) metropoldeki siyasal süreçler üzerinde önemli bir nüfuzu var mıydı?

C) DEKOLONİZASYON SÜRECİNİN SEYRİ

(*The Course of the Decolonization Process*)

- 1- Kurtuluş hareketlerinin yanı sıra nasıl, ne derecede ve hangi sonuçlarla şiddet; sömürgeci devlet ve yerleşimci milisler tarafından kullanılmıştır?
- 2- Etnik-dini benzeri başka çatışmalar kurtuluş hareketleri ve sömürgeci devlet arasındaki mücadeleyi karmaşık hale getirmiş midir?
- 3- Kurtuluş hareketlerinin amacı, programı ve siyaset tarzları neydi?
- 4- Bağımsızlık hangi yasal zeminde kazanıldı? Anayasanın kararlaştırılması ve hazırlanması kimler tarafından gerçekleştirildi?

¹⁰ “Soğuk Savaş’ın gerginliğinin azaltılması ve dikkatin daha çok az gelişmişliğe ve emperyalizmin son bulmasına yöneltilmesini isteyen bir grup tarafsız devlet tarafından 1961 yılında kurulan örgüt.” Antony Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 3. Baskı, çev. Taciser Ulaş Belge (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020), 625.

D) KISA VE ORTA DÖNEM SONUÇLAR

(Short-and Medium-Term Consequences)

- 1- Yeni devlet ve eski metropol arasında ne tür siyasal (askeri ve güvenlik alanları dahil) bağlar sürdürüldü? (*Commonwealth üyeliği, askeri üs devamı gibi*)
- 2- Benzer şekilde ne tür ekonomik bağlar korundu? (*para birimi ilişkileri, gümrük ayrıcalıkları, bağımsızlık öncesi-sonrası ticaret ve yatırımlar gibi*)
- 3- Sömürge geçmişi bağımsızlık sonrası kültürel durumu nasıl etkiledi? (*Avrupa dillerinin kullanımının muhafazası, ulusal dillerin ve tarihin milliyetçi varyasyonlarının teşvik edilmesi gibi*)
- 4- Dekolonizasyonun metropoldeki siyasal (sistemsel bir krizi tetiklemek gibi), ekonomik ve toplumsal (*yerleşimcilerin geri dönmesi, bağımsızlığını kazanan devletten gelen yeni vatandaşların göçü gibi*) sonuçları nelerdir?

Çözümleme soruları ilgili bölümlerin başlıkları altında yeniden verilmeyecek, sorulara üst başlıklar altında entegre bir şekilde cevap aranmaya çalışılacaktır.

Tezin Yapısı

Tezde giriş sonrası ilk bölümde teorik ve kavramsal çerçeve olarak uluslararası ilişkilerde ve Britanya tarihinde dekolonizasyon açıklanacaktır. Tezin alt başlıklarını ve hipotezlerini anlamlandırmada özellikle sömürgecilik, dekolonizasyon, postkolonyalizm ve neokolonyalizm tartışmaları önemlidir.

İkinci bölümde İngiliz dünya gücünün kuruluş aşamalarını kavramak amacıyla, 1945'e kadar genel hatlarıyla İngiliz dış politikası tartışılacaktır. Bu kapsamda 1815'e kadar imparatorluk gelişimi, Pax-Britannica (1815-1914) dönemi ve iki savaş arası dönemi de kapsayan 1914-1945 süreci ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde postkolonyal olarak atfedilen (1945 sonrası) dekolonizasyon döneminde öncelikle imparatorluğun genel dekolonizasyon stratejileri tartışılacaktır. Daha sonra Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Afrika ve Karayipler coğrafyalarından geri çekilişin genel politikaları resmedilecektir.

Buradan hareketle, tezin başlıca hipotezleri çerçevesinde Hindistan ve Orta Afrika Federasyonu bölgelerinde dekolonizasyon süreçleri analiz edilecektir.

Son tahlilde, İngiliz dış politikasında II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dekolonizasyon ile birlikte imparatorluktan devletler birliğine ve koordinasyonuna geçiş sürecindeki uyarılama-adaptasyon-dönüşüm mercek altına alınmaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde İngiltere'nin dış politikasında eski sömürge ülkeleri ağlarını nasıl kullandığının izlerini ortaya çıkarmaya odaklanılmaktadır.

Tezin Sınırlılıkları

Bu çalışma söz konusu incelemeleri genel olarak akademik kitaplar, makaleler, ansiklopediler gibi ikincil kaynaklar üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla Birleşik Krallık Dış İşleri Bakanlığı'nın resmi yazışmaları, antlaşma belgeleri, uluslararası örgüt kararları gibi birincil kaynakların yeteri kadar kullanılamaması ilk sınırlılık olarak söylenebilir. İkinci sınırlılık olarak ise çalışmanın araştırma sorularının geniş bir perspektif çizmeyi gerektirmesi nedeniyle özellikle bölgesel dekolonizasyon yaklaşımları incelenirken bölge ülkelerinin dekolonizasyon süreçlerinin ayrıntılı olarak ele alınamamış olması gösterilebilir.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası İlişkilerde ve Britanya Tarihinde Dekolonizasyon

Dekolonizasyon kavramı, uluslararası ilişkiler literatüründe genellikle belirli bir dönem ve fenomeni tasvir etmekte kullanılırken, araştırmacılar gerek kavramın tanımında gerekse dönem ve tarihsel örnekleme konusunda birbirinden farklı açıklamalar getirmiştir. Öncelikle dekolonizasyonun, emperyalizm, kolonyalizm (sömürgecilik), anti-kolonyalizm, neo-kolonyalizm ve postkolonyalizm gibi kavramlarla bağlantılı olduğunu vurgulamak gerekir. Esasında tarihsel bir süreç içinde birbirini izleyen ve bağlantılı olmaktan da öte bir giriftlik taşıyan bu diğer kavramlardan da bölüm içinde bahsedilecektir.

Genellikle Avrupalı güçlerle bağdaştırılan emperyalizm sayesinde, bir dış gücün yabancı bir ülke üstünde tahakküm kurması ve söz konusu coğrafyanın yeraltı/yerüstü kaynaklarından ve insan gücünden kendi lehine yararlanması şeklinde ortaya çıkan kolonyalizm, Üçüncü Dünya¹¹ da denen sömürgelerde bu dış güce karşı zaman içinde gelişen milliyetçi/solcu hareketler özelinde ortaya çıkan anti-kolonyalizm, 1945 sonrası kolonyalizmin şekil değiştirerek daha çok ekonomik ilişkiler altında sürdürülmesi sürecini ifade eden neo-kolonyalizm¹² ve nihayetinde uluslararası ilişkiler yazınında Avrupa-merkezciliğe bir tepki olarak ortaya çıkan, sub-altern (madun) çalışmalar¹³ da denilen ve yeni bir uluslararası ilişkiler teorisi şeklinde ifadesini bulan postkolonyalizm, dekolonizasyon çalışmalarında karşımıza çıkan kavramlardır.

¹¹ Söz konusu ifade, Kapitalist Dünya (ABD ve Avrupalı müttefikleri), Sosyalist Dünya (SSCB ve uyduları) ayırımına ek olarak, bunların dışında kalan ve genellikle bu iki dünyanın nüfuzundan etkilenen ve bu iki dünyaya göre daha az gelişmiş ya da geri kalmış ülkelerin oluşturduğu dünyaya atıf yapmaktadır. Üçüncü Dünya'nın genel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir: yabancı güçlerin eski sömürgesi olmaları, onları sadece hammadde ihracatçısı haline getiren bir ekonomik sömürüye maruz kalmaları ve Hristiyan Batı medeniyeti karşısında bir aşağılık hissi yaratan kültürel dominasyona uğramış olmaları. Bernard Waites, *Europe and the Third World: From Colonisation to Decolonisation, c. 1500-1998* (New York: St. Martin's Press, 1999), xv.

¹² Olakunle A. Lawal, "British Commercial Interests and the Decolonization Process in Nigeria, 1950-60", *African Economic History*, sy. 22, (1994): 93.

¹³ örnek bir eser için bkz: Ranajit Guha ve Gayatri Chakravorty Spivak (ed.), *Selected Subaltern Studies* (Delhi: Oxford University Press, 1988).

Bu anlatıya göre, herhangi bir yerde ve zamanda dekolonizasyondan bahsedebilmemiz için öncelikle orada bir sömürgeciliğin var olması gerekir. Bu çalışma kapsamında ele alınacak sömürgecilik, İngiliz sömürgeciliğidir. Bu tezde İngiliz sömürgeciliğinin etkisinde kalmış coğrafyalardan belirli örnekler (ülkeler) seçilerek, Britanya dekolonizasyonu farklı analiz düzeyleri ve açıklama modelleriyle analiz edilecektir. Bu çalışma, bir siyasi tarih çalışması olması hasebiyle yukarıdaki kavramların ve teorilerin ayrıntılı bir şekilde incelenip tartışıldığı bir zemin olmaktan ziyade, söz konusu mefhumların siyasi tarih bağlamında anlatıldığı ve Britanya dekolonizasyonunu açıklamakta kullanıldığı bir yapıda olacaktır. Bu bölümde çeşitli yazarların ve akademisyenlerin bu mefhumlara dair tanımları, tespitleri ve dönemselleştirmeleri özet şeklinde verilmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda her şeyin başlangıcı olarak Avrupa emperyalizmi/Batı Yayılması'na bakmak ve bu süreçlerin Britanya ile ilgili olan kısımlarını ortaya koymak gerekmektedir. Baskın Oran, Batı Yayılması'nı üç döneme ayırmaktadır.¹⁴ Buna göre birinci yayılma 1490'larda yaşanmış ve itici gücü Merkantilizm olmuştur. Fatihler, kâşifler ve askeri işgal yolları izlenen bu yayılmanın sonucu sömürgeciliktir. Bu yayılmada esas rol İspanyolların ve Portekizlilerindir. Bunlar, özellikle bugün Latin Amerika da denen Güney Amerika kıtasına hakim olmuşlar ve burada sömürge imparatorlukları kurmuşlardır. İkinci yayılma dönemi 1890'larda yaşanmış ve itici gücü I. Sanayi Devrimi olmuştur. Misyonerler, kâşifler, şirketler ve askeri işgal yöntemleriyle hareket eden Avrupalıların kullandıkları haklı gösteriş söylemleri ise “beyaz adamın yükü” ve “uygarlaştırıcı görev” gibi ırkçı teoriler olmuş; Oran bu yayılmanın sonucunu emperyalizm olarak belirtmiştir. Bu yayılmanın en önemli aktörü şüphesiz Britanya'dır. Britanya'nın uluslararası sistemde tartışmasız lider olduğu bu dönemde diğer Avrupa güçleri de emperyalizm yarışına katılmaya başlamış ve bu yarışın en somut örneği Afrika Kapaşması olmuştur. Üçüncü yayılma dönemi ise 1990'larda olup itici gücü III.

¹⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012* (İstanbul: İletişim, 2013), 35.

Sanayi Devrimi, yani Bilgi Çağı'dır. ABD önderliğinde kültürel-ideolojik etki yöntemi izlenen bu dönemin sonucuna da Oran “küreselleşme” demektedir.

Dietmar Rothermund ise Avrupa Emperyalizmini beş döneme ayırmaktadır: Erken denizcilik keşiflerinden 1763'e kadar Portekiz, İspanya ve Hollanda'nın etkin olduğu birinci dönem, Britanya'nın etkin olduğu, 1870'lere kadar süren ve sömürge yayılmasının gerçekleştiği ikinci dönem, 1870-1914 arası doruk noktası olan üçüncü dönem, iki dünya savaşını ve Büyük Buhran'ı kapsayan dördüncü dönem ve dekolonizasyon karşısındaki son çırpınışlar olan yeni emperyalizm dönemi.¹⁵ Yazarın yorumuna göre, ilk dünya savaşı denebilecek Yedi Yıl Savaşları ile sona eren birinci dönemin son yıllarında İngilizler Hindistan'da Bengal bölgesini ele geçirmiş ve “Bengal'in Yağmalanması” Endüstri Devriminin finansmanına katkı sağlamıştır. İkinci dönemde servis sektörünün hızla büyümesiyle Londra, uluslararası finans merkezi haline gelmiştir. 1865-1914 arası üçüncü dönem içine giren yıllarda Britanya denizaşırı yatırımlarının %34'ü Kuzey Amerika'ya yapılmıştır. Dördüncü dönem içinde, 1931 yılında Britanya Altın Standardı'nı¹⁶ terk etmiş ve Sterlin Bölgesi¹⁷ projesini hayata geçirerek imparatorluk içinde özel bir gümrük sistemi uygulamıştır. “Açık Kapı Politikasının”¹⁸ tam karşıtı olan bu uygulama ABD'nin anti-kolonyalizm taraftarı tutumunu beslemiş ve bu tutum genel olarak beşinci dönemde Britanya'nın imparatorluğu koruma çabalarını sekteye uğratmıştır.

Todd Shepard, 1860 sonrası Avrupalı güçlerin imparatorluk inşası sürecini “yeni emperyalizm” olarak nitelemektedir.¹⁹ Shepard'a göre imparatorlukların genişlemesi anlamında yeni emperyalizm esasında bir değişim değil devamlılıktır, fakat bu yeni evre daha önce görülmemiş bir çapta gerçekleşmiştir. 1850'lerin ortalarında Avrupalı devlet adamları arasında sömürgeler üzerinde “direkt kontrol”

¹⁵ Dietmar Rothermund, *The Routledge Companion to Decolonization* (New York: Routledge, 2006), 15-18.

¹⁶ Altın Standardı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: R. G. Hawtrey, “The Gold Standard.” *The Economic Journal* 29, sy. 116 (1919): 428-42.

¹⁷ Sterlin Bölgesi ile ilgili ayrıntılı açıklamalar 80 ve 81. sayfada verilecektir.

¹⁸ Açık Kapı Politikası, “Belli bir bölgede tüm ülkelerin halklarına eşit ticari ve endüstriyel haklar sunulması. Özel bir politika olarak ilk kez 19. yüzyılda Çin'deki Amerikan ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla ABD tarafından ileri sürüldü.” Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 623.

¹⁹ Todd Shepard, *Voices of Decolonization: A Brief History with Documents* (Boston: Bedford/St. Martin's, 2015), 13-14.

mekanizması kurma konusu tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü makineli tüfekler, telgraf hatları ve diğer teknolojik gelişmeler, 1860 sonrasında Avrupa ve Batı dünyası için yeni kontrol imkanları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemin adlandırılmasına dair bir başka örnek olarak James Sturgis, 1870 – 1902 arası yılların “yeni emperyalizm” olarak nitelendiğini belirtmektedir.²⁰ Bernard Porter ise yeni emperyalizm döneminin başlangıcı olarak 1890’lı yılları göstermektedir.²¹

İngiltere ve ABD gibi devletler ticari ve ekonomik nüfuz araçlarını etkinleştirerek, bazı ülkelerin hükümetleri üzerinde resmi bir yetkileri olmadan, bazı yazarların “resmi olmayan emperyalizm” dedikleri bir yol izlemişlerdir.²² Resmi olmayan emperyalizmin daha sonra dekolonizasyon döneminde ortaya atılan “neo-kolonyalizme” benzer yanları da bulunmaktadır.²³ Shepard’a göre, direkt kontrol mekanizmalarının tamamen devre dışı kalması anlamına gelmeyen bu dönemde yeni sömürgeler elde edilmeye devam edilmiş, fakat pek az yerde sömürge idarecileri söz konusu yerlerde bulunmuş, genelde yerli işbirlikçiler üzerinden hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Direkt kontrolün sürdüğü yerlerde klasik “havuç ve sopa” politikaları izlenmeye devam etmiştir. Sömürgecilerle işbirliği yapan unsurlara ödüller ve imkanlar sunulurken, sömürge yönetimine karşı çıkan gruplar ağır şekilde cezalandırılmıştır. Bunlara ek olarak Ronald Robinson da, emperyalizmin ancak “işbirliği” kavramı üzerinden anlaşılacağını belirtmiştir.²⁴

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin nasıl adlandırılacağı konusu ise, uluslararası ilişkiler araştırmacıları için zor bir konudur. Dünyanın en büyük imparatorluğunun en değerli sömürgesini kaybetmesiyle başlayan bu dönem gerçekten sömürgeciliğin sonu mudur? Klasik anlamıyla emperyalizm sona ermiş midir, yoksa form değiştirerek eski sömürge coğrafyalarında varlığını sürdürmekte midir? Bu dönemi Avrupa imparatorluklarının sonu ve Üçüncü Dünya’nın

²⁰ James Sturgis, “Britain and the New Imperialism”, *British Imperialism in the Nineteenth Century* içinde, (ed.) C.C. Eldridge (London: Macmillan, 1989), 85.

²¹ Bernard Porter, *The Lion’s Share: A History of British Imperialism 1850 to the Present*, 5th Edition. (London: Routledge, 2015), 121.

²² P. J. Cain ve A. G. Hopkins, *British Imperialism 1688-2015*, Third Edition. (London: Routledge, 2016), 265.

²³ Shepard, *Voices of Decolonization*, 14-15.

²⁴ Robert Johnson, *British Imperialism* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 80.

bağımsızlaşması olarak tanımlayabilir miyiz? İki kutuplu dünya düzeni anti-kolonyalizmi hızlandırmış mıdır, yavaşlatmış mıdır? Ve en nihayetinde bu dönem “dekolonizasyon çağı” olarak adlandırılabilir mi? Çalışmanın bundan sonraki kısmında dekolonizasyon kavramı tarihsel bağlam içinde ele alınarak, bu soruların literatürde tartışıldıkları bağlamlar açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Dekolonizasyon Tanımları

Dekolonizasyon kelimesinin ilk kez erken 19. yüzyılda, Cezayir’in işgaline karşı çıkan Fransız bir gazeteci tarafından kullanıldığı görülmüştür.²⁵ Daha sonra 1932 yılında Alman ekonomist Moritz Julius Bonn tarafından kullanılan terim, ilk kez bir kitap ismi olarak 1952 yılında Fransız yazar Henri Labouret tarafından çıkarılan “Colonisation, Colonialisme, Décolonisation” başlıklı eserde yer almıştır.²⁶ 1950’li yılların ortalarından itibaren ise literatürde sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

1939’da dünya nüfusunun aşağı yukarı üçte biri Avrupalı güçlerin sömürge yönetimi altındadır. Bu bağlamda dekolonizasyon, öncelikle Avrupalı olmayan halkların dış bir gücün siyasi egemenliğinden kurtulması, bir zamanlar Batılı güçlerin yönettiği toprakların bağımsızlaşması ve de yönetimin imparatorluklardan ulus-devletlere devredilmesi anlamına gelmektedir.²⁷ Öte yandan sömürge altındaki yerli halkların kendi inisiyatifleriyle harekete geçmesi, ya da onların beyaz yöneticilerinin deniz aşırı topraklardaki kontrollerini devretme kararı alması ve iki aktör arasında yeni bir ilişki biçiminin kurulmasıdır. Bu yönleriyle dekolonizasyon hem tarihsel bir akım hem de devam eden bir süreç niteliği taşımaktadır.

Dekolonizasyon tanımları aktörlerin bulundukları pozisyonlara göre farklılık gösterebilir. Yeni bağımsızlığını kazanmış bir ulus-devletin bireyleri tarafından “ulusal kurtuluş” olarak değerlendirilirken, söz konusu devletten çekilmiş bir Avrupalı imparatorluk vatandaşları tarafından “emperyal geri çekilme” ya da “imparatorluğun gerilemesi” olarak sunulabilmektedir. Nitekim Batı

²⁵ Dane Kennedy, *Decolonization: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2016), 1.

²⁶ Söz konusu eserin adı: “Colonisation, Colonialisme, Décolonisation”.

²⁷ John Springhall, *Decolonization Since 1945: The Collapse of European Overseas Empires* (Basingstoke: Palgrave, 2001), 3.

literatüründe konu ile ilgili olarak yer alan eserlerin başlıklarına baktığımızda, bu bakış açısını net bir şekilde görmekteyiz.²⁸ Dekolonizasyonun devam eden bir süreç olması ise, sömürgelerinden resmi olarak çekilme durumunda kalan Batılı güçlerin, söz konusu coğrafyalarda etkilerini başta türlü yöntemlerle sürdürebilme çabalarıyla ilişkilidir. Bu yeni ilişki biçimleri stratejik ortaklıklar, ticari anlaşmalar, finansal yardımlar şeklinde tezahür edebilir. Eski sömürgeler üzerinde kullanılan kalkınma politikaları gibi araçlar da Batı hegemonyasını en azından ekonomik olarak sürdürmenin unsurlarından biri olarak görülebilir. Bağımsızlık sonrası bu şekilde kurulan eşitliksiz ilişkiler literatürde neo-kolonyalizm tartışmalarını beraberinde getirmiştir.²⁹

Batı literatürü perspektifinde dekolonizasyon konusuna genellikle II. Dünya Savaşı sonunda Avrupa imparatorluklarına ne olduğu sorusu üzerinden yaklaşıldığı görülmektedir. Yani zayıf ve boyunduruk altındaki yerli halkların başkaldırmasını ele alan bir anlatı üzerinden değil de nedensel olarak bakılmaksızın “imparatorlukların sonu” (*end of empires*) bağlamında değerlendirmeler söz konusudur. Bu bakış açısıyla, dekolonizasyon, Avrupalı devletlerin resmi sömürge imparatorluklarının sona erişini vurgulamaktadır. Söz konusu tanımıyla da literatürde sömürge karşıtı güçlerin zaferini çağrıştıran “ulusal kurtuluş” (*national liberation*) ve sömürge yöneticileri ile anti-kolonyal liderlerin ortak kararlarına vurgu yapan “yetki transferi” (*transfer of power*) kavramlarından ayrılmaktadır.³⁰

Jansen ve Osterhammel, dekolonizasyonu şu şekilde tanımlamışlardır: “1945 sonrası üç on yıllık kısa bir zaman dilimi içinde muhtelif kıtalararası imparatorlukların eşzamanlı olarak dağılması ve küresel Güney’de ulus devletlerin yaratılması” ile bağlantılı olarak “Nüfusun büyük çoğunluğu tarafından yabancı işgalciler olarak kabul edilen bir iktidar seçkinlerine boyun eğdirme ilişkisi olarak deneyimlenen her türlü siyasi kuralın, tarihsel olarak benzersiz ve büyük olasılıkla

²⁸ Birkaç örnek için bkz: John Darwin, *Britain and Decolonisation: The retreat from empire in the post-war world* (London: Macmillan Press, 1988). D. A. Low, *Eclipse of Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991). Ronald Hyam, *Britain’s Declining Empire: The Road to Decolonisation, 1918-1968* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

²⁹ Margaret Kohn ve Keally McBride, *Political Theories of Decolonization: Postcolonialism and the Problem of Foundations* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 8.

³⁰ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 29-30.

geri döndürülemez gayri meşrulaştırılması.”³¹ Bu tanımın hem tarihsel hem de siyasal olarak iki ayrı yönü bulunmaktadır: Bir yandan imparatorlukların sonuna işaret ederek bir siyasi tarih fenomeni olduğunu vurgulamakta, diğer yandan daha önce normal kabul edilen ırksal hiyerarşinin değiştiğini göstermektedir.

Batı-dışı perspektifi kullanan bir tarihçi olarak Prasenjit Duara dekolonizasyonu, “sömürgeci güçlerin kendi toprakları ve müstemlekeleri üzerindeki kurumsal ve yasal kontrolü yerli temelli, resmi olarak egemen ulus-devletlere devretme süreci” olarak tanımlarken sömürgelerdeki yerel güç kaymalarını (*local power shifts*) ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca tıpkı Jansen ve Osterhammel gibi küresel değerlerdeki (*values*) bir kayışa vurgu yapmaktadır. Sömürgeci güçlerin dağılması, emperyalizmin tersi bir karşı-proje olarak “*ahlaki adalet ve siyasal dayanışmanın*” bir yansımasıdır.³²

Shepard’a göre 1945-1965 arası dönemi uluslararası ilişkilerde “dekolonizasyon çağı” olarak nitelendirmek mümkündür. Dekolonizasyonu uluslararası siyasette benzersiz yapan nokta ise, dünyanın birçok bölgesinde (Asya-Pasifik, Afrika, Karayipler) o güne kadar baskı altında yaşamış sıradan insanların mobilize olarak bağımsızlık ve siyasal egemenlik mücadeleleri vermesidir. Kadınlar sömürge yasalarının kısıtlarına karşı çıkarken, erkekler sömürgecilerin ordularına karşı direnişe geçmişlerdir. II. Dünya Savaşı’nın sonuçlarıyla yüzleşen ve nükleer savaş tehdidi altındaki bir dünyada sömürge yönetimlerine karşı ortaya çıkan bu akımın dünya genelinde süregelen ırk temelli ve adil olmayan ilişki biçimlerinin ortadan kaldırılması temelinde “ümit verici” (*promising*) bir yönü de bulunmaktadır.³³

Dekolonizasyonun uluslararası ilişkilerdeki normları ve değerleri değiştirdiğine yönelik literatürdeki tartışmalara dikkat çeken bir başka isim ise Lena Tan’dır. Tan, bu yirminci yüzyıl fenomeninin, hiyerarşik ve sömürge bazlı Kuzey-Güney ilişkilerini tersini çevirdiğine işaret ederken, uluslararası siyasetin

³¹ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 1.

³² Prasenjit Duara (ed.), *Decolonization: Perspectives from now and then* (London: Routledge, 2004), 1-17.

³³ Shepard, *Voices of Decolonization*, 12.

panoramasının geri dönülmez şekilde değiştiğini iddia etmektedir.³⁴ Siyasi tarih literatüründeki “imparatorlukların yükselişi ve düşüşü” anlatısının dekolonizasyonun zamanlamasını ve hızını açıklayamayacağını savunan Tan; sömürgeci güçlerin sömürülenler üzerinde uzun yıllar boyunca inşa ettiği fikirlerin, normların ve argümanların beş yüz yıllık klasik sömürgecilik sona ererken tartışmaya açıldığını -şüphesiz II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası durumu kastediyor- ve dekolonizasyonu hızlandıran etmenler olarak bu yeni durumda hararetlenen “kendi-kaderini tayin hakkı”, “sömürge-karşıtı milliyetçilik”, “ırksal eşitlik”, “demokrasi” ve “egemenlik” tartışmalarının etkili olduğunu belirtmektedir. Öte yandan dekolonizasyon uluslararası ilişkilerde ne değiştirmiştir sorusuna verdiği yanıtta ise, yapısal ekonomik eşitsizliklerin ve sömürülmenin hâlâ devam ettiğini, “ırksal hiyerarşi” ve “medenileştirme misyonu” gibi kavramların günümüzde şekil değiştirdiğini söylemektedir. Genetik ırkçılık yerini Avrupa-merkezli bir kültürel ırkçılığa, Batı kültürüne ve kurumlarına istisnai bir pozisyon atfeden bir bakış açısına bırakmıştır. Medenileştirme misyonu ise “kalkınma” kisvesi altında Batılı uzmanların yönettiği uluslararası organizasyonlar, devlet-temelli yardım kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından devam ettirilmektedir. Tan, ayrıca Batılı elit ve akademik çevrelerde başlayan, uluslararası arenada “başarısız” ve “haydut” devletlerin yarattığı sorunları çözmek üzere emperyalizmin geri dönmesi çağrılarına dikkat çekmektedir.

Bu tartışmalar uluslararası ilişkiler okuyucusunu, dekolonizasyonun ne zaman tamamlandığı sorusuna götürmektedir. Jansen ve Osterhammel bu soruya iki şekilde yanıt verirken, bu tarihsel fenomenin belirsizliğini akılda tutmak gerektiğini ifade etmektedir. İlk yanıt, klasik anlamıyla yerel bir hükümet ya da bir devlet, yerine getirmesi gereken resmi görevleri üstlenip, uluslararası hukuka uygun formaliteler yerine getirildikten sonra Birleşmiş Milletlere kabul edilince dekolonizasyonun tamamlandığıdır. İkinci yanıt ise Tan’ın de dikkat çektiği üzere, bir ülkede sömürge yönetimi sona erdikten sonra o ülkenin gerçek anlamda siyasal, ekonomik ve kültürel egemenliği gerçekleştirmesi durumunda tamamlanacağıdır.³⁵

³⁴ Lena Tan, *Metropolitan Identities and Twentieth Century Decolonization* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), 1-11.

³⁵ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 2.

1.1.2. Dekolonizasyonun Tarihsel Bağlamı ve Britanya Dünya Sistemi

Dekolonizasyon, literatürde genellikle II. Dünya Savaşı sonrası döneme atfedilse de, siyasi tarihte ön dalga diyebileceğimiz iki örneği yaşanmıştır.³⁶ İlki 1770-1820 arasında Kuzey ve Güney Amerika’da (örn: ABD ve Haiti) yaşanan gelişmeler, ikincisi de Britanya bünyesindeki yerleşimci kolonilerin Dominyon statüsü almasıdır. Nasıl 20. yüzyıl dekolonizasyonu Avrupalıların Avrupalı olmayanlar üzerindeki sömürgesini sona erdirdiyse bu ön dalga dekolonizasyon gelişmeleri de, Avrupalıların Avrupa kökenliler üzerindeki sömürgesini sona erdirmiştir. İngilizlere karşı silahlı mücadele ile Amerika Birleşik Devletleri’nin ortaya çıkışı, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika’daki yerleşimcilerin Dominyon statüsü alması ve Latin Amerika’daki bağımsızlaşma örnekleri, sömürgecilere karşı mücadele edecek halklar ve liderler için model olmuştur. Dikkat edilirse bu üç modelden ikisi İngilizlere karşı kazanılan mücadelelerdir. Dekolonizasyon örneklerinin ele alınması konusunda literatürdeki bir başka tartışma konusu da SSCB’nin dağılmasının bu kapsama alınıp alınamayacağıdır.

Coğrafi keşifler, Reform ve Rönesans gelişmeleriyle dünyanın diğer ırk ve milletlerine göre bilim ve teknolojiye öne geçen Batılılar, zaman içinde beyaz olmayan halklar üzerinde egemenlik kurmuş ve sınırları oldukça geniş imparatorluklar inşa etmiştir. İspanyol ve Portekizlerin Latin Amerika imparatorlukları, Fransa’nın Güneydoğu Asya, Kuzey ve Batı Afrika, Karayipler ve Polinezya’yı kapsayan imparatorluğu, Hollanda’nın Endonezya imparatorluğu, Almanların Afrika, Çin ve Güney Denizlerindeki toprakları, Güney Amerika’dan çekildikten sonra İspanyolların Küba ve Filipinler’i kontrol etmesi, Afrika kıtasında Portekizlilerin Angola-Mozambik, Belçika’nın Kongo’yu kontrol etmesi gibi örnekleri verilebilecek bu Batı hegemonyasının “istisnai” parçası ise Britanya İmparatorluğu’dur. Britanya’yı diğer Avrupa imparatorluklarından ayıran özellikleri şunlardır:³⁷ Avrupa’yı ve Avrupalıları da yönetmesi (Malta, Kıbrıs, Korfı, İyon Adaları gibi), içişlerinde serbest ve demokratik bir şekilde yönetilen Dominyonları barındırması (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika) ve

³⁶ Kennedy, *Decolonization*, 8-14

³⁷ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 7-8.

resmi olarak yönettiği yerlerin dışındaki coğrafyalara da nüfuz edebilecek (Çin, İran, Osmanlı İmparatorluğu, Latin Amerika vb.) askeri ve ekonomik güce sahip olması. İşte bu bileşenlerin toplamına da literatürde “Britanya Dünya Sistemi” (*British World System*) denmektedir.

Britanya Dünya Sistemi³⁸, İngiliz imparatorluğunun çok parçalı, ayrışık ve farklı yönetim biçimleri benimseyen politikalarına işaret eden bir adlandırmadır. Örnek vermek gerekirse 20. yüzyılın başlarında Britanya sömürgelerinin sorumluluklarının Sömürge Bakanlığı (*Colonial Office*), Hindistan Bakanlığı (*India Office*) ve Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) arasında dağılmış olduğu görülmektedir.³⁹ Sistemin işlemesi, söz konusu coğrafyalarda en elverişli yönetim tarzının uygulanması ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda sistem, Rodezya ve Kuzey Borneo gibi yerlerde İmtiyaz Beratı olan şirketlerden (*Chartered Company*) faydalanırken; Aden, Nijerya, Somali, Uganda, Kenya gibi yerler protektora⁴⁰ (*himaye*) dönüştürülmüş; Seylan, Altın Sahili, Sierra Leone, Hong Kong gibi bölgelerde de vali yönetiminde Sömürge Bakanlığı’na bağlı kraliyet sömürgeleri (*Crown Colonies*) kurulmuştur.⁴¹ Britanya Dünya Sistemi’nin hangi tarihler

³⁸ Sistemin işlemlerini sağlayan birimlerin özet bir tarihçesi şu şekildedir: Sömürgelerin genel sorumluluğu, önceleri Güney Dairesi (*Southern Department*) denen birimdeyken 1768 yılında kurulan Sömürgeler Dairesi’ne (*Colonial Department*) geçmiş; 1782-1801 arası İçişleri Bakanlığı’na (*Home Office*) devredilmiş, daha sonra 1801 yılında birleştirilen Savaş ve Sömürgeler Bakanlığı’na (*War and Colonial Office*) aktarılmıştır. 1854 yılında Sömürgeler Bakanlığı tek bir birim olarak yeniden organize edilmiş ve 1966’ya kadar varlığını sürdürmüştür. 1782 yılında Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) ayrı bir birim olarak ortaya çıkmıştır. Sistemin önemli parçalarından Hindistan’ın sorumluluğu ise 1858 yılından 1947’ye kadar Hindistan Bakanlığı’nda (*India Office*) olmuştur. Sistemin bir diğer önemli parçası Dominyonlar ile ilgili olarak 1907 yılında Dominyon Bölümü (*Dominion Division*) kurulmuş, 1925 yılından 1947’ye kadar ayrı Dominyon İlişkileri Bakanı görevlendirilmiş, 1947 yılında Dominyon Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı birleştirilerek Commonwealth İlişkileri Bakanlığı (*Commonwealth Relations Office*) kurulmuştur. Bu bakanlık 1966 yılında Sömürgeler Bakanlığı ile birleşerek, Commonwealth Bakanlığı (*Commonwealth Office*) olmuş; 1968 yılında ise Dışişleri Bakanlığı ile birleştirilerek Dışişleri ve Commonwealth Bakanlığı (*Foreign and Commonwealth Office*) haline gelmiştir. Ayrıca 1937-1947 yılları arasında ayrı bir Burma Bakanlığı (*Burma Office*) oluşturulmuştur. Kenneth J. Panton, *Historical Dictionary of the British Empire* (Maryland: Rowman and Littlefield, 2015), 134.

³⁹ Jürgen Osterhammel ve Jan C. Jansen, *Sömürgecilik: Tarihi, Biçimleri ve Sonuçları*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Runik Kitap, 2023), 71.

⁴⁰ Protektora: “Bir imparatorluk tarafından tam olarak ilhak edilmeden yönetilen ve yetkinin tipik olarak yerel güçlere devredildiği bir yönetim şekline maruz kalan topraklar.” Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 301.

⁴¹ Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 71.

arasında dönemselleştirilebileceğine dair bir görüş olarak ise John Darwin'ın aynı isimli eserinde, 1830 ve 1970 yılları arasını gösterdiğini belirtebiliriz.⁴²

Batılıların rakipsiz ve kendi aralarındaki mücadeleye dayanan hegemonyası, I. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerle değişime uğramıştır. Savaşta sömürge halkları, Avrupalıların kendilerini sundukları gibi “uygar” ve “medeniyet götürücü” olmadıklarını, şahit oldukları vahşet sonrası görmüşler ve zihinlerindeki Avrupalı imajı derinden sarsılmıştır. Diğer bir önemli gelişme ise ABD Başkanı Wilson'ın dünyaya ilan ettiği 14 Nokta'sında halklara kendi kaderini tayin hakkı verilmesinden bahsetmesidir.⁴³ Özellikle Britanya Dünya Sistemi'ni etkileyen bu gelişmeler sonrasında artan anti-kolonyalizm ruhuna karşı Londra'nın politikası, Hindistan'da en belirgin örneğini görebileceğimiz şekilde, siyasal reform sözleri olmuştur. Batı hegemonyası 1930'larda bir de Asyalı bir rakiple karşılaşmıştır. “Asya, Asyalılarındır” sloganı ile genişlemeye başlayan Japon imparatorluğu, Batılıların Asya imparatorlukları için (özellikle Britanya) bir tehdit haline gelmiştir. Aynı şekilde 1930'larda eş zamanlı olarak Avrupa'da yükselen ırk temelli Faşizm ve Nazizm hareketleri de sömürgecilik hareketlerini hızlandırmıştır ki bu şüphesiz Britanya Dünya Sistemi için yeni rakipler demektir. II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin takındığı sözde sömürge karşıtı tutumu ise şüphesiz savaş sonrası Britanya İmparatorluğu için en büyük tehlikelerden biridir. Savaştan büyük yara alarak çıkmış Kıta Avrupası imparatorlukları ve Britanya İmparatorluğu'nun kaderini değiştirecek olan dekolonizasyon akımı, savaş sonrası iki önemli gelişme ile gerçekleşme imkanı bulmuştur: Birincisi Güney - Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'daki sömürge karşıtı milliyetçilerin başarıları, ikincisi ise BM'nin kuruluşu, Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışı ve Avrupa'nın güçten düşüşü gibi gelişmeler bağlamında dünya güç siyasetinin yeniden şekillenmesidir.⁴⁴

Dünya siyasetinde dekolonizasyonu mümkün kılacak şartların ortaya çıkışıyla birlikte sömürgecilik hem sömürgelerdeki hem de metropollerdeki

⁴² John Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System 1830-1970* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

⁴³ Allen Lynch, “Woodrow Wilson and the Principle of ‘National Self-Determination’: A Reconsideration.” *Review of International Studies* 28, sy. 2 (2002): 423-424.

⁴⁴ Raymond F. Betts, *Decolonization*, Second edition. (London: Routledge, 2004), 20-29.

insanların gözünde “var olma nedenini” yitirmiştir. BM’nin 1960 yılında aldığı 1514 nolu kararla, sömürgecilik uluslararası hukuk suçu sayılmıştır.⁴⁵ Dekolonizasyonun yapısal sonucu, uluslararası düzeni radikal şekilde değiştirmesi olmuştur. Normatif sonucu ise 20. yüzyılda insanların ve devletlerin birbirlerine karşı davranışlarını daha önceki normların (sömürgecilik, ırkçılık) tersine çevirerek şekillendirmiştir. Her ne kadar kelime olarak negatif yapıda olsa da aslında olumlu bir anlam taşımaktadır: “Egemenlik” üretmeye yarayan, uluslararası hukuku tanıyan ve onun tarafından tanınan yeni devletler üretme aracı olarak tanımlanabilir.⁴⁶ Yıllar üzerinden BM üye sayısına bakıldığında 51 ülke ile kurulan örgüt, 1957 yılında 82 üyeye, 1960 yılında 100 üyeye, 1975 yılında 144 üyeye ve 2017 yılında 193 üyeye ulaşmıştır. Dekolonizasyon, aynı zamanda dünya genelinde sömürge sayısını düşüren bir seri üretim mekanizmasıdır. 1913 yılında 163 olan sömürge sayısı, 1965 yılında 68’e düşmüş ve 1995’e gelindiğinde ise 33’e kadar inmiştir.⁴⁷

Nasıl imparatorlukların tarihi lineer biçimde değerlendirilemezse, dekolonizasyon süreci de sadece belli başlı olayların kronolojik şekilde sıralanmasıyla anlaşılamaz. Dekolonizasyon, uluslararası siyasetteki temel değişimlerle birlikte ele alınmalıdır: Soğuk Savaş, kapitalist ve sosyalist blok arasındaki ilişkiler, Bağlantısızlar Hareketi, Avrupa’nın birleşmesi, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, insan hakları ve aktivizm, uluslararası kamuoyu gibi çeşitli aktör ve olguların yanı sıra ekonomik süreçler, şehirleşme, küresel nüfus artışı, sosyal ve sivil hak savunuculuğu, vekalet savaşları, zorunlu göç, uluslararası kalkınma ve uluslararası yardımlar gibi birçok etken göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁸ Örnek olarak Soğuk Savaş’ın başlangıcıyla ortaya çıkan kapitalist-komünist çekişmesinin Afrika dekolonizasyonunu geciktirmesi verilebilir. 1955 Bandung Konferansı’nda Üçüncü Dünya liderlerinin iki ideolojik

⁴⁵ Nigel D. White, “The Legacy of the League of Nations: Continuity Or Change?” *Revista Española de Derecho Internacional* 71, sy. 2 (2019): 283.

⁴⁶ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 9.

⁴⁷ Bouda Etemad, *Possessing the World: Taking the Measurements of Colonisation from the 18th to the 20th Century*, çev. Andrene Everson (New York: Berghahn Books, 2007), 104.

⁴⁸ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 16.

bloktan bağımsız hareket etme isteklerini vurgulaması⁴⁹ ve sömürgecilik sona ermeli çağrısı yapılması gibi birçok olayı siyasi tarih bağlamı içindeki diğer etkenlerle ele alarak, dekolonizasyon süreçlerini çok yönlü bir yaklaşımla analiz etmek gerekmektedir.

Gary Thorn söz konusu tüm bu tarihsel süreçleri dekolonizasyonun kökenleri adı altında özetlemiştir.⁵⁰ Buna göre Thorn, 1945-1980 yılları arasında dönemselleştirdiği dekolonizasyonun uzun-dönem kökenlerini 1415'te başlayan Avrupa sömürgeciliği ve 1882-1914 yılları arasında gerçekleştiğini belirttiği Yeni Emperyalizm olarak vermiştir. Dekolonizasyonun kısa-dönem kökenleri olarak ise I. Dünya Savaşı (1914-1918), 1930'lardaki Büyük Buhran (Dünya Ekonomik Bunalımı) ve II. Dünya Savaşı'nı (1939-1945) göstermiştir.

1.1.3. Analitik Perspektifler ve Açıklayıcı Modeller

Dekolonizasyon çalışmalarında literatüre göre üç farklı analiz düzeyi ya da açıklama metodu bulunmaktadır. Bu üç düzeyin isimlendirmeleri yazarlar arasında değişiklik gösterse de öz olarak aynı şeyden bahsedilmektedir. Bu düzeyler literatürde şu şekillerde kullanılmaktadır:

- Emperyal Perspektif (*imperial perspective*)
Metropolitan Açıklamalar (*metropolitan [domestic] explanations*)
Metropol Boyutu (*metropolitan dimension*)
- Yerel Perspektif (*local perspective*)
Milliyetçi Açıklamalar (*nationalist explanations*)
Sömürge Boyutu (*colonial dimension*)
- Uluslararası Perspektif (*international perspective*)
Uluslararası Açıklamalar (*international explanations*)
Küresel Boyut (*global dimension*)

⁴⁹ Giuliano Garavini, *After Empires: European Integration, Decolonization, and the Challenge from the Global South 1957-1986* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 12.

⁵⁰ Gary Thorn, *End of Empires: European Decolonisation 1919-1980* (London: Hodder & Stoughton, 2000), 13.

W. David McIntyre, literatürdeki yazarların bu üç düzeye yönelik açıklamalarını özetlemiştir.⁵¹ Buna göre, John Gallagher birinci düzeyi metropoldeki iç kısıtlarla açıklarken, ikinci düzeyde denizaşırı sömürge'deki siyasal gelişmeleri ön plana çıkarmıştır, üçüncü düzeyde ise uluslararası baskılardan bahsetmektedir. Wm. Roger Louis, birinci düzeyde metropolün zayıflığını, ikinci düzeyde milliyetçi ayaklanmaları, üçüncü düzeyde ise Amerikan/Sovyet yayılmalarını hareket noktası almaktadır. Anthony Low'a göre dekolonizasyondan bahsedilmek için öncelikle ikinci düzeydeki milliyetçi güçlere ihtiyaç vardır. Fakat birinci düzeydeki metropolün reaksiyonu birincil önemdedir. En son ise üçüncü düzeydeki uluslararası güçler gelmektedir. Nitekim uluslararası baskıların her dekolonizasyon sürecinde aynı oranda etkili olmadığına, Fransa ve Hollanda örnekleri gösterilebilir.⁵² John Darwin ise dekolonizasyonla ilgili son çalışmalarında bu üç düzeye ilgili olarak, benzer şekilde domestik, uluslararası ve çevresel faktörler şeklinde bir ayrıma gitmiştir.

Emperyal perspektif, imparatorlukların sonu karşılaştırması çalışmalarında yararlı olsa da artık literatürde sadece bu perspektifi kullanan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Ana fikir "metropolün zayıflamasıdır" (*decline of Britain*). Yani dekolonizasyonun ana nedeni metropol ülkenin herhangi bir nedenle güçten düşmesidir. Bu bağlamda, metropoldeki siyasal gelişmeler, imparatorluğu topyekün etkileyen stratejiler, imparatorluk içindeki bölgelerin önem değişimleri, çevredeki karar alıcılarla metropoldeki karar alıcılar arasındaki etkileşim ve bu karar alıcıların ulusal kurtuluş hareketlerine ve denizaşırı değişen koşullara verdiği tepkiler değerlendirilerek dekolonizasyon açıklanmaya çalışılır.

Yerel perspektif, belirli bir sömürgeyi ya da bölgeyi odak noktası olarak, dekolonizasyon anlatısını genelde "ulusal kurtuluş hareketleri" üzerinden açıklamaktadır.⁵³ Genellikle kurtuluş hareketlerinin tarihi ve onların liderlerinin kişilikleri etrafında bir anlatı oluşturulur. Bunun yanı sıra son zamanlarda romanlar ve hatıratlar üzerinden de dekolonizasyonu anlama çabaları vardır. Daha da mikro

⁵¹ W. David McIntyre, *British Decolonization 1946-1997: When, Why and How did the British Empire Fall?* (London: Macmillan Press, 1998), 97-98.

⁵² Tan, *Metropolitan Identities*, 5.

⁵³ McIntyre, *British Decolonization*, 95-96.

bazda sıradan insanların bu kaos ve belirsizlik zamanlarındaki deneyimleri de incelenmeye çalışılır. McIntyre'ye göre sömürge milliyetçiliği dekolonizasyonda önemli bir yer tutar. Fakat her vaka nedensel olarak birbirinden farklıdır. Yerel perspektifin önem verdiği bir başka açıklama yönü de sömürge yönetiminin devamında önemli bir yeri olan işbirlikçi elitlerin ittifakının kaybedilmesidir. Uluslararası baskıların her zaman etkili olmadığını savunan görüş, dekolonizasyonun sonucunun milliyetçi taleplere bağlı olduğunu iddia etmektedir. Yerel direniş hareketlerinin ve kurtuluş mücadelelerinin “bulaşma etkisi” (*contagion effect*) vardır.⁵⁴ Bir bölgede başarıya ulaşan bir mücadele başka bir halka ilham verebilir, aynı metotlar izlenebilir ve bağımsızlık sağlanabilir. Yerel perspektif açıklamaları, imparatorlukların sonunu getiren ve büyük kitleleri harekete geçirebilen sömürge kurtuluş hareketlerini incelemesiyle Asya ve Afrika'daki dekolonizasyon sürecini araştıran uluslararası ilişkiler okuyucusu için önem arz etmektedir.

Uluslararası perspektif, dekolonizasyon süreçlerini uluslararası sistem, Süper Güçler, uluslararası örgütler, uluslararası kamuoyu ve insan hakları kuruluşları gibi, genellikle sömürge ilişkisinde üçüncü tarafı temsil eden bağlam ve aktörlerle açıklamaya çalışmaktadır.⁵⁵ Britanya İmparatorluğu'nun özellikle Hindistan'ı kaybetmesinde ABD'nin rolüne daha önce değinmiştik. Öte yandan Soğuk Savaş'ın dekolonizasyonu yavaşlatan bir yönü de vardır. ABD'nin klasik yöntemleriyle uygulanan sömürgecilik karşıtlığı, 1945 sonrası ortaya çıkan Sovyet yayılması karşısında yumuşamak zorunda kalmıştır. İngiliz ve Fransız imparatorluklarının toptan kaybedilmesi yerine komünizme karşı tampon bölgeler olarak elde tutulması fikri, Amerikan devlet adamlarına daha mantıklı gelmiştir. Bu bakımdan Soğuk Savaş'ın en azından Britanya İmparatorluğu'nun dağılmasını yavaşlatıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Öte yandan bir Avrupalı gücün dünyanın herhangi bir yerinde bir sömürgesini kaybetmesi uluslararası sistemde “kartopu etkisi” yaratarak, diğer imparatorlukları da etkilemektedir.⁵⁶ Ayrıca Pan-Arabizm,

⁵⁴ Springhall, *Decolonization*, 8.

⁵⁵ Springhall, *Decolonization*, 9-11.

⁵⁶ McIntyre, *British Decolonization*, 93.

Pan-Afrikanizm ve Bağlantısızlar Hareketi gibi olgular dekolonizasyon süreçlerini ve Avrupa imparatorluklarının dağılmasını hızlandırmıştır.

Literatürdeki genel görüş bu üç düzeyin herhangi birisinin dekolonizasyon fenomenini açıklamakta yeterli olamayacağıdır. Bu üç düzey birbirine entegre edilebilir ve edilmelidir. Thorn, metropolün gerilemesi, süper güçlerin iki kutuplu dünyası ve milliyetçiliğin yükselişi olarak başlıklandığı bu üç düzeye dördüncü olarak postkolonyal teoriyi de eklemektedir.⁵⁷ Bu bağlamda sömürgeciliğin ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasal sorunların yanına kültürel hakimiyet sorununu da eklemek gerekir. Sömürgeleştirilen insanların bir bakıma dilleri, kültürleri ve tarihlerin ellerinden alınır ve hayatları sömürgeleştirilen gücün dünya görüşü ekseninde yeniden inşa edilir. Sömürge ülkenin insanları tarihin bir noktasında bağımsızlıklarına kavuşsa bile önlerinde çok daha önemli bir sorun vardır: Ngugi wa Thiong'o'nun deyiimiyle “*zihinleri dekolonize etmek*”.⁵⁸ Bu tez çalışması da, analiz düzeyine dair genel görüşü temel alarak, bölgesel örneklerin incelenmesinde emperyal, yerel ve uluslararası perspektifleri bir arada kullanacaktır. Dekolonizasyon süreçlerinin tek bir etkene bağlı olmadığı göz önüne alınırsa, bu şekilde yapılacak bir analizin söz konusu coğrafyaların ayrıntılı bir panoramasını sunma ve neden-sonuç ilişkilerini tespit etmede yararlı olacağı aşıkardır.

Analiz düzeylerinin yanı sıra literatürde dekolonizasyonu açıklayan beş farklı modelden bahsetmek mümkündür⁵⁹:

- Yetki Transferi modeli (*transfer of power model*)
- Ulusal kurtuluş modeli (*national liberation model*)
- Neo-kolonyalizm modeli (*neocolonialism model*)
- Yükten kurtulma modeli (*unburdening model*)
- Dünya siyaseti modeli (*world politics model*)

Yetki transferi ya da güç transferi modeli metropolün kararlarına ve planlarına önem verir ve İngiliz literatüründe oldukça yaygındır. Dekolonizasyon süreci sömürgecilerin en nihayetinde söz verdiği kendi kendini yönetmenin gerçekleşmesi

⁵⁷ Thorn, *End of Empires*, 7.

⁵⁸ Thorn, *End of Empires*, 7.

⁵⁹ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 29-31.

şeklinde yansıtılır ve genellikle Batı eğitimi almış ılımlı yerel siyasetçilerle anlaşılabilir bir geçiş yapıldığı anlatısı sunulur.⁶⁰ Bu modelin en bilinen örneği Hindistan ve Pakistan'ın kuruluşudur. Ulusal kurtuluş modeli ise önceki modelin tam tersi bir anlatı üzerinedir. Sömürge altındaki insanların yabancı boyunduruğundan kurtulması gerekliliğine ve mücadelesine vurgu yapar.⁶¹ Yerel kurtuluş hareketlerinin ulusları birleştirmesi, mobilize etmesi ve gerekirse silahlı mücadele vermesi kurtuluşun esas noktasıdır. Sömürgecilerin bu hareketlere karşı verdiği tepkiler ikincil önemdedir. Bu modelin meşhur bir örneği Cezayir'dir.

Neo-kolonyalizm modeli, çokuluslu şirketler çağında bilinen yöntemleriyle sömürgecilikten vazgeçmek ve sömürü yolu olarak ekonomik silahları kullanmak üzere sömürgeci güçlerin söz konusu topraklardan gönüllü feragatine gönderme yapar.⁶² Bu model dekolonizasyonu, jeopolitik ve ekonomik nüfuzu geri kazanma ya da sürdürülebilirlik adına bir strateji olarak açıklar. Commonwealth üzerinden devam eden ekonomik angajmanlar bu modele örnek olarak gösterilebilir. Yükten kurtulma modeli, tıpkı transfer modeli gibi metropolün kararlarını esas alır. Buna göre metropol, küresel önceliklerde kayma gerektiren durumlarda sömürgelerdeki, uluslararası arenadaki ve kendi içişlerindeki şartları göz önüne alarak sömürgelerinden planlı olarak çekilir.⁶³ Britanya'nın Süveyş'in Doğusu'ndan çekilme planı, yükten kurtulma modeline örnektir. Dünya siyaseti modeli ise, uluslararası güç dengesindeki değişimlere ve Avrupalı sömürgeci güçlerin kullandığı metotların uygulanabilirliğine odaklanır.⁶⁴ İki kutuplu dünyada, ideolojik Süper Güçler (ABD ve SSCB) arasındaki mücadele ve Üçüncü Dünya'da giderek artan kurtuluş hareketleriyle beraber, Avrupalı güçlerin bilinen yöntemler ve geniş sınırlarıyla imparatorluklarını sürdürmeleri mümkün olmamıştır.

1.1.4. Kolonyalizm-Emperyalizm Tanımları Ve İlişkileri

Britanya İmparatorluğu'nun dünya siyasetinde emperyal bir güç ve sömürgecilik konusunda önde gelen devletlerden biri olmasını incelerken kuşkusuz

⁶⁰ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 29.

⁶¹ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 30.

⁶² Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 30.

⁶³ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 30-31.

⁶⁴ Jansen ve Osterhammel, *Decolonization*, 31.

kolonyalizm ve emperyalizm kavramlarının etraflıca anlaşılması gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle literatürdeki kolonizasyon tanımları ve çeşitleri sunulacak, daha sonra aynı bağlamda emperyalizmin açıklamaları ele alınacaktır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre sömürgecilik “*genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi, müstemlekecilik, kolonyalizm*” olarak tanımlanmıştır.⁶⁵ Emperyalizmin tanımı ise şu şekilde verilmiştir: “*bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi ve ekonomik egemenliği altına alıp yayılması veya yayılması istemesi, yayılmacılık, yayılımcılık, emperyalistlik.*”⁶⁶ Bu benzer Türkçe tanımlarda dikkat çeken ortak nokta başka bir devlet/millet üzerinde egemenlik kurulması ve yayılmasıdır, buna ek olarak emperyalizmin sömürgeciliğe dayandırıldığı söylenebilir. Fakat uluslararası ilişkiler literatürüne bakıldığında aradaki nüansların belirgin ve dikkate değer oldukları görülmektedir.

Latince çiftlik ya da yerleşim demek olan “colonia” sözcüğünden gelen “koloni” esasen Roma vatandaşlarının ele geçirilmiş ya da düşman bir ülkede yerleşim kurması anlamına gelmektedir.⁶⁷ Ania Loomba’ya göre kolonyalizm, “*bir yerde yeni bir topluluk oluşturmak, orada halihazırda yaşayanların oluşumunu bozmak ya da yeniden oluşturmak... ticaret, yerleşim, yağma, müzakere, savaş, soykırım, köleleştirme gibi yöntemlerle başka insanların toprak ve ürünlerini ele geçirmektir.*”⁶⁸ Stephanie Lawson’ın tanımı ise bir metropolden/anavatandan, emperyal gücün bir parçası olarak insanların yeni bir yere fiziksel olarak yerleşip burada kontrol kurmaları şeklindedir.⁶⁹ Elleke Boehmer’a göre, bir ülkeye yerleşme, kaynakların sömürülmesi ve işgal edilen yerdeki yerel halkın yönetilmesidir.⁷⁰ Görüldüğü üzere kolonyalizm kavramında bir hareket, bir yerden bir yere gitmek ve yerleşmek, dolayısıyla bir “uygulama” söz konusudur. Literatüre göre kolonyalizm, emperyalizmin bir uygulamasıdır. Üzerinde mutabık kalınan bir

⁶⁵ TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 02.02.2021)

⁶⁶ TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 02.02.2021)

⁶⁷ Barbara Bush, *Imperialism and Postcolonialism* (Harlow: Pearson Longman, 2006), 46.

⁶⁸ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, 3rd edition. (London: Routledge, 2015), 20.

⁶⁹ Stephanie Lawson, *Theories of International Relations: Contending Approaches to World Politics* (Cambridge: Polity Press, 2015).

⁷⁰ Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature*, Second Edition. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2.

başka nokta da kolonyalizm olmadan emperyalizmin var olabileceği, fakat tersinin mümkün olmadığıdır.

Edward Said'e göre emperyalizm bir teori ve hakim metropol bir gücün uzak bir toprağı yönetme yaklaşımı iken, kolonyalizm uzak topraklarda oluşturulan yerleşim kurumları yani emperyalizmin bir sonucudur.⁷¹ Robert J.C. Young'a göre iki kavram da zapt etmek fiilini içermekle beraber emperyalizm bir genel düşünce olarak, "merkezden" bir devlet politikası olarak uygulanan bir güç kazanma projesi; kolonyalizm ise ekonomik motivasyonlu, "çevredeki" sömürge yönetimi tarafından hayata geçirilen bir uygulamadır.⁷² John Mcleod'a göre kolonyalizm kâr-ödül-zenginlik için yapılan, kapitalizm ile birbirini destekleyen ticari bir operasyon; emperyalizmin uygulama biçimlerinden bir tanesi iken, emperyalizm ise bir ulusun diğer bir ulus üzerinde ekonomik ve askeri kontrol kurmasına meşruiyet sağlayan ideolojik bir konsepttir.⁷³ John A. Hobson'ın ekonomik sömürü sistemi olarak emperyalizm tanımı ise şu şekildedir: "*Merkezin çevrenin kaynaklarını tükettiği, aynı zamanda da çevreyi, ürettiği sanayi ürünlerini tüketmeye teşvik ettiği eşitsiz ve dengesiz bir değişim sistemidir.*"⁷⁴ Raymond Williams'ın tanımı ise "*fili fetih içeren siyasal bir sistem... direkt siyasal yönetim de içerebilen genel bir ekonomik dominasyon sistemi*" şeklindedir.⁷⁵ Kavramların özünü ortaya koyan bu tanımlardan sonra literatürdeki çeşitli kolonizasyon kategorilendirmelerine ve emperyalizm dönemselleştirmelerine göz atmak faydalı olacaktır.

Kolonyalizm kelimesinin kökeninin Roma'dan gelmesi gibi emperyalizm kelimesinin kökeni de Latince "imperium" (Roma imparatorluğunun Akdeniz dünyasındaki hakimiyetini belirten) kelimesinden gelmektedir. Denizaşırı kolonilerden oluşan imparatorluk, dünyanın Avrupalılaşması gibi anlamlar da içeren emperyalizmin üç büyük dalgasından bahsetmek mümkündür⁷⁶: İlki 15.-16.

⁷¹ Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (New York: Vintage Books, 1994), 9.

⁷² Robert J.C. Young, *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Anniversary Edition. (Oxford: Wiley Blackwell, 2016), 17.

⁷³ John Mcleod, *Beginning Postcolonialism* (Manchester: Manchester University Press, 2000), 7.

⁷⁴ John A. Hobson, *Imperialism: A Study*, 3rd edition. (London: George Allen & Unwin, 1938), 16.

⁷⁵ Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of culture and society* (New York: Oxford University Press, 1985), 159-160.

⁷⁶ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths ve Helen Tiffin, *Post Colonial Studies The Key Concepts*, Third Edition. (London: Routledge, 2013), 111-115.

yüzyıllardaki keşifler çağı, ikincisi 17.-18. yüzyıllardaki merkantilizm çağı, üçüncüsü ise 19.-20. yüzyıllardaki emperyalizm çağıdır. Dünyayı en çok etkileyen üçüncü dalganın yayılmasında gezginler, kaşifler, misyonerler, servet avcıları ve yerleşimcilerin oluşturduğu “diasporaların” etkisi büyüktür. Emperyalizm bir politika terimi olarak 1880’lerde ortaya çıkmıştır ve literatürde Baumgart gibi bazı yazarlar 1880’lerden sonrasını “klasik emperyalizm” çağı olarak nitelendirmektedirler.⁷⁷ Bu çağın başlangıcını da 1885 Berlin Konferansı olarak göstermektedirler. Öte yandan emperyalizmin tarihsel olarak iki ana formda geliştiğini iddia eden görüşler de bulunmaktadır.⁷⁸ Buna göre ilki Roma-Osmanlı-İspanya modeli, ikincisi ise 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Avrupa modelidir.

Literatürde kolonizasyon kategorileri üzerine de farklı görüşler bulunmaktadır. Loomba, Avrupa kolonyalizminin tarihte bilinen örneklerinden farklı olduğunu, bu farkın da Batı Avrupa kapitalizmi olduğunu belirtmektedir; ona göre kolonyal genişleme olmasaydı Avrupa’da kapitalizme geçiş gerçekleşemezdi. Loomba’nın Avrupa kolonyalizmi sınıflandırmasına bakıldığında, dört farklı tür göze çarpmaktadır: idari kolonyalizm (daha çok yerel hiyerarşilerle işbirliği), yerleşimci kolonyalizm (ırksal bir hiyerarşi yaratarak, yerel halka boyun eğdirme, yok etme ya da gettolaştırma), plantasyon⁷⁹ kolonileri (Brezilya, Karayipler gibi bölgelerde halkla ırksal karışma da içeren bir tür) ve toprak ilhakı (Louisiana, Teksas, Hawaii, Porto Riko vb.).⁸⁰

Bush bu konuda farklı bir sınıflandırma sunmaktadır: sınır kolonizasyonu (Rusya ve ABD’nin vahşi doğaya doğru sınırlarını genişletmesi), deniz aşırı yerleşim kolonizasyonu (Antik Yunan kolonileri, Amerika’daki İngiliz yerleşimciliği) ve beyaz yerleşimci kolonizasyonu (Fransız Cezayiri, İngiliz Kenyası-Rodezyalar ve Güney Afrika).⁸¹ Young’ın belirttiğine göre ise çeşitli ekoller kolonizasyonu iki ana biçime ayırır: Fransız ekolü kolonizasyon ve

⁷⁷ W. Baumgart, *Imperialism: The Idea and Reality of British and French Colonial Expansion 1880-1914*, çev. Ben V. Mast (Oxford: Oxford University Press, 1982), 5.

⁷⁸ Young, *Postcolonialism*, 17.

⁷⁹ Plantasyon: “Genelde ıssız bir yerde toprak, makine ve bitkilere yüksek bir sermaye yatırımı gerektiren ve yabancı yöneticilerin altında düşük vasıflı ücretli işçiler tarafından işler halde tutulan büyük ölçekli işletme.” Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 96.

⁸⁰ Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, 21-24.

⁸¹ Bush, *Imperialism and Postcolonialism*, 47.

dominasyon, İngiliz ekolü Dominyonlar ve bağımlı müstemlekeler. Modern tarihçiler yerleşim ve sömürü kolonileri şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Bunların yanı sıra deniz anklavları (Cebelitarık, Hong Kong, Malta, Singapur gibi adalar-limanlar-üsler) denilen bir kategori ekleyen görüşler de bulunmaktadır.⁸²

Osterhammel ve Jansen ise sömürge sınıflandırmasını üç ana kategoriye ayırmaktadır:⁸³ Sömürü kolonileri (Hindistan ve Mısır – İngiltere, Hindicın – Fransa, Filipinler – ABD, Tayvan – Japonya), askeri üs kolonileri (Hong Kong, Singapur ve Aden – İngiltere, Malakka – Portekiz, Batavia – Hollanda) ve yerleşimci kolonileri. Yazarlar, yerleşimci kolonileri üç alt sınıfa ayırmıştır: İlk sınıf yerli halkların sürülmesi ve imhasını içeren Yeni İngiliz tipi koloniler (New England, Kanada ve Avustralya – İngiltere), ikinci sınıf yerel işgücünün kullanıldığı Afrika tipi koloniler (Güney Rodezya – İngiltere, Cezayir - Fransa), üçüncü sınıf ise köle ithalatına bağlı Karayipler tipi kolonilerdir (Barbados ve Jamaika - İngiltere, Saint Domingue – Fransa, Küba - İspanya).

Kolonizasyon tanımlamaları ve tartışmalarının bir diğer boyutu da “dahili kolonyalizm” (*internal colonialism*) kavramıdır. Alt-emperyalizm⁸⁴ (*subemperialism*) olarak da belirtilen bu tartışmanın özü beyaz yerleşimci kolonilerin yerleştikleri ülkelerdeki yerli halklara karşı geliştirdikleri tutumlar ve politikalar. Kuzey Amerika’daki beyazların Kızılderili halka, Güney Afrika’daki beyazların siyah halka, Avustralya’daki beyazların Aborijinler ve Torres Boğazı Adası halkına ve Yeni Zelanda’daki beyazların Maori yerlilerine yaptıkları göz önüne alındığında, bu beyazların sömürülen milletler mi, yoksa sömürgeci olarak mı nitelendirileceği sorunsalı önemlidir. Dahili kolonyalizmin somut bir örneği olarak, Avustralya’da 1920’lerde “Balıkçılık, Ormanlar, Vahşi Hayat ve Aborijinler Bakanlığı” adında bir bakanlık bulunması gösterilebilir.

Kolonyalizm kavramının bir başka uzantısı da anti-kolonyalizmdir. Sömürge halklarının kolonyalizme özgü ideoloji ve uygulamalara karşı siyasal mücadelesi anlamına gelen kavramın dikkat çeken yönü sömürge halklarının

⁸² Young, *Postcolonialism*, 17.

⁸³ Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 96.

⁸⁴ Bush, *Imperialism and Postcolonialism*, 45.

sömürgecilere karşı onlardan model olarak aldıkları kurumları/uygulamaları kullanmalarındır.⁸⁵ Amilcar Cabral gibi yazarların önerdiği yerelin tanınması ve güçlendirilmesi fikirlerinin kolonyalizmin (ve fikirsel Avrupa dominasyonunun) etkilerine karşı mücadelede önemli yeri vardır. Nicholas Dirks ve Nicholas Thomas gibi yazarların belirttiği üzere kolonyalizm sadece ekonomik bir sömürü değil, kültürel bir projedir.⁸⁶ Bu yüzyıllar süren kültür projesinin sonunda yerelin sesi kaybolmuş, kültürü taşlaşmış ve unutulmuş, maskülen dünyada kadınlar arka plana atılmıştır. Gayatri C. Spivak gibi postkolonyal yazarlar “madun” olarak nitelendirilen bu insanların (özellikle kadınların) sesinin hem uluslararası siyasette hem de kadın-erkek arası ilişkilerde duyulması için çalışmalar yapmıştır.⁸⁷ Anti-kolonyal mücadelenin bir parçası olan postkolonyal yazarların ve bunların argümanlarının geniş bir şekilde incelenmesi bu tezin kapsamında mümkün değildir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde sömürgecinin ve sömürülenin zihin dünyasını anlamaya yarayan ve bu bağlamda dekolonizasyon süreçlerine ışık tutan bazı yararlı fikirler ele alınacaktır.

1.1.5. Postkolonyal Ekolün Argümanları

Kolonyalizm ve emperyalizm, sömürge halkları üzerinde hayatın her yönünde bir dominasyon kurmuş ve nesiller boyu bu insanların hayatını etkilemiş/değiştirmiştir. Şunu hatırlatmak gerekir ki dekolonizasyon sürecini kolaylaştıran ve yerel-milliyetçi akımların yükselişini hızlandıran önemli faktörlerden biri postkolonyal düşünürlerin argümanlarıdır. Anti-kolonyal mücadelenin simge isimlerinden Frantz Fanon, sömüren ve sömürülenin uzlaşamaz olduğunu ve bu mücadelenin sömürgecilerden tamamen kurtulana kadar devam etmesi gerektiğini söylemektedir.⁸⁸ Anti-kolonyal mücadelede Avrupa’dan taktikler/modeller ödünç alındığını söylemiştik; bu hareket tarzının altyapısında bir yandan da yüzyıllardır oluşturulan “Avrupa yöntemlerinin tek doğru yol olduğu” algısı vardır. Postkolonyal yazar Homi Bhabha’nın taklit⁸⁹ (*mimicry*) kavramı tam

⁸⁵ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 15.

⁸⁶ Volkan İpek ve Çağlar Oyman, “Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, (ed.) Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim, 2018), 335-336.

⁸⁷ Bkz: Gayatri C. Spivak, *Madun Konuşabilir Mi?*, çev. Emre Koyuncu (Ankara: Dipnot Yayınları, 2020).

⁸⁸ Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer (İstanbul: Versus, 2013).

⁸⁹ Homi K. Bhabha, *Kültürel Konumlanış*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 179.

da Frantz Fanon'un bahsettiği, “siyah adamın beyaz adama benzemek istemesi” durumunu anlatmaktadır. Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler (Black Skin, White Masks)* adlı eserinde sömürge insanının Avrupalılar yüzünden bir aşağılık duygusu yaşadığını ve bu durumdan kurtulmak için beyaz adam gibi olmak istediğini, bunu adeta kendisini bekleyen bir kader olarak gördüğünü belirtmektedir.⁹⁰ Sadece siyah adamlarla sınırlı olmayan sömürgeciye öykünme durumu birçok sömürge toplumunda görülmektedir. Kolonizasyon sadece söz konusu ülkenin kaynaklarını sömürmekle kalmaz, oradaki insanların hayatlarını ve kimliklerini değiştirir.⁹¹ Bu sürecin doğal sonucu da sömürülenlerin zihin dünyasının da değişmesi olacaktır.

Sömürgeci Avrupalılar, kendilerini Aydınlanma'nın, Sanayi Devrimi'nin ve Batı medeniyetinin üstün değerlerinin temsilcileri olarak görürlerken; sömürülenler, onlardan “geri” ve “aşağı” olarak konumlandırılırlar. Albert Memmi'ye göre sömürgeci “*kendi görkemli konumunu (erdemlerini) ve sömürgeleştirilenin aşağılık konumunu (erdemsizliğini)*” karşı karşıya getirerek kendi durumunun (gaspçılık) meşruiyetini sağlar.⁹² Sömürülen hakkında bir mit oluşturulur buna göre sömürge insanı “*hırsız, yoksun, rahat, yoksulluğa aşina, bilim ve ilerleme konusunda beceriksiz ve nankördür.*”⁹³ Sömürülenler giderek sömürgecinin çizdiği bu portreye (mite), inanmaya ve kendilerini o şekilde görmeye başlar. Memmi'nin dediğine göre “*böylece bu portre bir gerçeklik payı edinir ve sömürgeleştirilenin gerçek portresine katkıda bulunur.*”⁹⁴

Bu noktadan sonra kendi “ast” durumunu kabullenen sömürge insanı, ona yetişmek için, koloniciyi taklit etmeye başlar, fakat onun ait olduğu kültürü ve o kültürün özelliklerini içselleştiremez. Avrupalı gibi olmak ister, ama tam anlamıyla olamaz; bir yandan da Avrupalı gibi olmayı tam istememektedir. Çünkü onun bu “ast” olma durumunun sorumlusu tam da o Avrupalıdır. Bu durumu Bhabha, kararsızlık (*ambivalence*) olarak nitelendirmektedir.⁹⁵ Öte yandan bu karşılıklı

⁹⁰ Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak (İstanbul: Versus, 2015), 99 ve 256.

⁹¹ Volkan İpek & Çağlar Oyman, *Postkolonyal Teori*, 328.

⁹² Albert Memmi, *Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi*, çev. Şen Süer (İstanbul: Versus, 2009), 68-69.

⁹³ Memmi, *Sömürgecinin Portresi*, 94.

⁹⁴ Memmi, 98.

⁹⁵ Bhabha, *Kültürel Konumlanış*.

“etkileşim ve değişim”, güç ilişkilerindeki eşitsizliğe rağmen, “üçüncü bir alan” (*third space of enunciation*) içinde kültürlerin karışmasını ve kültürler-ötesi formlar oluşmasını sağlar.⁹⁶ Hibridite (*hybridity*) denen bu durumun örneklerine Hindistan’ın sömürge tarihinde rastlanmaktadır.

İleride bahsedileceği üzere Hindistan Mülkiyesi’nde (*Indian Civil Service*) çalışmaya başlayan Hintliler, kendi kimliklerinin yanı sıra Anglo-Sakson kültürünü de özümsemiş ve bir tür melez kimlik edinmişlerdir. İngilizlerin Hindistan’da “kahverengi beyaz adamlar yaratma projesinin” tezahürü olan bu durum, sömürgecinin hegemonik gücünü sürdürme yollarına verilebilecek klasik bir örnektir.⁹⁷ Fakat İpek ve Oyman’a göre, sömürgecinin kendi değerlerini yönettiği tebaaya aşılayarak daha kolay bir kontrol sağlama hedefi, kendi içinde bir çelişki de barındırır; çünkü sömürgeci ile aynı değerleri benimseyen kişiler “eşit muamele ve özgürlük” isterlerse bu durum hegemon güç için sorun yaratabilir.⁹⁸ Sömürgeci sömürülenin kendisiyle aynı olmasını istemez, çünkü o zaman onu sömürmesine meşruiyet sağlayan “astlık-üstlük” durumu ortadan kalkar.

Sömürgeci ve sömürülen arasındaki ilişkinin sömürgeci açısından bozulmadan sürdürülmesi, yani onun “üstün”, ötekinin “ast” olmasının yegane yolu da ırkçılıktır. Irkçılık, sömürgeciliğin *sine qua non*’u (zaruri şart) olarak nitelendirilebilir. Memmi, bu fikir yürütmeyi şu şekilde açıklamaktadır: “*İrkçılık, sömürge sisteminin en yüksek ifadesi ve kolonyalistin en önemli özelliklerinden biridir. Sömürgeciyle sömürgeleştirilen arasında temel ayrımcılık, bir (koşul) sömürge yaşamı kurmakla kalmaz, bu yaşamın değişmezliğinin temellerini de atar. Belirli bir başlangıç tarihi olan tarihsel bir ilişkiyi, adını koyarak, sonsuzlaştırmayı yalnızca ırkçılık sağlar.*”⁹⁹ Bu ifadeye göre, ırkçılık ayrımcılığı getirecek, ayrımcılık da değişmezliği sağlayacaktır.

Bu noktada kolonyal söylemin (*colonial discourse*) önemi devreye girmektedir. Kolonyal söylem, Avrupa’nın modernitenin tarih, dil, edebiyat ve teknoloji gibi alanlardaki varsayımlarını sembol ve uygulamalar aracılığıyla

⁹⁶ İpek ve Oyman, Postkolonyal Teori, 338.

⁹⁷ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 73.

⁹⁸ İpek ve Oyman, Postkolonyal Teori, 338.

⁹⁹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi*, 85.

sömürgeler üzerinde kullanarak, bir “gerçeklik” oluşturmaktadır.¹⁰⁰ En basit ifadesiyle sömürgeciler “medeni”, sömürgecekiler ise “ilkeldir” ve pedersâhi (*paternalistic*) bir yaklaşımla bu ilkel insanlar ıslah edilmelidir. Peki, gerçekten bu insanlar ilkel, geri ve aşağı mıdır? Kolonyal söylem teorisinin en önemli isimlerinden¹⁰¹ olan Edward Said’e göre, bu sıfatlar Batı’nın Doğu üzerindeki emperyalist tahakkümünü sürdürmesi için kendini rasyonel, gelişime açık ve üstün olarak nitelerken, kendi kültürünün üstünlüğünü ve “diğeri” üzerindeki hakimiyetini meşrulaştırma çabalarının bir sonucudur.¹⁰² Diğerin oluşturulması, otorite kurmanın bir yoludur ve “Doğu” üzerine olan varsayımlar ve stereo-tipler Avrupalı bilginler, gezginler ve yazarlar tarafından yıllar süren bir süreçte oluşturulmuştur.¹⁰³ Said, meşhur *Orientalism* (Oryantalizm) adlı eserinde bu oluşumların izlerini sürmektedir.¹⁰⁴

Batı tarafından sömürgeler üzerinde oluşturulan bu kimlik-otorite-tahakküm sarmalının kırılmasına “dekolonizasyon” denilmektedir. Dekolonizasyon, kolonyalist gücün (kurumsal-kültürel vb.) tüm formlarının açığa çıkarılıp, ortadan kaldırılmasıdır.¹⁰⁵ Bunun tarihsel süreçlerde nasıl yapılacağı/yapılması gerektiği meselesi hem karmaşık hem de tartışmalıdır. Postkolonyal düşünürler ve dekolonizasyonun aktörleri arasında yöntem farklılıkları göze çarpmaktadır. Sözelimi Mahatma Gandi, Hindistan’ın bağımsızlık sürecine giden yolda sivil itaatsizlik-pasif direniş yöntemleri izlemiştir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Gandi’nin stratejilerine rağmen bu yöntemlerin bir şekilde şiddet doğurduğu ya da şiddetle sonuçlandığıdır. Barışçıl protestolar bazen rayından çıkmış, pek çok Hint ve Müslüman, İngiliz sömürgeci kolluk kuvvetlerinin şiddetine maruz kalmış, hatta son kertede bağımsızlık ilan edildikten sonra karşılıklı etnik çatışmalarda binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu vaka görünürde, Fanon’un dekolonizasyonun her zaman şiddet içeren bir olgu olduğu önermesini

¹⁰⁰ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 51.

¹⁰¹ Daha önce bu akımın diğer önemli bir ismi olan Bhabha ve onun literatüre getirdiği kavramlardan bahsetmiştik.

¹⁰² İpek ve Oyman, *Postkolonyal Teori*, 335-336.

¹⁰³ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 185.

¹⁰⁴ Bkz: Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979).

¹⁰⁵ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 73.

desteklemektedir.¹⁰⁶ Gelgelelim, Gana'nın dekolonizasyonu gibi şiddet içermeyen örnekler de tarihte mevcuttur.

Fanon'a göre dekolonizasyon, “*mutlak bir düzensizlik programıdır. Tarihsel bir süreçtir. Doğuştan birbirine karşıt iki gücün karşılaşmasıdır. İnsanlığın bir “türünün” yerini bir başkasının almasıdır. Varlığın temelden değiştirilmesi, yeni insanların gerçek anlamda yaratılmasıdır. Son kertede sonuncuların birinci olmasıdır...*”¹⁰⁷ Peki, gerçekte tarihsel dekolonizasyon süreçleri bu kadar keskin ve kati midir? Sömürgecilerin yıllar/yüzyıllardır kurdukları bağlantılar ve kurumlar tam manasıyla ortadan kalkmakta mıdır? Sömürge insanının varlığı temelden değişmekte ve yeni insanlar ortaya çıkmakta mıdır? Ve en önemli soru olarak sonlar, baş olmuş mudur? Bu sorular bizi postkolonyal teriminin içeriğine ve neo-kolonyalizm tartışmalarına götürmektedir.

1.1.6. Uluslararası İlişkilerde Postkolonyalizm ve Neokolonyalizm Tartışmaları

Uluslararası ilişkiler literatüründe postkolonyalizm terimi üzerine iki ana tartışma göze çarpmaktadır: İngilizce yazımında kullanılan “post-colonialism” halindeki (-) (*tire/hyphen*) sorunu ve kelimenin başındaki “post” kelimesi. John Mcleod'a göre, “post-kolonyal” belirli bir tarihsel periyodu işaret eder: kolonyalizmden sonra, bağımsızlıktan sonra, imparatorluğun bitişinden sonra örneklerinde olduğu gibi.¹⁰⁸ Stephanie Lawson da tireli kullanımın daha çok zamansal bir yönü olduğunu ve söz gelimi post-kolonyal dünya dediğimiz zaman, resmi olarak dekolonizasyon süreci geçirmiş yerleri anladığımızı belirtmektedir.¹⁰⁹ Christine Sylvester ise günümüzde teorisyenlerin post-kolonyal kelimesindeki tire işaretini kaldırarak, içinde yaşadığımız zamanın “postkolonyal”, yani sömürgecilikle ilgili devamlılık ve devamsızlıkların bulunduğu bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰ Yazara göre postkolonyal zaman, geleceğe uzanan ama aynı

¹⁰⁶ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 41.

¹⁰⁷ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, 41-42.

¹⁰⁸ Mcleod, *Postcolonialism*, 5.

¹⁰⁹ Lawson, *Theories*, 282.

¹¹⁰ Christine Sylvester, “Post-Colonialism”, *The Globalization of World Politics: An Introduction to international relations*, Sixth Edition içinde, (ed.) J. Baylis, S. Smith, P. Owens (Oxford: Oxford University Press, 2014), 192.

zamanda çeşitli açılardan sömürge yapılarının süregeldiği şimdiki zamandır. Ania Loomba'ya göre ise kelimedeki “post” ön eki, işleri karmaşıktırmaktadır; çünkü “post” zamansal ve ideolojik olarak bir şeylerin sonrasını ima eder, halbuki bir ülke bağımsızlık anlamında postkolonyal, aynı zamanda bağımlılık anlamında neokolonyal olabilmektedir.¹¹¹ Robert J.C. Young'a göre postkolonyalizm, kolonyalizmden sonra demek değildir, tersine hem tarihsel bir devamlılık hem de değişimi vurgulamaktadır.¹¹² Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi de kolonyal ve postkolonyal dönemler arasına kesin bir ayrım çizgisi çekilip çekilemeyeceğini sorgulamaktadırlar.¹¹³

Literatürdeki tartışmalar göstermektedir ki eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları kolonyalizmden kurtuldukları anlamına gelmemekte, denizaşırı Avrupa imparatorlukları bildiğimiz anlamıyla sona erse de emperyalizm etkilerini sürdürmektedir. Nitekim Viotti ve Kauppi, günümüz dünyasında Batı'nın güç ve nüfuz stratejilerinin hâlâ etkin olduğunu ve neokolonyal hakimiyet biçimlerinin sürdüğünü belirtmektedir.¹¹⁴ Robert J. C. Young neokolonyalizmi, postkolonyal devletin hâlâ eski efendilere bağımlı kaldığı, eski efendilerin de kolonyalist tavırla hareket etmeye devam ettikleri, süregelen ekonomik hegemonya olarak tanımlamaktadır.¹¹⁵

Ganalı lider Kwame Nkrumah'ın 1965 yılında çıkan “Neo-kolonyalizm: Emperyalizmin Son Aşaması” adlı kitabındaki analizleri terimin temel anlayışını oluşturmuştur.¹¹⁶ Anafikir, neokolonyalizmin geleneksel kolonyal tahakkümü ve kontrolü başka araçlarla (ticaret anlaşmaları, dış yardımlar, Dünya Bankası-IMF, Hristiyan Evanjelizmi, barış gönüllüleri, medya vb.) sürdürmesidir.¹¹⁷ Uluslararası para kuruluşları, çokuluslu şirketler, karteller ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla devam eden küreselleşme baskıları altında, komprador sınıfların elinde bağımsız

¹¹¹ Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, 28.

¹¹² Young, *Postcolonialism*, 44.

¹¹³ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Fifth Edition. (Boston: Longman, 2012), 210.

¹¹⁴ Viotti ve Kauppi, *International Relations*, 211.

¹¹⁵ Young, *Postcolonialism*, 45.

¹¹⁶ Bkz: Kwame Nkrumah, *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (New York: International Publishers, 1965).

¹¹⁷ Young, *Postcolonialism*, 47

bir ekonomi kuramayan eski sömürge ülkeleri, literatürde yer yer neokolonyalizm yerine kullanılan, (ABD öncülüğündeki) neo-emperyalizmin etkilerinden kurtulamamıştır.¹¹⁸

Üçüncü Dünya ülkelerinde neokolonyalizmin etkileri incelenirken, ekonomik boyutun yanı sıra bu ülkelerdeki altyapı-teknik yetersizlikler, yetişmiş eleman eksikliği ve yönetsel bozukluklar da göz önüne alınmalıdır. Memmi, bu durumdan sömürgecileri sorumlu tutar: “Sömürge halkı arasında az insan yönetmeye uygundur. Özerk yönetimden bu kadar uzun süre uzak kalış nasıl bir beceri kazandırabilir? Sömürgeci bugün bu rolden yoksun bırakarak sömürge insanının gelecekte yönetime katılmasını engellemeyi başarabilir mi?”¹¹⁹ Sömürgeciler belki sömürge insanının yönetime katılmasını engelleyememişlerdir, fakat söz konusu insanların yönetsel becerilerinin gelişmesini engelleyerek onları bağımsızlık sonrası dünyada bir nevi başarısızlığa mahkum etmişlerdir. Fanon da bu konuda benzer görüştedir: “az gelişmiş bölgelerde... bazı başarılar dışında bütün ülkeler aynı altyapı yokluğundan muzdariptir. Doktorsuz, mühendissiz ve yöneticisiz bir dünya... Gerçekten de sömürgeci sermayesini ve teknisyenlerini geri çeker ve genç ulusu ekonomik baskı aygıtıyla kuşatır.”¹²⁰ Sömürgeciler her anlamda geri bıraktıkları ülkelere teknik elemanlarını da götürmüş, böylece yeni kurulan bu devletlere ihtiyacı olan desteği danışmanlar aracılığıyla vererek, nüfuzlarını sürdürmenin yolunu inşa etmişlerdir.

Bu noktada postkolonyalizm devreye girmektedir zira teori, neokolonyalizm de dahil olmak üzere Avrupa sömürgeciliğinin süreç, etki ve tepkilerini incelemektedir.¹²¹ Daha önce Batı-merkezli literatürde pek ele alınmayan, emperyalizm ve kontrol ettiği yerlerde ulusal kimlik ve kültürlerin bağlantısı, emperyal geçmiş ve şimdiki zaman bağlantısı, emperyal geçmişin nasıl hatırlandığı ve unutulduğu, ırk-cinsiyet-emperyalizm ilişkileri gibi sorunsalları mercek altına almaktadır.¹²² Teori, postyapısalcı bir tavır takınarak Batılı yazarlarca

¹¹⁸ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 178-179.

¹¹⁹ Memmi, *Sömürgecinin Portresi*, 106.

¹²⁰ Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maske*, 100.

¹²¹ Ashcroft, *Post Colonial Studies*, 205.

¹²² Bush, *Imperialism and Postcolonialism*, 55.

kullanılan terimlerin yarattıkları imgeleri sorgulamakta, algılarda oluşturulan yanlış imajları açığa çıkararak Kuzey ve Güney arasında eşitlikçi ilişkiler kurulmasını sağlamaya çalışmaktadır.¹²³ Avrupa ve genel anlamda Batı kaynaklı bilgi ve siyaset normlarının dayanak ve hakimiyetini eleştirmekte, Batı'ya ayrıcalık sağlayan, Batı ile Batılı olmayan dünyayı “biz ve diğerleri” diye ayıran ikili karşıtlığı reddetmektedir.¹²⁴ Bu bağlamda teori, tarihin “tesadüfi” doğasına vurgu yapmakta ve herhangi bir Avrupalı gücün tarihsel bir kader ve misyonla (beyaz adamın yükü, medenileştirme görevi vb.) hakimiyet kurma iddiasını boşa çıkarmaktadır.¹²⁵

Postkolonyalizm, rasyonel-evrenselci görüşler ve onların anlamlandırmalarına, yerlilerin doğuştan gelen ve zamandan bağımsız sahip oldukları özellikleri olduğu fikrine karşı gelmekte olup, adalet, barış ve siyasal çoğulculuğu besleyen gerçeklikler ve disiplinde alternatifler yaratma çabası içindedir.¹²⁶ Teorinin genel özelliklerini vermek gerekirse, normatiflik, Avrupa-merkezciliği ret, Üçüncü Dünya'yı özneleştirme ve disiplini “aşağıdan” okuma özelliklerini belirtmek mümkündür.¹²⁷ Slyvester, teorinin disipline üç yönden katkı sunduğunu belirtmektedir: Sömürgeci güçlerin sömürgeleriyle olan tarihsel ilişkilerini uluslararası ilişkilerin konusu haline getirmek, bu ilişkilerin teori ve görüşlerini sömürülenlerin gözünden yansıtmak ve roman, şiir, günlük ve anıları bilgi kaynağı olarak kullanarak, ırk-sınıf-cinsiyetten oluşan kalıcı hiyerarşileri ifade etmek.¹²⁸

Postkolonyalizm şüphesiz bu çalışmada ele alınan yönlerinden çok daha fazla girift yöntem ve önermeler içermektedir. Fakat tezin alanı ve kapsamı göz önüne alındığında teorinin enine boyuna tartışılması (zayıf yanları, diğer teorilere getirdiği eleştiriler ve diğer teorilerin eleştirileri vb.) mümkün görünmemektedir. Vurgulanması gereken husus, bu tez çalışmasının incelediği dönem itibarıyla

¹²³ Robert Jackson ve Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Fifth Edition. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 249.

¹²⁴ Richard Devetak, “Post-structuralism”, *Theories of International Relations*, Fifth Edition içinde Scott Burchill vd. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 196.

¹²⁵ Lawson, *Theories*, 284.

¹²⁶ Siba N. Grovogui, “Postcolonialism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Third Edition içinde, (ed.) Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Oxford: Oxford University Press, 2013), 248.

¹²⁷ İpek ve Oyman, “Postkolonyal Teori”, 340.

¹²⁸ Slyvester, “Post-Colonialism”, 185.

“postkolonyal” olması ve postkolonyal araştırmacıların öne sürdüğü bazı fikirlerin ve kullandıkları kavramların incelenen dekolonizasyon süreçlerini açıklamada yardımcı olmasıdır. Postkolonyalizmin arka ve yan planlarını oluşturan kolonyalizm, emperyalizm ve neokolonyalizm kavramlarının ele alınması da tezde kavramsal bütünlük sağlama açısından önemlidir. Kullanılacak analiz düzeyleri ve açıklama modellerinin söz konusu teori ve kavramlarla desteklenmesi sonucunda sağlıklı bir analize ulaşmak mümkün olacaktır.

2. 1945'E KADAR GENEL HATLARIYLA İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI

2.1. 1815'e Kadar İngiliz Dünya Gücünün Oluşumu

İngiliz dış politikası yüzyıllara yayılan gelenekleri ve pratikleri ile yalnızca İngilizleri ilgilendiren bir olgu değildir. Galler, İskoçya ve İrlanda halklarının da kaderini ve yaşayışlarını doğrudan yönlendiren bir politikalar silsilesidir. Britanya Adalarının tarihinden doğan İngiliz dış politikasına, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nı oluşturan dört ülkenin, yani İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'nın siyasal tarihi olarak bakmak daha doğru olacaktır.¹²⁹ Bu tarihin karar vericileri pek tabii ki Londra'daki kraliyet ve elit politikacı grubu olagelmıştır fakat onların çizdiği politikalar yalnızca Britanya adaları halklarının değil; Kuzey Amerika'dan Latin Amerika'ya, Hindistan'dan Çin'e, Avustralya'dan Pasifik adalarına, Orta Doğu'dan Afrika kıtasına kadar birçok bölge halkının tarihini de tayin etmiştir.

Britanya tarihinin şekillenmesinin, ada insanların yaşam tarzının gelişiminin ve İngiliz dış politikasının oluşumunun ardında yatan en temel nokta; İngiltere'nin bir ada devleti oluşudur. Milattan önce yaklaşık 6500 yıllarında bugünkü Manş Denizi'nin sular altında kalması ile Britanya karasal olarak Kıta Avrupası'ndan kopmuş ve coğrafyası değişmiştir.¹³⁰ İstila edilmesi zor bir takımada durumuna dönüşen Britanya, buna rağmen ülke içinde güçlü bir otorite tesis edilemediği için belli dönemlerde istilalara uğramıştır. Milattan sonra 40-410 yılları arasında adada Roma egemenliği yaşanmıştır. Romalılardan sonra Danimarka ve Almanya'dan hareket eden Angl kavimleri adanın Kuzey, Orta ve Doğu bölgelerine, Sakson kavimleri Güney bölgelerine, Jütler ise Kent bölgesine yerleşmiştir.¹³¹ Böylece Britonların yanında başka pek çok halk bir arada yaşamaya başlamış ve günümüz İngiltere'sinde halen görülen çok-kültürlü yapının başlangıcını oluşturmuştur. Cermen kabilelerin göçlerinin ardından oluşan

¹²⁹ Hugh Kearney, *Britanya Adaları Tarihi Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İngiltere ve Galler*, çev. Özgür Umut Hoşafçı (İstanbul: İnkılap, 2019), 9-11.

¹³⁰ Jeremy Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 30.

¹³¹ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, 37.

krallıklar (Essex, Wessex, Sussex, Kent, Doğu Anglia, Mercia ve Northumbria) 9. yüzyılın ortalarından 11. yüzyıl ortalarına kadar Viking akınları ile mücadele etmişlerdir. Norveç ve Danimarkalıların bıraktığı İskandinav mirası, hem adanın yaşayışına büyük etkiler bırakmış hem de çok-kültürlü yapısına katkıda bulunmuştur.¹³² İskandinavyalılardan sonra adayı istila etmeyi başaran son güç Normanlar olurken, adaya Fransız kültürünün etkileri de taşınmıştır. Tüm bunlar denizleri kullanma, ticaret yapma ve en önemlisi de diğer uluslarla ilişki kurmak ve geliştirmek olarak tanımlanabilecek “*Britanyalıların yaşam tarzının*” oluşmasına katkı sağlamıştır.¹³³ 1100’lü yıllardan sonra Britanya tarihi taht kavgaları, iç savaşlar ve isyanlar görmüş olsa da, herhangi bir yabancı işgali görmemiş ve güçlenen krallık otoritesi ile bir ada devleti olmanın avantajlarını kullanmaya başlamıştır. Bu avantajlar; Avrupa’nın güçlü devletleriyle sınır komşusu olunmaması nedeniyle onların sorunlarından uzak durabilme, bu devletlerin aleyhine genişleme imkanı bulunmaması (ya da tersi) ve ülkenin savunması açısından denizlerin özel bir güvenlik alanı oluşturmasıdır.¹³⁴ Ada devleti olmanın İngilizler açısından getirdiği en önemli sonuçlardan biri de denizcilikteki ilerlemedir. Böylesi bir konumda bulunan bir devletin ticaret, keşifler ve askeri açıdan gelişmesinin tek yolu her dönemde denizcilik teknolojisinde başarılı olmasıdır.

14. yüzyılın ikinci çeyreğinde, 1815’e kadar sürecek ve İngiliz siyasi tarihinin oldukça önemli bir kısmını kapsayacak olan “Fransa ile mücadele” dönemi başlamıştır. Yüz Yıl Savaşları denilen ve yaklaşık yüz on altı yıla yayılan bu savaşlar sonunda İngiltere toprak bakımından pek bir kazanım sağlayamasa da savaş, ulus kimliğinin ve mitolojisinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve monarşinin güçlenmesini sağlamıştır.¹³⁵ Fransa ile dünya genelinde hakimiyet için daha sonra yapılacak ve 1815’e kadar sürecek savaşlar İngiltere için olduğu kadar Kuzey Amerika, Afrika ve Hindistan gibi coğrafyalar açısından da belirleyici önemde

¹³² J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap, 2009), 179.

¹³³ Peter Marshall, “Britain’s Place in the Contemporary World”, *The Round Table*, 104:1, (2015): 19.

¹³⁴ Charles Webster, “Fundamentals of British Foreign Policy”, *International Journal*, Vol. 3, sy. 4, (Sonbahar, 1948): 320.

¹³⁵ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 245-250.

olacaktır. 16. yüzyılın İngiliz siyasi tarihi bakımından önemli etki yaratan gelişmesi ise 1534 yılında Roma'daki Papalıktan bağımsız olarak Anglikan Kilisenin ortaya çıkışı ve İngiltere kralının kilisenin başı olarak ilan edilmesidir. Bu gelişme ile krallığın dünyevi gücü artmakla kalmamış, 17. yüzyılın sonunda baş gösterecek Protestan misyonerlik hareketlerinin “İngiliz” altyapısı oluşmuştur.¹³⁶ Bu misyonerlik hareketleri 19. yüzyılda “Viktoryen değerler” çağında dini olduğu kadar “İngiliz”, dolayısıyla “medeniyet” değerlerinin yayılması misyonuna dönüşecektir.

Ferguson, Britanya İmparatorluğu'nun “İspanyollardan altın çalarak”, başladığını ve “*bilinçli emperyalistler*” ya da “*planlı koloniciler*” tarafından kurulmadığını belirtmektedir.¹³⁷ Bu bağlamda imparatorluk oluşumunda tüccarların, kaşiflerin hatta korsanların payı olduğunu söylemek mümkündür. Onların bu faaliyetlerini Fransızlar, İspanyollar ve Hollandalılar ile yapılan savaşlar sonucu elde edilen toprak parçalarının genişlemesi izlemiştir. İngilizler, denizcilik alanındaki ilerlemeleri sonucunda 1500'lerin son çeyreğinde Halep, Hindistan, Karayipler ve Malakka Boğazı bölgelerine uzanan ticaret; özellikle Francis Drake öncülüğünde Güney Amerika, Endonezya ve Afrika kıtasının çevresinde keşif; Atlas Okyanusu ve Batı Hint Adaları dolaylarında da korsanlık faaliyetleri yürütmüşlerdir.¹³⁸ 1588 yılında İngiltere'yi işgal amacıyla adaya doğru yola çıkan İspanyol donanmasının yok edilmesi, İspanyolların deniz hakimiyetine darbe vurduğu kadar, İngiliz kimliğine de olumlu katkı yapmıştır. İngilizlerin, kendi kahramanlıklarına ve Katoliklerin yenilmesi üzerine Protestanlığın kutsallığına olan inançları pekişmiştir.¹³⁹ İspanyol imparatorluğundan altın ve toprak çalarak gelişmeye başlayan Britanya İmparatorluğu'nun ticari etkinliği 17. yüzyılda daha da artacaktır.

¹³⁶ Ronald Hyam, *Britain's Imperial Century, 1815-1914: A Study of Empire and Expansion*, Third Edition. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002), 7.

¹³⁷ Niall Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirmesi*, 5. Baskı, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 27.

¹³⁸ John C. Appleby, “War, Politics, and Colonization, 1558-1625”, *The Oxford History of The British Empire Vol I: The Origins of Empire* içinde, (ed.) Nicholas Canny (New York: Oxford University Press, 1998), 57.

¹³⁹ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, 96.

1600 yılında, Hindistan'ı olduğu kadar Asya tarihini, hatta dünya tarihini etkileyecek bir gelişme yaşanmıştır. Doğu Hindistan Şirketi (DHŞ) kurulduğunda muhtemelen hiç kimse ileride bu şirketin Hindistan'ı yöneteceğini düşünmemiştir. 17. yüzyılda Fransız ve diğer Avrupalı tüccarların etkin olduğu bir alt-kıtada ancak Babür imparatorunun izniyle ticaret yapabilen bir şirket¹⁴⁰, zamanla önce vergi toplama hakkı elde etmiş, daha sonra kendi askeri birliklerini oluşturmuş ve nihayetinde Hindistan'da idareci noktasına gelmiştir. Bu yüzyıl döneminde İngiliz ticaret gemileri Basra Körfezi'nden Madagaskar adasına, Surat (Hindistan) şehrinden Batavia'ya (Doğu Hint Adalarının başkenti), Çin'in Macao şehrinden Japonya-Hirado'ya kadar uzanan rotalarda faaliyet göstermiştir.¹⁴¹ Asya ile gelişen bu ticaret sonucunda, 1660-89 döneminde DHŞ'nin ihracatı dört, ithalatı ise beş katına çıkmış, ithalatın yüzde seksenlik bir bölümünü tekstil ürünleri oluşturmuştur.¹⁴² Gelgelelim yüzyılın sonlarında (1686) Doğu Hindistan bölgesi, gemi tonajı bakımından en az gereksinim duyulan ticaret bölgesi idi. En çok tonaj gereksinimi duyulan, yani en çok ticaret gemisi kullanılan bölgeler sırasıyla şu şekildedir: Amerika-Batı Hint Adaları, Güney Avrupa-Akdeniz, Yakın Avrupa-İskoçya-İrlanda ve Kuzey Avrupa. Londra'nın sömürge bölgeleriyle ticaretinde, Batı Hint Adaları ve Kuzey Amerika ihracat alanında yakinken, ithalatta Batı Hint Adaları oldukça öndedir.¹⁴³

17. yüzyıl boyunca İngiltere'nin okyanus ötesi ticaretinde plantasyonların önemi de giderek artmıştır. Aynı dönemde (1686) plantasyonlardan Londra'ya ithal edilen en büyük ürün kalemleri, Batı Hint Adaları'ndan şeker, Kuzey Amerika'dan ise tütündür.¹⁴⁴ Londra'dan plantasyonlara yapılan ihracat miktarları ise yakın miktarlardadır. Kuzey Amerika'ya ihracat yapılan plantasyon bölgeleri, Bermuda, Carolina, Chesapeake, New England, Newfoundland, Hudson Körfezi iken; Batı Hint Adalarında ise Jamaika, Barbados ve Leeward adalarıdır.¹⁴⁵ 1700'ler boyunca

¹⁴⁰ Ferguson, *İmparatorluk*, 49.

¹⁴¹ P. J. Marshall, "The English in Asia to 1700", *The Oxford History of The British Empire Vol I* içinde, 265.

¹⁴² Nuala Zahedieh, "Overseas Expansion and Trade in the Seventeenth Century", *The Oxford History of The British Empire Vol I* içinde, 400.

¹⁴³ Zahedieh, "Overseas Expansion", 404.

¹⁴⁴ Zahedieh, 410.

¹⁴⁵ Zahedieh, 415.

İngiltere-İskoçya ve Galler'e yapılan ithalat miktarlarında ise başı yine Batı Hint Adaları çekmektedir.¹⁴⁶ Ferguson'a göre 17. yüzyılın ortalarında ele geçirilen Jamaika, "18. Yüzyıl İngiliz sömürgeciliğinin cephe hattıydı."¹⁴⁷ Bu yüzyıldaki Atlantik imparatorluğunun işleyişi şu şekildedir: Gereken işgücü Afrika'dan, erzak ise Amerika kolonilerinden sağlanmıştır; elde edilen şeker ve tütün İngiltere'ye gönderilirken, bu ürünlerin Kıta Avrupasına ihraç edilmesinden kazanılan kârlar gelişen Asya ticaretine yatırılmıştır.¹⁴⁸ Böylece İngilizler Amerika kıtasında kurdukları sistemle, bir başka kıta olan Asya'da etkinleşmenin altyapısını hazırlamışlardır.

İngiltere'ye hammadde sağlayan Kuzey Amerika ve Karayipler'deki plantasyonların işgücünü açıklamak ise imparatorluğun dayandığı bir başka olguyu vurgulamayı gerektirmektedir: Kölelik. Özellikle Karayipler'deki iklim koşulları ve hastalıkların çok can kaybı yaratması üzerine bu bölgede çalışacak insan sorunu Afrika'dan getirilen kölelerle çözülmüştür.¹⁴⁹ 1662-1807 yılları arasında Afrika'dan Amerikalara yaklaşık üç milyona yakın köle getirilmiştir. Yola çıkarılan 3.415.500 kişiden Atlantik Okyanusunun karşı tarafına ulaşanların sayısı 2.964.800 civarındır.¹⁵⁰ Belirtilen yıllar arasında Batı Afrika'dan İngiliz gemileriyle taşınan köleler sayılarına göre en çok Biafra Körfezi, Batı-Orta Afrika, Altın Kıyısı, Sierra Leone, Benin Körfezi ve Senegambiya limanlarından yola çıkmıştır.¹⁵¹ Karayipler'deki plantasyonların vurgulanması gereken önemli bir misyonu da, İngiliz pamuk endüstrisine hammadde sağlamasıdır.¹⁵² Sven Beckert, özellikle 18. yüzyılda bu bölgedeki artan pamuk ihracatını "Karayipler pamuk devrimi" olarak nitelemiştir.¹⁵³ Hobsbawm'a göre bu etkin köle ticareti, pamuk endüstrisini beslemiş; artan kölecilik faaliyeti ile beraber, 1750-1769 yılları arasında İngiliz

¹⁴⁶ Jacob M. Price, "The Imperial Economy, 1700-1776", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall (New York: Oxford University Press, 1998), 101.

¹⁴⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 94.

¹⁴⁸ Ferguson, *İmparatorluk*, 97.

¹⁴⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 88-89.

¹⁵⁰ David Richardson, "The British Empire and the Atlantic Slave Trade, 1660-1807", *The Oxford History of The British Empire Vol II* içinde, 442.

¹⁵¹ Richardson, "The British Empire", 443.

¹⁵² Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 43.

¹⁵³ Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu: Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*, çev. Ali Nalbant (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 136.

pamuk fabrikalarının ihracatı, on katın üzerine çıkmıştır.¹⁵⁴ Pamuk endüstrisi, 19. yüzyılda da büyümeyi sürdürecektir ve 1830'lara kadar İngiliz ekonomisinin ana lokomotifini olacaktır.¹⁵⁵ Her ne kadar imparatorluk köle emeğiyle büyümüş olsa da, dünya genelinde köleliğe karşı devlet olarak topyekün mücadeleye ilk başlayan ülke Büyük Britanya olmuştur. 1807 yılında imparatorluk sınırları içinde köle ticaretini yasaklayan kanun ile (*The Slave Trade Act*) köle ticaretine savaş açılmış ve savaş gemileriyle Atlantik okyanusundaki kölecilik faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır.¹⁵⁶

17. yüzyıldaki denizaşırı ticaret etkinliğinde İngilizlerin en önemli rakibi ise Hollandalılardır. 1652-1674 yılları arasında Hollanda'ya karşı yürütülen üç savaş (Batı Avrupa ile Doğu Hint Adaları, Baltık Denizi, Akdeniz, Kuzey Amerika ve Batı Afrika arasındaki deniz yollarının denetimi mücadelesi), Ferguson'a göre "çıplak ticari sebeplerle" olması bakımından ilgi çekicidir.¹⁵⁷ 1667'de Hollandalılar Kuzey Amerika'dan atılmasına rağmen, rekabette İngilizler galip gelememiştir ve 1688'de İngiltere'de Hollanda'yı da ilgilendiren bir gelişme yaşanmıştır. 1688'de İngiltere'deki etkin siyasetçi grubu, Katolik amaçlarından şüphe ettikleri kral II. James'i tahttan indirip, yerine kızı Mary ve Protestan kocası Orange (Hollanda) Prensi III. William'ı geçirmiş, böylelikle İngiltere'nin Protestanlık vurgusu güçlendirilmiş ve parlamenter monarşi ile yönetilen bir hukuk devleti haline getirilmiştir.¹⁵⁸ İngiliz-Hollanda kurumlarının birleşimi nitelikli siyasal bir olaydı; bununla birlikte Ferguson'a göre ticari bir birleşme de söz konusuydu: Endonezya ve baharat ticareti Hollandalılara bırakılırken, Hindistan'daki dokuma ticareti fırsatları İngilizlere verilmiştir.¹⁵⁹ Hollandalılar ile mücadele bu şekilde çözülürken, denizaşırı hakimiyet için çekişme Fransa ile devam edecektir.

¹⁵⁴ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, a.e.

¹⁵⁵ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 47.

¹⁵⁶ Eric Williams, "The British West Indian Slave Trade After Its Abolition in 1807." *The Journal of Negro History* 27, sy. 2 (1942): 175.

¹⁵⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 44.

¹⁵⁸ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 355.

¹⁵⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 45.

Bu gelişmeleri 1701’de İngiliz tahtına sadece Protestanların çıkmasına izin veren bir kanun izlemiş (*Act of Settlement*) ve 1707’de Galler’in de dahil olduğu İngiltere ile İskoçya parlamentoları birleştirilerek (*Acts of Union*), “Büyük Britanya Krallığının” kuruluşu ilan edilmiştir. Britanya’yı gerçekten büyük yapan gelişme ise 1756-1763 yılları arasında geçen Yedi Yıl Savaşları olmuştur. Fransa ile dünya genelinde yapılan üstünlük mücadelesinin önemli safhalarından olan bu savaşlardan Büyük Britanya “dünyanın en büyük sömürge ve deniz devleti olarak çıkmıştır.”¹⁶⁰ Böylece imparatorluk olgusu, yeni bir safhaya girmiştir. Daha öncesinde İngiliz sömürge genişlemesi ticaret temelli bir “serbest bırakma – müdahale etmeme” stratejisine dayanmakta idi.¹⁶¹ 1700’lerin önemli bir özelliği de “yönetme yerine ticaret” anlayışının hakim olmasıdır.¹⁶² On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda imparatorluk kavramı sömürgeci bir bağlamdan ziyade ticaret ve denizlerdeki gücü ifade etmek için kullanılırken; Yedi Yıl Savaşları sonrasında sömürgeci genişleme ve denizaşırı yönetim kurma bağlamı ortaya çıkmıştır.¹⁶³ Savaşlar sonunda Büyük Britanya muazzam büyüklükte topraklar elde etmiş ve gerçek bir imparatorluklaşma sürecine girmiştir. İmparatorluğun yeniden kavramsallaştırıldığı bu dönemde, elde edilen topraklar hem İngiliz ürünleri için bir pazar hem de vergi toplama açısından bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.¹⁶⁴ 1763’te imzalanan barış antlaşmasıyla İngilizler, Fransa’nın Hindistan, Afrika ve Amerika’daki sömürge topraklarını ele geçirmiş; Kuzey Amerika –New Orleans dışında- İngiliz kontrolüne girmiştir.¹⁶⁵ 1765’e gelindiğinde İngilizlerin Hindistan’daki toprak kazanımları sadece Bengal ve Bihar eyaletleri ile sınırlı iken; savaşların yarattığı uygun zeminle birlikte, 1805’e kadar olan zaman zarfında kuzey ve güney Hindistan’da hızlı bir ilerleme sağlanmıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, 26. Baskı (Ankara: İmge, 2013), 155.

¹⁶¹ Jeremy Black, *Trade, Empire and British Foreign Policy, 1689-1815: The Politics of a commercial state* (London: Routledge, 2007), 2.

¹⁶² Ronald Hyam, *Understanding the British Empire* (New York: Cambridge University Press, 2010), 71.

¹⁶³ Black, *Trade, Empire*, 9.

¹⁶⁴ Black, *Trade, Empire*, 9.

¹⁶⁵ Sander, *İlkçağlardan 1918’e*, 147-148.

¹⁶⁶ Rajat Kanta Ray, “Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765-1818”, *The Oxford History of The British Empire Vol II* içinde, 509.

İngilizlerin Hindistan'ı büyük ölçüde ele geçirmesi ise Napolyon Savaşları sonrası mümkün olmuştur.

Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransızlar Kuzey Amerika'dan atıldıkları gibi bütün Kanada'yı da Britanya'ya bırakmış; İspanyollar da Florida'yı İngilizlere teslim etmiştir. Böylece Kuzey Amerika kolonilerinin Fransız ve İspanyol tehlikesinden kurtulmasıyla beraber, İngiliz yönetiminden kopma süreci de başlamıştır. 1763 sonrası koloniler ile Londra yönetimi arasında ortaya şöyle bir durum çıkmıştır: Kuzey Amerika'daki yerleşimciler ilke olarak Londra'nın kendilerine vergi koyma yetkisinden uzun süredir rahatsız durumdadır¹⁶⁷ ve Londra'nın Amerika kolonilerine bakışı ise imparatorluk düzeni içinde mevcut kolonileri daha da merkezileştirme yönündedir. 1766 tarihli Declaratory Act ile Londra bir kez daha “*Amerika halkı ve kolonilerini bağlayacak güç ve yasallığa sahip yasa ve nizamnameler yapmak konusunda tam güçlü ve yetkili*” olduğunu ilan etmiştir.¹⁶⁸ Kolonicilerin direnmeye karar vermesi üzerine, 1775'te başlayan Amerikan Bağımsızlık Mücadelesi bir anda İngiliz-Fransız mücadelesinin bir kolu haline gelmiştir. Ferguson'a göre, üç sebepten dolayı İngilizler bu mücadelede başarılı olamamıştır: İsyancıların arkasındaki Fransız desteği, Londra'nın kendi uyruklarıyla savaşmaktaki hevessizliği ve bir yan neden olarak buradaki kolonilerin ekonomik değerinin diğer sömürgelere göre daha az olması.¹⁶⁹ 1783 Paris Barış Antlaşmasında İngilizler, eski uyruklarına karşı “cömert” bir politika izlemiş; özellikle sınır konularında esnek davranarak, ortaya çıkan bu yeni devlet ile gelecekteki ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini hedeflemişlerdir.¹⁷⁰ 1783'te atılan bu temeller, her ne kadar iki devlet 1812-1814 yılları arasında kısa bir savaşa tutuşmuş olsa da, 20. yüzyıldaki iki dünya savaşında etkisini göstermiştir. İngiltere iki savaşta da ABD ile müttefik olurken, özellikle II. Dünya Savaşı'nda Amerikan yardımları ile ayakta kalmış; savaş bittikten sonra da iki devlet arasında Özel İlişki denilen Atlantik ötesi özel bir dostluk ilişkisi ortaya çıkmıştır.

¹⁶⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 101.

¹⁶⁸ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalcık (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005), 76.

¹⁶⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 109-110.

¹⁷⁰ Nevins ve Commager, *ABD Tarihi*, 106.

18. yüzyılda İngilizler Karayipler bölgesine de iyiden iyiye yerleşmiş durumdadır. Aynı bölgede Fransız ve Hollandalıların da toprak parçaları bulunmasına rağmen İngilizler; Bermuda, Bahamalar, Belize, Cayman adaları, Jamaika, Antigua, Barbados, Dominika, St. Lucia, Grenada, Tobago, Trinidad, Nevis ve St. Vincent topraklarına sahiptir.¹⁷¹ İngiliz kaşifleri sayesinde Pasifik Okyanusu'nda da keşifler devam etmiştir. 1699-1775 arası başta James Cook olmak üzere, Dampier, Anson, Byron ve Carteret gibi kaptanlar Güney Pasifik'e seferler düzenlemiştir.¹⁷² 1778-1800 arası Kuzey Pasifik'te İngiliz keşifleri devam etmiş ve bu bölgelerle kürk ticareti yapılmıştır.¹⁷³ İngiliz denizasıırı yayılmasının -sömürge topraklarının korunması, ticaret gemilerinin emniyetinin sağlanması, keşifler sonrası yerleşimcilerin gönderilmesi- başarısı ise Kraliyet Donanmasının gücü ile sağlanmıştır. 1775-1815 arası dönemde, ağırlığı 500 tonun üzerinde olan yelkenli gemilerin tonajına göre en büyük Avrupa donanması Büyük Britanya'ya aittir.¹⁷⁴ Bu dönemde Britanya donanmasının en yakın rakipleri Fransa ve İspanya'dan üstün olması, Trafalgar Deniz Savaşı'nda (1805) etkisini göstermiş ve Kraliyet Donanması birleşik Fransız-İspanyol donanmalarını mağlup ederek, denizlerdeki üstünlüğünü perçinlemiştir.

Büyük Britanya, hem 17. hem 18. yüzyıllarda dışarıya göç dalgalarıyla büyümeye devam etmiştir. Göç olgusu imparatorluğun dünya üzerindeki etkinliğinin pekişmesinde önemli bir faktördür. Dünyanın çeşitli taraflarına dağılmış binlerce İngiliz, İskoç, İrlandalı ve Galli hem yeni coğrafyalarda yerleşim yerleri oluşturmuş; hem de buralarda kendi kültürlerini yaymışlardır. Daha önce İngilizler tarafından kurulan Kuzey Amerika kolonilerine 1600-1700 arası yaklaşık dört yüz bine yakın kişi göç etmişken, bu sayı 1700-1800 arası iki yüz yetmiş bin kişi civarındır.¹⁷⁵ Gönüllü göçlerin yanı sıra, Britanya'daki mahkumların özellikle Avustralya gibi uzak kıtalara gönderilmesi politikasından da bahsetmek gereklidir.

¹⁷¹ J. R. Ward, "The British West Indies in the Age of Abolition, 1748-1815", *The Oxford History of The British Empire Vol II* içinde, 416.

¹⁷² Glyndwr Williams, "The Pacific: Exploration and Exploitation", *The Oxford History of The British Empire Vol II* içinde, 557.

¹⁷³ Williams, "The Pacific", 569.

¹⁷⁴ Michael Duffy, "World-Wide War and British Expansion, 1793-1815", *The Oxford History of The British Empire Vol II* içinde, 185 ve 204.

¹⁷⁵ James Horn, "British Diaspora: Emigration from Britain, 1680-1815", *The Oxford History of the British Empire Vol II* içinde, 31.

17. yüzyılın başlarından beri resmi olmadan sürdürülen bu politika, 1717 yılında ceza sisteminin resmi bir uygulaması olmuştur.¹⁷⁶ Böylelikle krallık hem toplumun düzenini bozan suçlulardan arındırılmış olmakta hem de dünyanın ücra yerlerine Britanya uyruklu insanların yerleştirilmesini sağlamaktadır. Britanya adalarından Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya dağılmış gönüllü ya da gönülsüz bu insan topluluğu, zamanı geldiğinde, imparatorluğun dünya savaşına katıldığı iki seferde de, hem asker katkılarıyla ve hem de imparatorluğa aidiyetleriyle savaşın kazanılmasında hayati rol oynayacaktır.

Denizasıırı İngiliz politikası ticaret, göç ve keşifler üzerinden şekillenirken, 18. yüzyılda Avrupa'ya yönelik dış politika “güç dengesi” üzerinden yürütölmektedir. Sanders'a göre bu politika, Britanya'nın imparatorluğu ile olan bağlantılarını sekteye uğratabilecek ya da dünya ticaretindeki başat konumunu sarsabilecek devletlerin engellenmesi üzerinedir.¹⁷⁷ Webster'a göre ise Avrupa politikası, en başta Kıta devletlerinin kendi aralarındaki mücadelelere mümkün mertebe taraf olmamak, Kıta Avrupası'nın tek bir devletin kontrolü altına girmesini önlemek ve Hindistan-Afrika-Pasifik gibi İngiliz ticaret rotalarının güvenliğini sağlamak amaçlarını taşımaktadır.¹⁷⁸ Bu amaçlar doğrultusunda Britanya'nın, imparatorluk ticaretine tehlike oluşturabilecek ya da kıtadaki güç dengesini kendi lehine bozabilecek bir devlet ortaya çıktığında Kıta Avrupası'na müdahale ettiğı görölmektedir. 18. yüzyıldaki bu müdahalelerden bazıları şunlardır: 1716-1721 yılları arasında Rus Çarı I. Petro'nun Baltık güç dengesine yönelik tehdidi, V. Philip İspanya'sının Utrecht anlaşmasını bozmaya yönelik girişimleri, 1789-1791 yılları arasında Batı Avrupa'da yükselen Rus gücü tehdidi, 1793 sonrası Devrim ve Napolyon Fransa'sından gelen savaş tehditleri.¹⁷⁹ Kıta Avrupası devletlerinin çekişmelerine müdahil olmama prensibine rağmen söz konusu örneklerde Britanya, tek olarak ya da müttefikler ile hareket etmek suretiyle Avrupa'daki güç dengesinin aleyhine dönmesini engellemiştir. Güç dengesi prensibi 19. yüzyılda da İngiliz dış politikasında etkisini sürdürecektir.

¹⁷⁶ Ferguson, *İmparatorluk*, 113.

¹⁷⁷ David Sanders, *Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy since 1945* (New York: Macmillan, 1989), 18.

¹⁷⁸ Webster, “Fundamentals”, 321.

¹⁷⁹ Black, *Trade, Empire*, 10.

1815 yılı imparatorluk tarihi açısından bir başka önemli dönüm noktasıdır. İngiliz-Fransız dünya hakimiyeti mücadelesinin “*son ve belirleyici evresi olan 1793-1815 savaşları*”¹⁸⁰ güç dengesi politikasının tipik bir örneği olmasının yanı sıra, Britanya’nın 19. yüzyıldaki üstünlüğünün başlangıcını oluşturmaktadır. Fransa’nın 1792 yılında bugünkü Belçika topraklarını ele geçirerek Manş denizinin kıyısına yerleşmesi, Britanya açısından Avrupa’daki güç dengesini bozan bir gelişme olmuştur.¹⁸¹ Bunun üzerine İngilizler, Fransa’nın tüm kıtayı ele geçirmesini önlemek amacıyla diğer Kıta Avrupası devletleriyle koalisyonlar kurarak savaşa başlamıştır. Bu savaşların 1792 yılından 1802 yılına kadarki bölümü Fransız Devrim Savaşları olarak adlandırılırken (Britanya 1793’te savaşa katılmıştır), 1803’ten 1815’e kadar olan savaşlara Napolyon Savaşları denmektedir. İngilizler nihai zafere 1815 yılındaki Waterloo Savaşı ile ulaşmış ve savaş sonrası toplanan Viyana Kongresi sonunda Fransızlar, İspanyollar ve Hollandalılardan şu topraklar alınmıştır: Malta, Yedi Ada Cumhuriyeti, Cape Kolonisi, Seylan, Guyana, Trinidad ve Heligoland.¹⁸² Özellikle Hollandalılardan Cape Kolonisinin alınması, Afrika tarihinin seyrini değiştiren bir gelişmedir. Bu tarihten sonra imparatorluğun en kritik üslerinden biri olacak olan Güney Afrika’ya -Ümit Burnu’na- yerleşilmesi hem 19. yüzyılda İngilizlerin dünya denizlerini kontrol etmesini kolaylaştıracak hem de aynı yüzyılın son çeyreğinde başlayan Afrika Kapışması mücadelesinde imparatorluğa diğer Avrupalı güçler karşısında stratejik avantajlar sağlayacaktır. 1815 sonrası Avrupa güç dengesini korumak üzere oluşturulan Viyana Sistemi ve Devrim-Napolyon savaşları sonrası Büyük Britanya için dünya genelinde kendisiyle boy ölçüşebilecek bir Avrupa gücü kalmaması ile beraber, tarihte “Pax-Britannica” olarak adlandırılan süreç başlamıştır. Bu sürecin ortaya çıkmasında uluslararası siyasi konjonktürün yanı sıra çok önemli bir başka faktör daha söz konusudur: Britanya adaları ile özdeşleşen “Endüstri Devrimi”.

Büyük Britanya’nın 18. yüzyıl boyunca rakiplerinin ilerisinde olmasının ve 19. yüzyılda uluslararası sistemin başat gücü hale gelmesinin en önemli nedeni ise endüstri devriminin başladığı ülke olmasıdır. 1700’lerin ortalarında başlayan bu

¹⁸⁰ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 42.

¹⁸¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 49.

¹⁸² Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, 76.

süreç, Hobsbawm'a göre "tarımın ve kentlerin icadından bu yana dünya tarihinde gerçekleşmiş en önemli olaydır."¹⁸³ Örnekleme gerekirse, James Watt'ın 1784'te buhar makinesini bulmasından ve bu teknolojinin buharlı gemileri ortaya çıkarmasından önce İngiltere'den Boston'a gemiyle beş haftada gidilebiliyorken, 1819'da buharlı gemiyle New York'a 27 günde; Hindistan'a altı ayda gidilebiliyorken, 1825'te yüz on üç günde; Jamaika'ya on haftada gidilebiliyorken, 1863'te 18 günde gidilebilmektedir.¹⁸⁴ Endüstri Devriminin ilk aşaması sayılan 1760'lardan 1870'lere kadar olan süreçte Britanya dünyada öncü konumdadır. Bu dönemin ana özellikleri olan fabrikaların ortaya çıkışında, kömür ve demir üretiminde ve kullanımında Britanya başı çekmektedir.¹⁸⁵ Endüstri devrimi yalnızca Britanya'nın dünyanın en güçlü imparatorluğu haline gelmesine etki etmemiş, kıtalar arası üretim dengesini de zaman içinde Avrupa lehine çevirmiştir. 1750 yılında dünya imalat çıktısı paylarında Çin-Hindistan-Japonya'dan müteşekkil Asya bölgesinin oranı %76.8, Avrupa'nın oranı %23.1 iken; 1860 yılında Avrupa'nın oranı %53.6'ya çıkarak, %39.2 oranına gerileyen Asya bölgesini geçmiştir.¹⁸⁶ Britanya'nın söz konusu çıktı paylarındaki oranı 19. yüzyıl boyunca ülke bazında en üst sırada yer alırken, tepe noktasını %22.9 ile 1880 yılında görmüştür.¹⁸⁷ İngiliz pamuk endüstrisinin hızlı gelişimi ve Hindistan'a yaptığı ihracatın muazzam boyutlara ulaşması sonucunda, 1840'lı yıllarda Hobsbawm'a göre dünya tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Tarih boyunca Avrupa-Asya arasındaki ithalat-ihracat ilişkisinde ibre Avrupa aleyhine iken, "ilk kez Endüstri Devriminin pamuklu kumaşları, bu ilişkiyi tersine çevirmiştir."¹⁸⁸ Dünya tarihini ve üretim ilişkilerini bu denli değiştirme gücüne sahip endüstri devriminin öncüsü ve başat gücü olması, Britanya'nın, 1815 sonrası dönemde uluslararası sistemde "Pax-Britannica"yı inşa etmesinde oldukça önemli rol oynayacaktır.

¹⁸³ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 38.

¹⁸⁴ Robert Kubicek, "British Expansion, Empire, and Technological Change", *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter (New York: Oxford University Press, 1999), 254.

¹⁸⁵ Sander, *İlkçağlardan 1918'e*, 209-210.

¹⁸⁶ B. R. Tomlinson, "Economics and Empire: The Periphery and the Imperial Economy", *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 69.

¹⁸⁷ Tomlinson, ae.

¹⁸⁸ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 45.

2.2. 1815-1914 Pax-Britannica Dönemi

Hyam’a göre Britanya İmparatorluğu 19. yüzyıldaki gücünü, 1815 sonrası uluslararası konjonktürde birtakım uygun şartların varlığı (Avrupa’da hegemon bir gücün bulunmaması, İslam ve Doğu Asya coğrafyalarının güçsüz olması) ve tüm dünya denizlerinde etkin olmasını sağlayan donanma gücü vasıtasıyla sağlamıştır.¹⁸⁹ Reynolds’a göre de Britanya’nın Pax-Britannica’yı kurması, savaşlardan güçsüz düşmüş ve barışı sürdürme arzusundaki Kıta Avrupası devletleri sayesinde mümkün olmuştur.¹⁹⁰ Her halükarda 1815’ten I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar kabul edilen dünya siyasi tarihindeki bu “Britanya Barışı” süreci, içine aldığı “Victoria Dönemi” ile beraber imparatorluk tarihinin “Altın Çağını” oluşturmaktadır. Ferguson’a göre Britanya’nın 19. yüzyılın ortalarında dünya denizlerinde sahip olduğu hakimiyetin benzerine, tarihin hiçbir döneminde rastlanmamıştır.¹⁹¹

1848 yılında imparatorluğun dünya genelinde sahip olduğu deniz üsleri bu hakimiyetin temelini oluşturmaktadır. Bu üsler Avrupa kıtasında Dover, Cebelitarık, Malta, Heligoland ve Ionian (son ikisi 1898 yılına kadar terk edilmiştir); Afrika kıtasında Cape Town, Gambiya, Sierra Leone, Ascension ve St. Helena; Asya kıtasında Aden, Labuan, Mauritius, Bombay, Kalküta, Colomba, Trincomalee, Singapur ve Hong Kong; Avustralya kıtasında Adelaide, Melbourne, Sydney ve Wellington; Amerikalarda Halifax, Bermuda, Jamaika, Antigua, St. Lucia, Trinidad ve Falkland olup 1898 yılına kadar bu üslere İskenderiye, Kıbrıs, Lagos, Mombasa, Zanzibar, Seyşeller, Wei-hai-wei, Cape York, Albany, Fiji ve Esquimalt üsleri eklenmiştir.¹⁹²

Reynolds’a göre Britanya’nın dünya denizlerini kontrol etmesi beş stratejik üssün –Dover, Cebelitarık, İskenderiye, Ümit Burnu, Singapur- elde tutulmasına dayanmaktadır.¹⁹³ Bu deniz üslerinin bulunduğu Cebelitarık, Malta, İskenderiye,

¹⁸⁹ Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 20.

¹⁹⁰ David Reynolds, *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century* (New York: Longman, 1991), 19.

¹⁹¹ Ferguson, *İmparatorluk*, 169.

¹⁹² Peter Burroughs, “Defence and Imperial Disunity”, *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 321.

¹⁹³ Reynolds, *Britannia Overruled*, 8.

Aden, Sierra Leone, Cape Town, Zanzibar, Mombasa, Bombay, Kalküta, Singapur, Labuan, Hong Kong, Adelaide, Halifax aynı zamanda başlıca buharlı gemi kömür istasyonlarından olup, ticaret ve yolcu gemilerinin kıtalararası rotalarında ikmal noktaları işlevini görmektedir.¹⁹⁴ Tüm bu stratejik üsler ve istasyonlar, 19. yüzyılda imparatorluğun ekonomik merkezi olan Atlantik Okyanusunda ve stratejik merkezi olan Hint Okyanusunda hakimiyet kurulmasında önemli rol oynamıştır.¹⁹⁵ Uzak coğrafyaları birbirine bağlayan buharlı gemilerle imparatorluk içinde seyahat, dolayısıyla göç olanakları da artmıştır. 19. yüzyılda Kuzey Amerika, Latin Amerika, Avustralya ve Güney Afrika coğrafyalarına altmış milyon civarı Avrupalı göç etmiştir.¹⁹⁶ Bu yüzyılda buharlı gemi rotaları Kanada'dan Japonya'ya, San Francisco'dan Fiji'ye kadar uzanmaktadır.

19. yüzyılda Hindistan, Kanada, Karayipler, Avustralya ve Güney Afrika'ya yayılan devasa imparatorluğu birbirine yakınlaştırmada buharlı gemilerin yanında bir başka önemli buluş daha ortaya çıkmıştır: Demiryolları. Britanya buhar gücü ile çalışan makinelerde olduğu gibi demiryolu teknolojisinde de öncü ülke olarak gelişimiyle rakiplerinin önüne geçmiş; bu gelişimi hem sanayi üretimini arttırmış hem de askeri lojistik tedariklerini kolaylaştırmıştır. Dünyanın ilk demiryolları 1800'lerin başlarında Britanya'da kullanılmaya başlanmış; Kuzey İngiltere'de 1825 yılında açılan Stockton-Darlington hattı, modern demiryollarının başlangıcı olmuştur.¹⁹⁷ Özellikle kuzeydeki kömür madenlerinin üretimini etkileyen bu gelişmelerle, 1830-1850 arası Britanya'daki kömür ve demir üretimi üç katına çıkmıştır.¹⁹⁸ Yüzyılın ortalarına gelindiğinde dünyadaki demir üretiminin yarısı, çelik üretiminin yedide beşi, hırdavat üretiminin beşte ikisi ve ticari pamuklu kumaş üretiminin yarısı Britanya tarafından yapılmaktadır.¹⁹⁹ Aynı dönemde dünyada yapılmış bulunan yirmi dört bin mile yaklaşan demiryolunun büyük kısmı da İngiliz bilgi ve birikimi ile inşa edilmiştir.²⁰⁰ İmparatorluk toprakları içinde ulaşım

¹⁹⁴ Kubicek, "British Expansion", 253.

¹⁹⁵ Hyam, *Britain's Imperial Century*, 16.

¹⁹⁶ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 500.

¹⁹⁷ Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, 137.

¹⁹⁸ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 55.

¹⁹⁹ Paul Kennedy, *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865-1980* (London: Fontana Press, 1981), 20.

²⁰⁰ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 55.

demiryollarıyla gelişirken, imparatorluk toprakları arası iletişim de telgrafın kullanılmaya başlanması ile kolaylaşmıştır. 1880 yılına gelindiğinde, Kanada-Hindistan-Afrika-Avustralya arasında telgraf ağı kurulmuş vaziyettedir.²⁰¹ Londra’da alınan kararların imparatorluğa ulaştırılması ve uygulanmasını kolaylaştıran bu gelişmelere rağmen, Britanya İmparatorluğu’nun işleyişi 19. yüzyılın sonlarında bile “merkezi” bir yapıda olmaktan çok uzaktadır.

Temeli ticaret faaliyetleriyle atılan imparatorluk, Avrupa dışı dünyaya Britanya adalarından göçlerle büyümüş; diğer sömürgeci devletlerin İngiliz ticaretini engelleyebilecekleri stratejik noktaları işgal etmelerini önlemek için topraklarını genişletmek suretiyle nihayet yerkürenin dörtte birini kontrol edecek düzeye ulaşmıştır. Bu kadar geniş coğrafyalarda kurulan hakimiyetin Londra tarafından sıkı sıkıya denetlenen bir emir-komuta zinciri içinde yürütüldüğünü düşünmek yanlıştır. İmparatorluk, içinde birçok ulus ve kültürün bulunduğu, bölgelerin görevlerine ve sağladığı ürünlere göre farklılık gösterdiği (örnek olarak Mauritius-şeker, Çin-çay, Sri Lanka-kahve, Amerika-pamuk, Avustralya-yün²⁰²), dolayısıyla, coğrafyalara göre değişen stratejilerin ve idarelerin görüldüğü yekpare olmayan bir ilişkiler bütünüdür. Sözgelimi, beyaz yerleşimciler tarafından kurulan Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika’ya bakış ile Hindistan’a bakış aynı değildir. Keza imparatorluğa hammadde sağlamakla görevli Batı Hint Adaları’na yönelik ekonomi politikaları ile Çin ve Latin Amerika politikaları farklıdır. Literatürde, imparatorluğun işleyişine dair yazarların görüşleri de değişkenlik göstermektedir.

Reynolds’a göre imparatorluğun yapısını üç parçaya ayırmak mümkündür.²⁰³ Birincisi, Britanya adalarından göç eden beyaz insanların nüfus yoğunluğunu oluşturduğu “Dominyon”lardır (*Dominions*). Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve daha sonra Özgür İrlanda Devleti bölgeleri “diarşi” (*dyarchy*) denilen bir sistemle, işlerinde kendini idare eden bağımsız bir otorite ile Londra’ya bağlanmaktadır. İkincisi, halklarını beyaz olmayan insanların oluşturduğu, kendi kendini idare edemeyecek durumda görülen “Kraliyet

²⁰¹ Ferguson, *İmparatorluk*, 172.

²⁰² Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 27-28.

²⁰³ Reynolds, *Britannia Overruled*, 26-27.

Sömürgeleri”dir. Batı Afrika, Batı Hint Adaları ve Pasifik adaları gibi yetersiz sömürgelerin yapısal sorunlarını çözmekten ziyade Londra, bu bölgelerin büyük devletlerin eline geçmesini önlemek amacıyla hükümler kurmuştur. Bu iki yapılanmanın arasında da kendine özgü durumuyla “Hindistan yönetimi” (*The British Raj*) vardır.

Anthony Low ise sömürgelerde kurulan hakimiyet şekillerini üç bölüme ayırmıştır.²⁰⁴ Bunlardan ilki, “ilga edilmiş” yönetimlerdir. Babür Hindistan’ı ve Güney Rodezya gibi yerlerde hanedanlar ortadan kaldırılmış, yerine İngiliz yönetimi kurulmuştur. İkincisi “birleştirilmiş” yönetimlerdir. Malaya, Zanzibar, Basra Körfezi şeyhlikleri gibi yerlerde yerel otoriteler ortadan kaldırılmamış ve bunlarla işbirliği sağlanarak İngiliz hakimiyeti tesis edilmiştir. Üçüncüsü de “yoktan var edilmiş” yönetimlerdir. Yönetim geleneğinin olmadığı Kenya, Güney Sudan gibi yerlerde “reisler” oluşturularak dolaylı İngiliz kontrolü sağlanmıştır.

Britanya imparatorluk yapısı ve hakimiyet şekilleri incelenirken söz edilmesi gereken bir diğer önemli uygulama da “dolaylı yönetim” (*indirect rule*) uygulamasıdır. Yerel otoritelere işlerinde çeşitli derecelerde hakimiyet vererek, genellikle “resident” adı verilen Britanyalı danışmanlar aracılığıyla söz konusu ülkelerin dış ilişkilerini, askeri yapısını ve vergilendirme sistemini kontrol etmek anlamına gelen uygulama, ilk olarak DHŞ tarafından Hindistan’da uygulansa da literatürde genellikle Nijerya Genel Valisi Frederick Lugard’a (Lord Lugard) atfedilmektedir.²⁰⁵ Dolaylı yönetimin İngilizler tarafından uygulandığı biçimleri üçe ayırmak mümkündür:²⁰⁶ Hindistan’daki Prens Devletleri (sayıları 500’ü aşan büyük ve küçük devletçikler), az sayıda Britanyalı memurla yönetilen yerler (Malaya, Zanzibar, Uganda) ve iki dünya savaşı arası dönemde tropikal Afrika’daki İngiliz toprakları.

Söz edilen tüm bu bölgelerin imparatorluk işleyişindeki rolleri farklıdır ve her biri için spesifik bir dış politika yaklaşımı ve yönetim idaresi gerekmektedir. Londra’daki yöneticilerin uzak coğrafyalardaki hayat şartları, yerli insanlar ve

²⁰⁴ Hyam, *Understanding the British Empire*, 22.

²⁰⁵ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 248.

²⁰⁶ Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 72.

kültürleri, dolayısıyla söz konusu yerlerdeki politik iklim hakkında geniş malumat sahibi olduğunu ve dış politika kararlarının buna göre alındığını düşünmek yanıltıcıdır. Bu bağlamda İngiliz yayılcılığını etkileyen merkez (*center*) ve çevre (*periphery*) aktörleri ve onların eylemleri arasında bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Literatürde John S. Galbraith'ın ünlü makalesinde²⁰⁷ ortaya attığı görüş çevrede bulunan (Londra dışında) aktörlerin önemini altını çizmektedir. Galbraith'e göre, çevredeki gelişmeler “man on the spot”²⁰⁸ denilen sömürge topraklarındaki aktörleri (valiler, yöneticiler, işadamları, kaşifler vb.) Britanya yayılmasını ilerletmeye yönlendirmiş, hatta kimi zaman bu kişilerin izlediği toprak ele geçirme politikaları Londra'nın ya da imtiyazlı şirketlerin kararlarının önüne geçmiştir.²⁰⁹

Merkez ve çevre üzerine alternatif bir emperyalizm modeli geliştiren Hyam'a göre emperyal hüküm kurma iki düzeyde anlaşılmalıdır.²¹⁰ Birincisi politika kararlarının “Avrupa” çerçevesi; ikincisi ise bu kararlar için uygun şartları ortaya çıkaran “Avrupa-dışı” çerçevedir. Emperyalizm teorisi modellerinde merkez ve çevre iki ayrı alan olarak görülür ve çevredeki krizlerin, merkezi “çalkantılı hudutlar” (*turbulent frontiers*) denen kesişim bölgelerine çekerek, merkezin bu toprakları ele geçirmesine neden olduğu anlatılmaktadır. İngiliz emperyal politikalarının oluşturulma sürecinde ise Hyam, şöyle bir model önermektedir: Merkez karar alıcılar (Oxbridge mezunu siyasal elitler) ile kolonilerdeki baskı grupları (imtiyaz sahipleri, vurguncular, misyonerler, yerleşimciler, gelir peşindeki subaylar) arasında bir “bağlantı” (*interlock*) noktası olarak kolonilerdeki “kraliyet temsilcisi” (*proconsular*) kişilerin (elçiler, ileri düzey temsilciler, genel valiler, başkomutanlar) arabuluculuk faaliyetlerini koymaktadır. Yani Hyam, iki alan arasındaki etkileşimi (politikalar, toprak ilhakları) çevredeki krizlerin, merkezi çalkantılı hudutlara sürüklemesi şeklinde değil; *kişisel aktörlerin* merkezde verilen kararlarla, merkeze iletilen çıkar sağlama teşebbüslerinin orta noktasında

²⁰⁷ John S. Galbraith, “The ‘Turbulent Frontier’ as a Factor in British Expansion.” *Comparative Studies in Society and History* 2, sy. 2 (1960): 150-168.

²⁰⁸ “Man on the spot” ifadesinin Türkçe terminolojide karşılığı olmadığı için, sömürge topraklarında bulunan ve Londra'nın verdiği kararlar dışında sömürge politikalarını etkileyebilen bu kişilerden, çalışmanın geri kalan kısmında “*kişisel aktörler*” olarak bahsedilecektir.

²⁰⁹ Roger D. Long, “Introduction”, *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long (Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995), 1.

²¹⁰ Hyam, *Understanding the British Empire*, 79-81.

sorumluluk aldığı bir model ile açıklamaktadır. Özellikle Hindistan'daki ve Afrika'daki emperyal ilerleme gelişmeleri dikkate alındığında bu model önerisinin akla yatkın olduğu görülmektedir. İleride bahsedileceği üzere, özellikle Afrika politikalarında David Livingstone, Cecil Rhodes, Frederick Lugard²¹¹ gibi kişilerin Londra'ya etkileri bu modeli doğrulamaktadır.

İmparatorluğun esas sorunu, Londra'nın bu devasa büyüklükteki coğrafyaları en az maliyetle ve en az sorunla karşılaştıkça nasıl idare edeceğidir. Amerika tecrübesinden büyük dersler çıkaran Londra, 19. yüzyılda, ekonomik getirisi az olan ve kendisini diğer güçlerle çatışmalara sürükleyen beyaz yerleşimcilerin bulunduğu kolonilere yaklaşımını değiştirmiştir.²¹² Kanadalıların, Avustralyalıların, Yeni Zelandalıların ve Güney Afrikalıların imparatorluk içinde nasıl idare edileceği sorununun cevabı, 1839 Durham Raporu ile bulunmuştur.²¹³ Bu coğrafyalardaki yerleşimcilerle çatışma noktasına gelmeden, federatif bir bağlamda, “sorumlu hükümet” (*responsible government*) yönetiminin hayata geçirilmesini öneren raporun ışığında, Dominyonlar zaman içinde kendilerini yönetmeye başlamışlardır. Kanada 1867’de, Cape Kolonisi 1872’de, Avustralya 1901’de, Yeni Zelanda 1907’de, Güney Afrika Birliği de 1910 yılında sorumlu hükümet sistemine geçmiştir. Esasen İngilizlerin ilk sömürgesi olan İrlanda ise 1914 yılında sorumlu hükümete en son geçen Dominyon olmuştur. Bu ülkeler daha sonra 1931 yılında Westminster Statüsü ile “Commonwealth” yapısına dahil edileceklerdir.

Britanya, dünyanın beş kıtasına yayılmış imparatorluğunu idare ederken endüstrisi, donanma gücü, ticaret ağı ve sömürgelerdeki uyruklarına dayanmasının yanında “maddi olmayan” itibar, korku ve güvenilirlik gibi vasıtalar da kullanmıştır.²¹⁴ Bu bağlamda Hobsbawm’ın da belirttiği gibi “gelenekler icat edilmiş”²¹⁵, Kraliyetin temsili, seremonileri, rutinleri yeniden tasarlanarak

²¹¹ bkz: Harry A. Gailey, “Lugard and Abeokuta”, *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long (Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995), 63-84.

²¹² Roberts, *Avrupa Tarihi*, 505.

²¹³ Alison Russell, “The Constitution of the British Commonwealth.” *Journal of Comparative Legislation and International Law* 24, sy. 2, (1942): 85.

²¹⁴ Reynolds, *Britannia Overruled*, 29.

²¹⁵ Eric Hobsbawm, “Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneklerin İcadı* içinde, (ed.) Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 1-18.

imparatorluğun yüceliği algısı tebaalar arasında pekiştirilmiştir. Dünya genelinde yerleşmiş bulunan ve 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar süren “Avrupa yenilmezliği” algısından²¹⁶ da yararlanan İngilizler, bu stratejiyi özellikle Hindistan’ı yönetmekte kullanmıştır. Bu sayede İngilizler, memur sayısı bini geçmeyen Hindistan Mülkiyesi ve sayıları altmış-yetmiş bin arasında değişen İngiliz askeriyle, iki yüz elli-üç yüz milyonluk bir alt-kıtayı yönetmeyi başarmışlardır.²¹⁷ Avrupa yenilmezliği algısı 1905’te Japonların Tsushima Muhaberesinde Rus donanmasını yok etmesiyle darbe almış; bu zafer Hint milliyetçi hareketlerine de ilham kaynağı olmuştur. Şüphesiz Hindistan’ın sadece ordu ve algı yönetimi ile idare edilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda imparatorluğun işleyişinde oldukça önemli bir yöntem olan “yerel ögelerle işbirliği” stratejisinden bahsetmek gereklidir. Avrupa dışı toplumlara sahip ülkelerde İngiliz çıkarlarının işbirlikçi elitler üzerinden sağlandığı ve korunduğu görülmektedir. Ticaret alanında bu araçlar; Karayipler ve Batı Afrika’da melezler, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyan Levantenler, Çin’de ise kompradorlardır.²¹⁸ Ferguson’un deyişiyle imparatorluğun işlemlerini mümkün kılan şey, “*yönetilenler arasındaki kilit kesimlerin işbirliğidir*”.²¹⁹

Hyam, İngiliz imparatorluk sürecinin en önemli iki safhası olarak; 18. yüzyılın sonlarında Hindistan’daki ve 19. yüzyılın sonlarında Afrika’daki toprak kazanımlarını göstermektedir.²²⁰ Gerçekten de, Pax-Britannica döneminde İngiliz siyasi tarihinin en önemli bölümlerinden biri Hindistan ise, diğeri de Afrika’dır. 16. yüzyılda köle ticareti ile Avrupalı devletlerin ilgi alanına giren kıta, 19. yüzyılın son çeyreğinde ise sömürgeci güçlerin toprak kapma yarışına sahne olmuş; 1880’den I. Dünya Savaşı’na kadar gelişen bu sürece siyasi tarihte Afrika Kapaşması (*The Scramble for Africa*) denmiştir. Hobsbawm, 1875 ile 1914 arasındaki dönemi “*İmparatorluk Çağı*” olarak nitelendirmiştir.²²¹ Bu çağın özelliği, imparatorlukların gücünü sahip olduğu sömürgelerin belirlediği ve

²¹⁶ Sander, *İlkçağlardan 1918’e*, 143.

²¹⁷ Ferguson, *İmparatorluk*, 167.

²¹⁸ Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 5.

²¹⁹ Ferguson, *İmparatorluk*, 191.

²²⁰ Hyam, *Understanding the British Empire*, 81.

²²¹ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1785-1914*, çev. Vedat Aslan (Ankara: Dost Kitabevi, 2017), 67.

dünyanın büyük bölümünün bu imparatorluklar tarafından işgal edildiği bir zaman dilimi olmasıdır. Bu dönemde Afrika’da eskiden beri etkin olan İngiltere, Fransa, Portekiz gibi devletlere Belçika, İtalya ve Almanya eklenmiş, yirmi yıl gibi bir sürede neredeyse tüm kıta Avrupalı güçlerce paylaşılmıştır. İngilizlerin 1882’de Mısır’a yerleşmesinden sonra diğer Avrupalı güçler İngilizlerin kıtadaki etkinliğini arttıracaklarını düşünerek, işgal faaliyetlerini hızlandırmıştır.

İngilizler, 16. yüzyılda başlayan köle ticareti ile daha çok Batı Afrika’da etkin olurken, 18. ve 19. yüzyıllarda kıtanın diğer bölgelerine de keşifler vasıtasıyla girmiştir. İmparatorluk tarihinde keşiflerin öneminden daha önce bahsedilmişti; bu bağlamda başta David Livingstone olmak üzere birçok İngiliz keşif, kıtanın bilinmeyen topraklarına keşif seferleri düzenlemiş ve buraların haritalarını çıkarmıştır. 1770-1856 arası Kuzey Afrika’da Barth-Clapperton-Denham, 1770-1890 arası Orta Afrika’da Hornemann, Lander kardeşler ve Oudney, 1768-1814 arası Kuzeydoğu Afrika’da Bruce ve Burckhard, 1856-1890 arası Doğu Afrika’da Livingstone, Burton ile Speke ve Thomson, 1813-1851 arası Güney Afrika’da Moffat ve Galton imparatorluk adına keşiflerde bulunmuştur.²²² Bu bölgelerden Kuzey Afrika’nın (özellikle Mısır’ın) güvenliği 19. yüzyılın ikinci yarısında İngilizler için önemli olmasına rağmen, imparatorluk tarihi açısından en kritik bölge yerleşildiği tarihten itibaren Güney Afrika olmuştur.

1815 Viyana Kongresi sonrası Hollandalılardan Cape Kolonisi’nin devralınmasıyla, Britanya İmparatorluğu tarihinin Güney Afrika safhası başlamıştır. Bu bölgede daha önce “Boer” denilen Hollanda asıllı çiftçilerden oluşan beyaz yerleşimciler yaşamakta olup, koloninin İngiliz hakimiyetine geçmesi üzerine iki toplum arasında gerilimler başlamıştır. 1835-1840 yılları arasında binlerce Boer ailesi “Büyük Yürüyüş” (*The Great Trek*) denilen göç hareketiyle, Cape Kolonisinden ayrılarak daha kuzey bölgelere yerleşmiş ve buralarda Boer Cumhuriyetleri (en önemlileri Transvaal ve Orange Free State) denilen devletçikler kurmuşlardır. Güney Afrika’nın kaderi 1869 yılında Turuncu Nehir’de elmas, 1886 yılında da Transvaal cumhuriyetinde altın rezervlerinin keşfedilmesiyle

²²² Robert A. Stafford, “Scientific Exploration and Empire”, *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 301.

değişmiştir. Özellikle altın madenciliği sayesinde gelişen Boer cumhuriyetlerinin İngiliz nüfuzunu tehdit edebilecek konuma gelmesi, Transvaal'ın Hint Okyanusu kıyısında bir limana sahip olması ve Afrika Kapışmasında Avrupalı bir devletin bu noktaya yerleşme ihtimali, İngilizleri Ümit Burnu'nu korumak üzere harekete geçirmiştir.²²³ Zira 1895-1903 yılları arasında Sömürgeler Bakanı olarak görev yapan Joseph Chamberlain'ın da belirttiği üzere, Cape Town üssü “*bütün İngiliz sömürgeci sisteminin köşe taşı*” konumundadır.²²⁴ 1899 yılında başlayan Boer Savaşları, Britanya İmparatorluğu için, hem Boer'lara yapılan muameleler (gerillaların ailelerinin toplama kamplarına gönderilmesi ve tutsakların ölümleri) hem de çeyrek milyona yakın askerin Boerlar ile savaşa gönderilmesi açısından prestij düşürücü olmuştur.²²⁵ 1902 Vereeniging Antlaşması ile Boer cumhuriyetleri İngiliz hakimiyetine girmiş olmasına rağmen savaşın üç yıl sürmesi, Britanya kamuoyunda imparatorluğun büyük devletlerle savaşılabilecek yetisinin sorgulanmasına neden olmuştur.²²⁶ Güney Afrika tecrübesinden ders alan Londra devlet adamları özellikle orduda reform konusunda adımlar atmaya başlayacaktır.

Hyam, Britanya'nın 19. yüzyıl Afrika politikasını, büyük güçlerin toprak kazanımlarını işgal yoluyla önleme, Hindistan'a giden yolları güvenceye alma, istikrarsız olan kıtada düzen tesis etme ve Avrupa devletlerinin imparatorluk inşa etme faaliyetlerini takip eden tepkisel bir politika olarak tanımlamıştır.²²⁷ Avrupalı güçlerin, özellikle 1885 Berlin Konferansında “fiili işgal” prensibini benimsemesiyle toprak paylaşım yarışına girdiği kıtada, Britanya'nın kazanımları şu ülkelerdir: Mısır, Nijerya, Kenya, Uganda, Botswana, İngiliz Somalisi, Rodezya ve Nyasaland.²²⁸ İngilizler kıtada elde ettikleri topraklarla neredeyse Kuzey Afrika'dan Güney Afrika'ya kadar kesintisiz inen (Alman Doğu Afrika'sı bu toprakların arasına girmektedir) bir sınır hattı yaratmayı başarmıştır. İmparatorluk çağında Britanya Pasifik'te de nüfuz alanını genişletmeyi sürdürmüştür. Fiji adaları 1874'te, Soloman adaları 1900'de kraliyet sömürgesine (*crown colony*) çevrilmiş;

²²³ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 507.

²²⁴ Ferguson, *İmparatorluk*, 262.

²²⁵ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 508.

²²⁶ Reynolds, *Britannia Overruled*, 68.

²²⁷ Hyam, *Understanding the British Empire*, 84-85.

²²⁸ Sander, *İlkçağlardan 1918'e*, 230.

1881’de Cook Adaları (1901’de Yeni Zelanda’ya devredilmiştir), 1884’te Yeni Gine’nin (1902’de Avustralya’ya devredilmiştir) yanı sıra Tonga, New Hebrides ve Pitcairn adaları da imparatorluk bünyesine katılmıştır.²²⁹

Pax-Britannica çağında İngilizler için Hindistan ve Afrika’nın yanı sıra Britanya’nın gayriresmi imparatorluğu²³⁰ da denilen Latin Amerika ve Çin coğrafyalarının öneminden de bahsetmek gereklidir. İngilizler bu bölgelerde ticari çıkarlarını güvenceye almayı yeterli görmüş ve Hindistan ya da Mısır’da olduğu gibi askeri birliklerini konuşlandırmamıştır.²³¹ Hindistan’da yetişen afyonun, afyon ithalatının yasak olduğu Çin’e satılabilmesi ve Çin limanlarının ticarete açılması için Britanya ile Çin arasında 1839-42 ve 1856-60 yılları arasında gerçekleşen Afyon Savaşları yapılmıştır. 1842’de Çin yenilerek, beş limanının dış ticarete açılmasını ve Hong Kong’un İngilizlere devredilmesini kabul eden bir barış antlaşması imzalamıştır.²³² 1842’den 1900’lere kadar Çin’de birçok liman Avrupalı güçlerce ticarete açılmış ve de kiralama hakkı edinilmiştir. Bu limanlar ve tarihlerden bazıları şunlardır: Şangay-1843, Kanton-1843, Ningpo-1844, Tainan-1863, Port Arthur-1897, Nanking-1899.²³³ Çin 19. yüzyıl boyunca giderek Avrupalı devletlerin etkisine açılırken, bu dönemde İngilizler ithal ettikleri çayın büyük kısmını ve ipeğin bir kısmını bu ülkeden sağlamaktadır. Bu bağlamda Victoria döneminin ana genişleme stratejisi olan nehirlerin kullanımı vasıtasıyla İngiliz deniz gücünün erişebileceği bölgelere ilerlenmiş; ırmak keşifleri ve yeni su yolu rotalarının açılması ile Britanya’nın Çin’deki ticari etkinliği artırılmıştır.²³⁴

Çin’deki ticari faaliyetlerinin yanında Britanya’nın 20. yüzyıl başlarına kadar Latin Amerika’daki hakim ekonomik güç olduğunu söylemek

²²⁹ Donald Denoon ve Marivic Wyndham, “Australia and the Western Pacific”, *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 554.

²³⁰ Gayriresmi imparatorluk yani sömürge benzeri kontrolde zayıf olan devlet bağımsız bir siyasi birim olarak daha güçlü devletin ekonomik nüfuzu altındadır. Güçlü devlet söz konusu bölgelerde ticari çıkarlarını korumak için imtiyazlı anlaşmalar, kapitülasyonlar, yargı dokunulmazlıkları, yerel siyasete tavsiyelerle müdahale, işbirlikçi elitlerle temas ve mali karma kurumlar gibi araçlar kullanır. Britanya’nın gayriresmi imparatorluk metotlarını kullandığı diğer yerler Japonya, İran, Tayland ve Osmanlı coğrafyalarıdır. Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 26-28.

²³¹ Reynolds, *Britannia Overruled*, 29.

²³² Roberts, *Avrupa Tarihi*, 528.

²³³ Jürgen Osterhammel, “Britain and China, 1842-1914”, *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 47.

²³⁴ Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 19-20.

mümkündür.²³⁵ Hobsbawm'a göre imparatorluğun ekonomik gücü, gayriresmi imparatorluk denilen ülkelerle özel ilişkilerine ve Latin Amerika gibi coğrafyalardaki en büyük ithalatçı ve yatırımcı devlet olmasından kaynaklanmaktadır.²³⁶ Örnek vermek gerekirse Pax-Britannica döneminin sonlarında, 1913-14'te, İngiliz dış yatırımlarının %40'ı Latin Amerika'ya (bir milyar yüz seksen milyon sterlin); %60'ı ise Dominyonlar, Bağımlı İmparatorluk ve Çin bölgelerine (bir milyar yedi yüz altmış altı milyon sterlin) yapılmıştır.²³⁷ Sadece bu coğrafyaya yapılan yatırımın miktarı, aynı dönem Kanada'ya yapılan yatırımın (beş yüz milyon sterlinden fazla) yaklaşık iki katına; Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Seylon ve Güney Afrika'ya yapılan yatırımın (dört yüz milyon sterlin civarı) yaklaşık üç katına tekabül etmektedir.²³⁸ Bu dönemde imparatorluğun dış yatırım yaptığı ülkeler ve miktarları şu şekildedir: Arjantin-480 milyon sterlin, Brezilya-255 milyon sterlin, Meksika-255 milyon sterlin, Şili-76 milyon sterlin, Uruguay-47 milyon sterlin, Küba-46 milyon sterlin ve Peru-30 milyon sterlin.²³⁹ 1913'te Kolombiya-Peru-Şili-Arjantin grubunun yaptığı ithalatta ve ihracatta Britanya'nın payı ABD'nin önündedir (bir tek Kolombiya'nın ABD'ye ihracatı daha fazladır).²⁴⁰ Latin Amerika ticaretinde ve yatırımlarında Britanya'nın en yakın rakibi olan ABD'nin ekonomik ağırlığı, imparatorluk Avrupa politikaları ile meşgul olmaya başladıkça artacak ve 1920'lerin sonunda pazar payı Britanya'nın önüne geçecektir.

19. yüzyıl boyunca dünya ticaretindeki, imalat sanayindeki ve gemi yapımındaki tartışmasız üstünlüğünü sürdüren Britanya'nın konumu, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde değişmeye başlayacaktır. Büyük devletlerin sanayileşmede Britanya'ya yetişmesi (1913'e gelindiğinde endüstri ve maden toplam üretim oranında ABD ve Almanya, Britanya'nın önündedir²⁴¹), ABD ve Japonya'nın Pasifik'te önemli deniz güçleri haline gelmesi, Rusların Trans-Siberian demiryolu

²³⁵ Sanders, *Losing an Empire*, 20.

²³⁶ Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, 87.

²³⁷ Alan Knight, "Latin America", *The Oxford History of The British Empire Vol IV: The Twentieth Century* içinde, (ed.) Judith M. Brown ve Wm. Roger Louis (New York: Oxford University Press, 1999), 631.

²³⁸ Knight, "Latin America", 630.

²³⁹ Knight, "Latin America", 629.

²⁴⁰ Knight, "Latin America", 628.

²⁴¹ Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, 62.

(yapımı 1883’de başlayıp 1903’te tamamlanmıştır) ile Asya kıtası -dolayısıyla Hindistan- için tehdit kaynağı oluşturmaları, Almanların donanmalarını geliştirme politikasına geçmesi (1900 tarihli donanma kanunu), İngilizlerin dış politika stratejilerini gözden geçirmesine yol açmıştır. Britanya’nın özellikle Lord Salisbury’nin başbakanlık dönemleri (1885-1892, 1895-1902) esnasında Kıta Avrupa’sı için benimsediği “Muhteşem Yalnızlık” (*Splendid Isolation*) politikası²⁴² bu gelişmelerden etkilenmiş ve İngilizlerin Avrupa devletleriyle “sürekli ittifaklara girmeme” stratejisi değişmiştir. Muhteşem Yalnızlık politikasından vazgeçilmesi, imparatorluğun sadece kıtadaki değil, Avrupa-ötesi sorunlarına da çözüm bulma arayışının bir yansımasıdır.²⁴³ Bu politikanın izlendiği dönemde, donanma için 1889 yılında çıkarılan kanun (*The Naval Defence Act*) ile “two-power standard” ilkesi -kraliyet donanmasının savaş gemileri bakımından deniz gücü Britanya’ya en yakın iki devletin donanmalarının toplamına eşit olması- benimsenmiştir.²⁴⁴

Bu ilke, hem ticaret filolarının ve hem de imparatorluk topraklarının korunması açısından İngiliz imparatorluğu için hayati önem taşımaktadır. Zira 1900’lerde İngiliz dış politikası için esas mesele Alman donanmasının kapasite artırımındır.²⁴⁵ Bu durum İngilizleri 1904-1910 döneminde donanmada reformlar yapmaya itmiş ve 1906 yılında denizcilik tarihinin en önemli gelişmelerinden biri sayılan ilk “Dreadnought” savaş gemisi denize indirilmiştir.²⁴⁶ Pax-Britannica döneminde Britanya dünyanın diğer devletlerinden yalnızca donanma olarak üstün değildir. 1914’e gelindiğinde İngiliz buharlı ticaret gemisi filosu, tüm Avrupa devletlerinin filolarının toplamından %12 daha büyük duruma ulaşmıştır.²⁴⁷ Ne var ki, Britanya’nın dünya denizlerindeki bu üstünlüğü, uluslararası siyasette amaçlarına tek başına ulaşmasına yetmemiş, İngiliz dış politikası 20. yüzyılın başında “ittifaklar” ve “müttefikler” dönemine girmiştir.

²⁴² Graham D. Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy, 1865-1919* (London: Routledge, 1999), 60-64.

²⁴³ John Young, *Britain and the World in the Twentieth Century* (London: Arnold, 1997), 29.

²⁴⁴ Arthur J. Marder, “The English Armament Industry and Navalism in the Nineties.” *Pacific Historical Review* 7, sy. 3 (1938): 241-242.

²⁴⁵ Young, *Britain and the World*, 24.

²⁴⁶ Reynolds, *Britannia Overruled*, 70.

²⁴⁷ Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, 62.

Sanders'a göre Britanya'nın 1914 öncesi "güç dengesini koruma" çabaları dört ana bölgede yoğunlaşmıştır. İlk bölge olan Avrupa'daki hedef, Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Belçika ve Hollanda toprakları aleyhine genişleyebilecek Alman hegemonyasını önlemek; ikinci ve üçüncü bölgeler olan Akdeniz ve Orta Doğu'da ana hedef, Hindistan'a giden askeri ve ticari yolları korumak, ikinci hedef ise Orta Doğu'da Rus yayılmasını önlemek; dördüncü bölge Karayiplerde ise sömürge topraklarını korumak ve Kuzey-Güney ticaret yollarının emniyetini sağlamaktır.²⁴⁸ Bu bağlamda Trans-Siberian demiryolu ile Asya'daki güç dengesini kendi lehine çevirme ihtimali beliren Rusya'yı dengelemek için 1902'de Japonlarla ittifak antlaşması imzalanmıştır. 1905'de yenilenen ve 1921'e kadar devam edecek ittifakın İngilizler için anlamı, Uzak Doğu'daki statükonun devamı ve Hindistan'a Rusya tarafından saldırı olması halinde Japon piyade gücünden yararlanmaktır. Avrupa güç dengesinin Almanya lehine değişmesini önlemek için ise eski emperyal rakip Fransa ile 1904 yılında "*Entente Cordiale*" ittifakı kurulmuş ve iki devletin sömürge konularındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturulmuştur.²⁴⁹ Young'a göre bu hamle, esasen bir müttefik kazanmaktan ziyade bir düşmandan kurtulma anlamını taşımaktadır.²⁵⁰ 1905 Rus-Japon Savaşı'nda Japonların zafer kazanması, Britanya tarihi açısından farklı sonuçlara yol açmıştır. Rusların ağır yenilgisi sonucu Asya'daki Rus tehlikesi sona ererken, Avrupa'daki güç dengesi Almanya lehine bozulmuştur.²⁵¹ Bir diğer sonucu da, tarihte ilk defa "Asyalı" bir ulusun bir Avrupa gücünü yenmesi sonucu Avrupa yenilmezliği algısının sarsılması ve bu durumun İngiliz sömürgelerinde psikolojik etki yaratmasıdır. Bu gelişmeden sonra İngilizler, Fransızlardan sonraki diğer emperyal rakipleri Rusya ile ve İran, Afganistan ve Tibet'i paylaşarak anlaşma yoluna gitmiştir. Böylece, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı savaşacak üçlü ittifakın altyapısı oluşmuştur. Sonraki yıllarda, Britanya'nın Alman donanmasını sınırlandırma girişimleri başarısız olmuş ve nihayetinde 1914 yılında "Büyük Savaş" başlamıştır. Büyük Savaş'ın başlamasıyla birlikte, siyasi tarihte Pax-Britannica olarak adlandırılan dönemin sonuna gelinmiştir.

²⁴⁸ Sanders, *Losing an Empire*, 18-20.

²⁴⁹ Harun Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), 60.

²⁵⁰ Young, *Britain and the World*, 29.

²⁵¹ Reynolds, *Britannia Overruled*, 80.

2.3. 1914-1945 Arası İngiliz Dış Politikası

İngilizler açısından I. Dünya Savaşını, savaşa girme sebepleriyle, savaş çabalarıyla ve savaş sonrası sonuçlarıyla imparatorluk bağlamında değerlendirmek isabetli olacaktır. En basitinden İngilizlerin savaşa girme nedenleri olarak, imparatorluk kazanımlarını koruma ve Almanya'nın Kıta Avrupası'nı kontrol etmesini (özellikle Fransa'yı ve "Alçak Ülkeler'i") önleme hedeflerini öne sürmek mümkündür.²⁵² Savaş sırasındaki stratejiler de ağırlıklı olarak Hindistan'ın güvenliğini sağlamak üzerine geliştirilmiş olup, özellikle Osmanlı Devleti'nin dağılma senaryoları üzerinden Orta Doğu bölgesine yoğunlaşmıştır. Doğrudan Osmanlı topraklarını ilgilendiren İngiliz hamlelerini kronolojik olarak belirtmek gerekirse, 1914 Aralık ayında Mısır'daki daha önce fiili hakimiyet şeklindeki İngiliz yönetimi hukuki olarak protektora dönüştürülmüştür. 1915 Mart ayında üç büyük müttefik arasında Osmanlı toprakları paylaşılmış ve Boğazların (İstanbul dahil) Rusya'ya verilmesi kabul edilmiştir.²⁵³ 1916 Ekim ayında Osmanlı Orta Doğusu'nun İngiltere ve Fransa arasında paylaşılması anlamına gelen Sykes-Picot antlaşması imzalanmış, 1917 Kasım ayında Orta Doğu tarihi açısından dönüm noktası teşkil eden Balfour Deklarasyonu yayımlanmıştır.²⁵⁴ Bugünkü Orta Doğu Sorununun başlangıç noktası sayılabilecek, Filistin topraklarında bir Yahudi yurdu kurulmasını vaat eden ve Filistin'e Yahudi topluluklarının göçünü başlatan bu deklarasyonun arkasındaki amaç, özellikle Amerika'da yaşayan etkin Yahudi diasporasının desteğini alarak, ABD'nin savaşa katılmasını sağlamaktır.²⁵⁵ 1918 Kasım ayında ise İngiltere ve Fransa, Orta Doğu halklarının özgürleştirilip, kendi iradelerine dayanan yönetimlerin kurulacağını ilan etmişlerdir. Tüm bu hamlelerin amacı savaş sonrası düzende Hindistan'a Orta Doğu bölgesinden yönelebilecek tehditlerin önüne geçmektir.

Sömürgelerin savaş çabasına katkısı, Britanya İmparatorluğu'nun kurmuş olduğu yönetimin sadece güce dayanmadığını, belirli bir düzeyde bir imparatorluk kimliğinin ve aidiyetinin oluşturulmuş olduğunu göstermektedir. 1914 yılında

²⁵² Sanders, *Losing an Empire*, 21.

²⁵³ Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl*, 147.

²⁵⁴ bkz: William M. Mathew, "War-Time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Regression." *Journal of Palestine Studies* 40, sy. 2 (2011): 26-42.

²⁵⁵ Sander, *İlkçağlardan 1918'e*, 383.

imparatorluğun önemli bölgelerinin tahmini nüfusları, savaşa gönderdikleri asker sayıları ve tahmini kayıpları şu şekildedir: Britanya adaları kırk altı milyon nüfus – beş milyon asker – yedi yüz beş bin kayıp, Kanada sekiz milyon nüfus – dört yüz elli sekiz bin asker – elli yedi bin kayıp, Avustralya beş milyon nüfus – üç yüz otuz iki bin asker – elli dokuz bin kayıp, Yeni Zelanda bir milyon yüz bin nüfus – yüz on iki bin asker – on yedi bin kayıp ve Güney Afrika bir milyon dört yüz bin nüfus – yüz otuz altı bin asker (sadece beyazlar) – yedi bin kayıp ile savaşa katkı sağlamışlardır.²⁵⁶ Beyaz yerleşimcilerin kurduğu kolonilerden gelen bu asker desteği kadar bir katkıyı, Hindistan neredeyse tek başına sağlamıştır. Büyük Savaş'ta yaklaşık iki milyon askere ulaşan Hindistan ordusu, bu askerlerin büyük kısmını Batı Cephesi'ne ve Orta Doğu'ya göndermiştir.²⁵⁷ Bir milyondan fazla Hint askeri denizaşırı savaşlarda imparatorluk için savaşmıştır. Bunların dışında İngiliz Batı Afrikası sömürgeleri yirmi beş bin, Batı Hint Adaları sömürgeleri ise sekiz bin civarında asker göndererek savaşa destek olmuştur.²⁵⁸ ANZAC adı verilen (*Australia and New Zealand Army Corps*) ve Akdeniz Sefer Kuvvetlerinin (*The Mediterranean Expeditionary Force*) bir parçası olan Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri, çoğunlukla Çanakkale cephesinde kullanılmış ve oldukça ağır kayıplar vermişlerdir. Batı Cephesindeki İngiliz ve imparatorluk askerlerinin toplam can kaybı ise bir milyonu bulmuştur. İmparatorluk unsurlarının savaş çabalarına ek olarak, Lloyd George'un savaş dönemi politikası gereğince İngiliz hükümeti, Dominyon başbakanları ve Hintli liderleri bir araya getiren ve savaş meselelerinin görüşüldüğü İmparatorluk Savaş Konferansları (*The Imperial War Conference*) toplanmıştır.²⁵⁹ 1917 ve 1918 yıllarında düzenlenen bu toplantıların yanı sıra, Lloyd George küçük çaplı bir İmparatorluk Savaş Kabinesi (*The Imperial War Cabinet*) de oluşturmuştur.

Büyük Savaş sırasınca Britanya'ya imparatorluk genelinde verilen desteğin yanı sıra, savaş çabasına muhalefet eden bölgelerden ve gruplardan da söz etmek

²⁵⁶ Robert Holland, "The British Empire and the Great War, 1914-1918", *The Oxford History of The British Empire Vol IV* içinde, 117.

²⁵⁷ Denis Judd, *The world's first superpower: From Empire to Commonwealth, 1901-Present* (Recorded Books LLC, 2005), 17.

²⁵⁸ Judd, *The world's first superpower*, a.e.

²⁵⁹ A. Lawrence Lowell, "The Imperial Conference." *Foreign Affairs* 5, sy. 3 (1927): 381.

mümkündür. İngilizlerin en eski ve problemlili bir ilişkiye sahip olduğu kolonisi İrlanda'da ayrılıkçı gruplar birleşerek Nisan 1916'da Dublin'de bir ayaklanma başlatmışlardır.²⁶⁰ Hristiyan aleminin Paskalya haftasına denk geldiği için Paskalya Ayaklanması (*Easter Rising*) da denilen ve İrlanda'da İngiliz yönetimine son vermeyi amaçlayan bu başkaldırı çok sert bir biçimde bastırılmış ve elebaşları idam edilmiştir. İrlanda'daki durumun yanı sıra Güney Afrika kolonisinde Afrikaner (Güney Afrika bölgesindeki Hollanda asıllı beyaz yerleşimciler) bir azınlık Almanya'dan yana taraf olup, küçük de olsa bir ayaklanma çıkarmış; Kanada'da Fransız asıllı yerleşimciler savaşa katılmayı reddederek, toplumsal huzursuzluklar yaşanmasına neden olmuştur.²⁶¹ Fakat belirtildiği üzere, bu tepkisel hareketler kısa süreli olmuş ve etkileri sınırlı kalmıştır. Hindistan'da ise milliyetçi kesimlerin reform talepleri, 1917'de Londra hükümetinin Hindistan için sorumlu hükümet modeline geçiş sözü vermesi ile sonuçlanmış, fakat bu durum Dominyon statüsü kazanmayı bekleyen kesimlerde hoşnutsuzluk yaratmıştır.²⁶² Savaş sonrasında sözlerin tutulmaması ise Hindistan'daki gelişmelerin seyrini İngilizler açısından daha da problemlili hale getirecektir.

I. Dünya Savaşı, imparatorluk için kazançları ve kayıplarıyla önemli sonuçlar doğurmuştur. Reynolds'a göre savaşın yol açtığı en önemli kayıp, Britanya'nın gelecekteki yönetici kadrolarını oluşturacak insan kaynaklarını -on beş ve kırk dokuz yaş aralığındaki nüfusunun yaklaşık yüzde altısını- savaşta kaybetmesidir.²⁶³ Sadece İngiltere ve Britanya adalarından yedi yüz bin kişinin üzerinde olan bu insan kaybının yanı sıra, Dominyonların yüz kırk bin ve Hindistan'ın yetmiş bin civarındaki can kayıpları, Ferguson'a göre iki savaş arası dönemde imparatorluğa karşı gelişmeye başlayan güven krizinin başlangıcını oluşturmaktadır.²⁶⁴ İmparatorluğun tebaalarını koruyamaması algısının yanı sıra, özellikle Batı Cephesi'nde yaşanan dehşetin izleri, savaş sonrası dönemde hem İngiliz kamuoyunu hem de Dominyon ülkelerin psikolojisini etkilemiştir. Bu etkilerin bir örneğini 1922'de yaşanan Çanakkale Krizinde (*The Chanak Crisis*)

²⁶⁰ A. J. P. Taylor, *English History, 1914-1945* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 56.

²⁶¹ Judd, *The world's first superpower*, 18.

²⁶² Roberts, *Avrupa Tarihi*, 631.

²⁶³ Reynolds, *Britannia Overruled*, 105.

²⁶⁴ Ferguson, *İmparatorluk*, 305.

görmek mümkündür.²⁶⁵ 1922 Eylül ayında İngiliz ve Türk hükümetleri söz konusu bölgede karşı karşıya gelmiş ve olası bir savaş durumu için Dominyonlardan askeri yardım istenmiştir. Britanya'nın yardım isteğini Kanada, Avustralya ve Güney Afrika Birliği geri çevirmiştir. Yeni bir savaştan ve kayıplardan imtina eden Dominyonların bu tavrı imparatorluk tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmüş ve artık bu ülkelerin dış işlerinde daha otonom davranmasının önünü açmıştır.²⁶⁶ Sanders'a göre de özellikle siper savaşlarında yaşanan tecrübelerden sonra İngiliz devlet adamlarında “bir daha böyle bir savaş asla yaşanmamalı” fikriyatı ve kararlılığı ortaya çıkmıştır.²⁶⁷ Bu psikolojinin etkisi iki savaş arası dönemde devam etmiş ve bu etki, nihayetinde “Yatıştırma politikasının” temelinde yatan faktörlerden biri olmuştur.

Savaşın en büyük kazanımı imparatorluğun muazzam şekilde genişlemesidir. Henüz savaş esnasında Almanlardan ele geçirilen Togoland ve Kamerun'un bir kısmının yanı sıra, Alman Doğu Afrikası denilen Tanganyika imparatorluk topraklarına katılmış; Alman Güney-Batı Afrikası Güney Afrika Birliği'nin yönetimine, Bismarck Takımadaları ve Yeni Gine Avustralya'nın yönetimine, Batı Samoa Yeni Zelanda'nın yönetimine bırakılmıştır.²⁶⁸ Böylelikle Britanya İmparatorluğu'nun Dominyonları da sömürge sahibi olmuşlardır. 1920 San Remo Konferansı kararları gereği Orta Doğu'da oluşturulan “manda yönetimleri” ile Filistin, Irak ve Ürdün (Trans-Jordan) Britanya İmparatorluğu'na katılırken, Musul'daki petrol kaynaklarının kontrolü de Fransızlardan İngilizlere devredilmiştir.²⁶⁹ Bu hamle iki savaş arası dönemde İngiliz dış politikası stratejilerinden birinin hayata geçirilme başlangıcıdır; zira 1922 yılında Denizcilik Bakanlığı'na yayımlanan bir raporda “*Stratejik açıdan temel noktanın Büyük Britanya'nın petrol bulunan toprakları denetim altında tutması*” olduğu

²⁶⁵ Alan P. Dobson, *Anglo-American relations in the twentieth century: of friendship, conflict, and the rise and decline of superpowers* (London: Routledge, 1995), 191-192.

²⁶⁶ Faught, *The New A to Z of Empire*, 49.

²⁶⁷ Sanders, *Losing an Empire*, 23.

²⁶⁸ William Roger Louis, “Introduction”, *The Oxford History of The British Empire Vol IV* içinde, 4.

²⁶⁹ Peter Sluglett, “An Improvement on Colonialism? The ‘A’ Mandates and Their Legacy in the Middle East.” *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 90, sy. 2 (2014): 414-417.

belirtilmiştir.²⁷⁰ Afrika’da, Pasifik’te ve Orta Doğu’da nüfuz alanlarını bu şekilde geliştiren İngilizler, savaşta yenilmiş Alman donanmasından ve ticaret filosundan ele geçirdiği gemilerle beraber denizlerdeki üstünlüğünü pekiştirmiştir. Örnek vermek gerekirse, savaş sonrası Britanya (dretnotlar ve daha gelişmiş gemiler baz alındığında) toplamda kırk iki savaş gemisine sahipken, tüm ülkelerin donanmalarının sahip olduğu toplam savaş gemisi sayısı kırk dördtür.²⁷¹ Savaştan güçlenerek çıkmış gibi görünen imparatorluk, Pax-Britannica sonrası dönemin gerçekleriyle ve sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kalacaktır.

Siyasi tarihte iki savaş arası dönemi denilen 1919-1939 yılları arasında Britanya İmparatorluğu, I. Dünya Savaşının mirası denebilecek meseleler ve yeni uluslararası siyaset konjonktürüyle karşı karşıya gelmiştir. Young’a göre savaş sonrası İngilizlerin yüzleşmesi gereken hususlar geleneksel İngiliz çıkarlarını - sömürge topraklarını ve Kıta Avrupası’nda güç dengesini- korumak, Bolşevizm tehlikesine karşı mücadele etmek ve yükselen ABD ve Japonya ekonomik güçlerini dengelemektir.²⁷² Sanders savaşın İngiliz dış politikası açısından ortaya çıkardığı sorunsallar olarak, savaş sırasında desteklerini kazanmak için Hintliler, Araplar ve Yahudilere vaat edilen sözlerin çatışması ve yerine getirilmesi meselesini ve Almanya ve Osmanlı imparatorluklarından elde edilen toprakların ve bölgelerin idaresini ve sorumluluklarını göstermektedir.²⁷³ Reynolds’a göre ise, savaş sonrası için Ruslara, İtalyanlara, Polonyalıları ve Çeklere verilen vaatler sorun olduğu gibi, müttefik ABD’nin de kendi ajandası mevcuttur; hepsinden önemlisi de Britanya artık 19. yüzyıldaki gibi bu devletlere kendi politikasını kabul ettirebilecek kudrette değildir.²⁷⁴ 1920 itibarıyla en geniş sınırlarına ulaşan imparatorluk esasen kendi içindeki sömürgelerini zapt etmekte bile zorlanmaktadır. Paskalya Ayaklanması’nda ezilen İrlanda direnişi, 1919 yılında bir gerilla savaşı mahiyetinde yeniden başlamıştır. Londra hükümeti önceleri bir polis meselesi olarak gördüğü meseleye, 1920 ortalarında polisi, mahkemeleri ve vergi toplama yetkileriyle adeta alternatif bir İrlanda devletinin ortaya çıkması ile bakışını değiştirmiştir. Adaya

²⁷⁰ Ferguson, *İmparatorluk*, 298.

²⁷¹ Ferguson, *İmparatorluk*, 298.

²⁷² Young, *Britain and the World*, 69.

²⁷³ Sanders, *Losing an Empire*, 23.

²⁷⁴ Reynolds, *Britannia Overruled*, 103.

sevk edilen milis birlikleri ile beraber kanlı çatışmalar artmış ve nihayetinde 6 Aralık 1921 İngiliz-İrlanda Antlaşması ile Özgür İrlanda Devleti'nin kurulması ve bir Dominyon olarak imparatorluk bünyesinde Kral'a bağlı olarak varlığını sürdürmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır.²⁷⁵ Antlaşma İrlandalı direnişçi gruplar arasında ikileme neden olmuş ve anlaşmayı “özgürlüğü elde etmek için özgürlük” olarak nitelendiren Michael Collins liderliğindeki anlaşma taraftarları ile anlaşmayı tanımayan Eamon de Valera liderliğindeki muhalif kanat iç savaşa başlamıştır. Nihayetinde anlaşma karşıtı grupların mücadeleyi kaybetmesiyle İrlanda içerisinde durum istikrar kazanmış ve 1920’de çıkarılan yasayla İrlanda, Londra hükümeti tarafından kurulan Kuzey İrlanda Parlamentosu’nun yönetimindeki kuzeydeki 6 eyalet ve Özgür İrlanda Devleti yönetimi altındaki 26 eyalet olarak ikiye ayrılmıştır.²⁷⁶

Harita 1 – 1920’de Britanya İmparatorluğu²⁷⁷

İmparatorluğun en eski kolonisinin kısmi de olsa bağımsızlığını kazanması, Hindistan milliyetçilerinin de harekete geçmesini sağlamıştır. Savaş sırasında

²⁷⁵ Taylor, *English History*, 156.

²⁷⁶ Taylor, *English History*, 159.

²⁷⁷ John Darwin, *Britain and Decolonisation: The retreat from empire in the post-war world* (London: Macmillan Press, 1988), x.

verilen sözlerin yerine getirilmesini talep eden göstericiler, Pencab eyaletindeki Amritsar kentinde bir araya gelmiş ve İngiliz birliklerinin şiddetle karşılık vermesi sonucunda tarihe Amritsar Katliamı olarak geçen olaylar yaşanmıştır. Dört yüz ölü ve binin üzerinde yaralı bilançosu ile Amritsar olayları imparatorluğun prestijini oldukça sarsmış ve İngilizler, 1919 Hindistan Hükümeti yasası ile kısmi bir kendi kendine yönetim reformu yapmak durumunda kalmıştır.²⁷⁸ Hindistan mücadelesinin öncü figürü olarak ortaya çıkan Mahatma Gandhi, sivil itaatsizlik prensibiyle bir direniş hareketi başlatmış ve 1947'deki bağımsızlığa kadar Hint ayrılıkçılarının kanaat önderliğini yapmıştır. Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için zaman zaman müdahale edilen Afganistan'da karışıklıklar ortaya çıkması üzerine, 1919'da bu ülke işgal edilmiş ve iki yıllık bir süreçten sonra 1921'de Afgan bağımsızlığı tanınmıştır.²⁷⁹ Hindistan savunma sisteminin bir başka önemli bölgesi Mısır'daki protektora da 1922 yılında sonlandırılmış ve bu ülkenin de egemenliği ilan edilmiştir. 1919 yılının bir başka önemli ve sonraki yılları etkileyen gelişmesi ise “On Yıl Kuralının” kabul edilmesi olmuştur. İngiliz siyasi tarihinde On Yıl Kuralı (*The Ten Year Rule*) olarak bilinen bu siyasa gereğince, I. Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıl boyunca İngiliz devlet adamları dünya genelinde büyük çaplı bir savaş yaşanmayacağını öngörmüşler ve savunma harcamalarını kısarak, bütçeyi savaşın ekonomik yaralarını sarmak için kullanmışlardır.²⁸⁰ 1932 yılına kadar süren bu uygulama, toprakları devasa oranda genişleyen imparatorluğun savunmasının geliştirilmesinin gecikmesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu durum 1933 yılından sonra Avrupa'da ortaya çıkan Hitler tehlikesine karşı caydırıcı tedbirler alınamamasını beraberinde getirmiştir.

Pax-Britannica dönemindeki denizlerin hakimi Britanya, savaştan sonra galipler arasında toplanan Washington Konferansı'nda yeni dönemin gerçekleriyle yüzleşmiştir. Savaşın galipleri arasında silahlanma yarışının önüne geçmek

²⁷⁸ Irfan Habib, “Jallianwala Bagh Massacre: The First Wave of Mass Struggle and Its Aftermath, 1919–26.” *Social Scientist* 47, sy. 5/6 (2019): 3-5.

²⁷⁹ Anthony Hyman, “Nationalism in Afghanistan.” *International Journal of Middle East Studies* 34, sy. 2 (2002): 304.

²⁸⁰ B.J.C. Mckercher, “Strategy and Foreign Policy in Great Britain, 1930–1938: From the Pursuit of the Balance of Power to Appeasement”, *Britain in Global Politics Volume 1: From Gladstone to Churchill* içinde, (ed.) Christopher Baxter, M. L. Dockrill, ve Keith Hamilton (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 160.

amacıyla donanma tonajlarının belirlendiği bu konferansta, ABD, İngilizlerle anlaşma yapmak için İngiliz-Japon İttifak Antlaşmasının feshedilmesini şart koşmuştur.²⁸¹ Böylece İngilizler, 1902 yılından bu yana yenilenen bu ittifakı sonlandırmak zorunda kalmıştır. Anlaşma sonucunda İngiltere ve ABD için beş, Japonya için üç, Fransa ve İtalya için bir nokta yetmiş beş oranında tonaj oranları belirlenmiş ve İngiltere 1889 yılında kabul edilen *two-power standard* ilkesini 1922 yılında terk etmek durumunda kalmıştır. İmparatorluk için savaş sonrası dünyanın bir başka gerçeği de Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkışı olmuştur. İngilizler, 1918-1919 yıllarında Rus İç Savaşı'na müdahil olarak Bolşeviklerin yenilgiye uğratılmasına çabalasa da, 1921'de Bolşevikler ülkeyi kontrol altına almış ve komünizm yeni bir tehdit olarak Avrupa politikasının bir gerçeği haline gelmiştir.²⁸² Londra hükümeti bu gerçekliği ancak 1924 yılında Sovyetler Birliği'ni tanıyarak kabul etse de, Kıta Avrupası dengesi karşısındaki bu yeni mesele İngiliz politika yapıcılarını 1920'ler ve 1930'lar boyunca meşgul edecektir. İngiliz devlet adamları için Avrupa dengesinin komünizm lehine bozulmaması için öncelikle savaşın mağlubu Almanya'nın Avrupa devletler sistemi içine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu da eskiden Fransa karşısında iradesini dayatabilen İngiltere'nin savaştaki müttefikini ikna etmesi demektir.

Bu bağlamda iki savaş arası dönemde İngiliz dış politikasının önemli yanlarından biri olarak, Almanya-Fransa geriliminin azaltılması ve Almanya'daki aşırılık yanlılarının etkilerinin azaltılması için Versay Antlaşması şartlarının kademe kademe iyileştirilmesinden bahsetmek mümkündür. Öncelikle 1924 yılında Dawes Planı ile Almanya'nın savaş sonrası ödemek zorunda bırakıldığı tamirat borçları azaltılmış ve Ruhr bölgesinin Almanya'ya geri verilmesi sağlanmıştır.²⁸³ Böylece 1925 yılında Locarno Antlaşmaları'na zemin hazırlamış ve Almanya-Fransa ilişkileri normalleştirilirken, İngiltere, Fransa ve Belçika'ya Almanya saldırısı karşısında sınır garantisi vermiştir. Fakat aynı garanti Almanya'nın doğu sınırları için verilmediğinden, Hitler daha sonra bu durumu Çekoslovakya'yı işgal

²⁸¹ Reynolds, *Britannia Overruled*, 121.

²⁸² G. H. Bennett, *British foreign policy during the Curzon period, 1919-24* (New York: St. Martin's Press in association with King's College, London, 1995), 62-63.

²⁸³ Thomas W. Lamont, "The Dawes Plan and European Peace." *Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York* 11, sy. 2 (1925): 327.

etmek ve Polonya'ya saldırmak için değerlendirecektir.²⁸⁴ Sander'in iki savaş arası dönemin altın yılları olarak tanımladığı Locarno döneminin (1925-1930)²⁸⁵ sonlarına doğru gelindiğinde, 1929 yılında, Dawes Planı'nın yeniden yapılandırıldığı Young Planı²⁸⁶ devreye sokulmuş ve son İngiliz birlikleri de Almanya'dan çekilmiştir. İngilizlerin bu çabaları 1929 Wall Street'in çökmesi ve Büyük Buhran denilen dünya ekonomik krizinin başlamasıyla boşa çıkacak, Almanya kötüleşen ekonomik şartların etkisiyle Nasyonal Sosyalizmin etkisi altına girecektir. 1930'ların Almanyası ise sadece Kıta Avrupa dengesi için değil bizzat Britanya İmparatorluğu için bir tehlike halini alacaktır.

İki savaş arası dönemde imparatorluk içindeki halkların yönetimi konusunda önemli gelişmeler yaşanmış olup, imparatorluk yeniden şekillendirilmiştir. İngilizler, Hindistan'a Dominyon statüsü vermezken, eski Dominyonların hakları giderek genişletilmiştir. Britanya uyruklu halkların kurduğu bu ülkeler 19. yüzyıldan bu yana kendi kendilerini yönetme hakları elde ederken, 1923 yılında Londra hükümeti Dominyonların anlaşma yapma özgürlüklerini tanımıştır. 1926 tarihli İmparatorluk Konferansı'nda ortaya çıkan Balfour Raporu²⁸⁷ ile "Commonwealth" teriminden söz edilmiş ve söz konusu rapor Dominyonları imparatorluk bünyesindeki "otonom topluluklar" olarak tanımlamıştır. 1931 yılında çıkarılan Westminster Yasası ile Balfour Raporu'nun tanımını yasallaştırarak, imparatorluk bünyesindeki altı Dominyon üzerinde Britanya parlamentosunun yasa yapma yetkisi isteğe bağlanmış ve bu ülkelere Commonwealth'den kendi istekleriyle çekilme hakkı verilmiştir.²⁸⁸ Dominyonların parlamentolarının kendi yasalarını yapma yetkisi kabul edilirken, bu yasalar Westminster yasalarına aykırı olamayacağı şartı konmuştur. Böylece Newfoundland, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika Birliği ve Özgür İrlanda Devleti hâlâ Britanya tacına bağlı egemen devletler haline gelmiştir. Büyük Buhran'ın etkilerini azaltmak ve

²⁸⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918 – 1994*, 22. Baskı (Ankara: İmge, 2013), 34.

²⁸⁵ Sander, *1918 – 1994*, 32.

²⁸⁶ Young Planı: "1929 yılında Amerikalı işadamı Owen D. Young başkanlığındaki komitenin geliştirdiği mali plana verilen ad. Plan, Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatında indirim ve Almanya için yeni krediler öngörüyordu." Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 640.

²⁸⁷ John Darwin, "Imperialism in Decline? Tendencies in British Imperial Policy between the Wars." *The Historical Journal* 23, sy. 3 (1980): 661.

²⁸⁸ "The Statute Of Westminster, 1931." *Current History* 25, sy. 148 (1953): 370–71.

imparatorluğu ekonomik bariyerlerle korumak için 1932 yılında Ottawa Konferansı düzenlenerek, imparatorluk içi bir imtiyazlı gümrük tarifesi sistemi (Imperial Preference System) uygulanmaya başlanmıştır.²⁸⁹

1920'lerin uluslararası siyaseti uluslararası hukuk ve işbirlikçi diplomasi kanalıyla yürütme ve barışı koruma (*pacific settlement*) anlayışı²⁹⁰, Kıta Avrupası'nda İtalya ve Almanya'nın, Uzak Doğu'da Japonya'nın revizyonist politikalar izlemeye başlamasıyla sarsılmaya başlamıştır. Milletler Cemiyeti'nin en önemli üyesi olarak İngiltere'nin 1930'ların birçok uluslararası krizi karşısındaki etkisiz tavrı (Japonya'nın 1931 Mançurya, 1937 Çin işgalleri gibi), hem cemiyetin etkisizleşmesini hem de Versay düzeninin yıkılmasını hızlandırmıştır. İki savaş arası dönemin İngiliz dış politikasını etkileyen önemli unsurlardan biri olarak daha önce bahsedilen komünizm karşıtlığının, İtalya ve Almanya'ya yönelik politikaları etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda 1922 yılından beri faşizm ile yönetilen Mussolini İtalyası'nın saldırgan tutumlarına göz yumulmuş (1935 Etiyopya işgali), hatta İtalya'nın Almanya'ya yakınlaşmasını önlemek için 1935 yılında Stresa Paktı oluşturulmuştur.²⁹¹ Keza Almanya'ya karşı izlenen ve "Yatıştırma" (*Appeasement*) olarak bilinen meşhur politikanın bir yönü de Hitler'i belli ölçülerde tatmin ederek, onu Sovyet komünizmine karşı kullanma düşüncesidir.²⁹² Gerçekte ise İngiltere, 1933 yılında Milletler Cemiyeti üyeliğinden ayrılan ve Versay kayıtlarını çiğneyerek silahlanmaya başlayan Almanya karşısında savaşabilecek askeri güce sahip görünmemektedir. Bu bağlamda hayati İngiliz çıkarları çiğnenmediği sürece, Hitler Almanyası ile uzlaşarak barışı koruma düşüncesi İngiliz devlet yöneticilerine hakim olmuştur. Rhineland'ın silahlandırılması, Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi ve nihayetinde Çekoslovakya'nın Almanya lehine parçalanmasına bile göz yumulması, her ne kadar İngiliz dış politikasının başarısızlıkları olarak görülse de, esasen On Yıl Kuralı boyunca geri kalan askeri kapasitelerin geliştirilmesi

²⁸⁹ David L. Glickman, "The British Imperial Preference System." *The Quarterly Journal of Economics* 61, sy. 3 (1947): 440.

²⁹⁰ John F. Williams, "The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes." *Journal of the British Institute of International Affairs* 3, sy. 6 (1924): 288-289.

²⁹¹ Michael Newman, "The Origins of Munich: British Policy in Danubian Europe, 1933-1937." *The Historical Journal* 21, sy. 2 (1978): 375-376.

²⁹² Arnold A. Offner, "Appeasement Revisited: The United States, Great Britain, and Germany, 1933-1940." *The Journal of American History* 64, sy. 2 (1977): 380-381.

ihtiyacından kaynaklanmaktadır.²⁹³ Reynolds'a göre yatıştırmanın ana stratejisi, Fransa'yı Almanya'ya karşı bir ön cephe olarak kullanarak, imparatorluk kaynaklarını savaş için seferber etmektir.²⁹⁴ Nitekim Almanya'nın Versay'ın haksızlıkları giderildiği takdirde saldırgan politikalarından vazgeçeceği varsayımı boşa çıktığında, İngiltere 1939 yılının Mart ayında Polonya ve Romanya'ya verdiği garantiler kapsamında Almanya'ya karşı savaşa girmekten çekinmeyecektir.

1939 yılı Eylül ayında Almanya'nın Polonya'ya girmesi üzerine İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Fransa'ya sefer kuvvetlerini göndermiştir. 1940 Mayıs ayına kadar süren ve herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı ve “Tuhaf Savaş” (*Phoney War*) adı verilen durum²⁹⁵, Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesiyle sona ermiş, İngilizler kendi adasını korumak üzere Fransa'daki birliklerini geri çekmiştir (*Dunkirk Operasyonu*). Bunun üzerine Temmuz ayında Mers El Kebir'deki Fransız donanmasının Almanların eline geçmesini önlemek üzere Kraliyet donanması tarafından batırılması, İngiliz-Fransız ilişkileri üzerinde savaş sonrası da devam edecek etkiler bırakmıştır. Almanya, 1940 Ağustosunda İngiltere Savaşı'nı başlatarak, savaş uçaklarıyla Britanya'yı bombalamaya başlamıştır. 1937 yılından itibaren başbakan Chamberlain'in girişimleriyle reform edilen Kraliyet Hava Kuvvetleri, Almanların İngiltere'yi işgal etmesini önleyerek İngiltere'yi savaşta tutmuştur. Fakat 1940 Mayıs'ından beri başbakanlık görevini yürüten Churchill'e göre savaşın kazanılması ancak ABD'nin müttefiklere katılması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda Churchill tüm politikasını ABD'nin desteğini sağlamak üzerine kurmuştur. 1940 Eylül ayında ABD ve İngiltere arasında “destroyerlere karşılık üsler” anlaşması olarak bilinen anlaşmaya varılmıştır.²⁹⁶ Buna göre ABD, İngiltere'ye elli adet destroyer savaş gemisi vermesi karşılığında, Britanya'nın Newfoundland, Bahamalar, Jamaika, Saint Lucia, Trinidad, Antigua, Guyana gibi deniz aşırı topraklarında üsler kurabilecektir.

²⁹³ Ralph James Q. Adams, *British Politics and Foreign Policy in the Age of Appeasement, 1935-39* (Basingstoke: Macmillan, 1993).

²⁹⁴ Reynolds, *Britannia Overruled*, 141.

²⁹⁵ Jose Harris, “War and Social History: Britain and the Home Front during the Second World War.” *Contemporary European History* 1, sy. 1 (1992): 22.

²⁹⁶ William H. Langenberg, “Destroyers For Naval Bases: Highlights Of An Unprecedented Trade.” *Naval War College Review* 22, sy. 9 (1970): 90.

1941 Mart ayında ise müttefikler adına savaşın kazanılmasını sağlayan “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası” ABD Kongresi tarafından onaylanmıştır. ABD’nin müttefikleri Sovyetler Birliği ve Fransa’nın yanı sıra Çin’e de yardımı kapsayan 50 milyar dolarlık yiyecek, savaş malzemesi ve diğer hizmetlerden en fazla yararlanan ülke Büyük Britanya olmuştur.²⁹⁷ 1941 Ağustos ayında ise daha sonra İngiliz dış politikasında Özel İlişki olarak adlandırılan İngiliz-Amerikan müttefikliğinin başlangıcı sayılan Atlantik Bildirisi yayımlanmıştır.²⁹⁸ Savaş sonrası hedeflenen dünya düzeninin ilan edildiği bu demeci, 1941 Aralık ayında Japonların Pearl Harbor limanına saldırması üzerine ABD’nin resmen savaşa girmesi izlemiştir. 1941 Haziran ayında Almanya’nın Sovyetlere saldırması üzerine SSCB zaten savaşa girmiş bulunduğu için, “Üç Büyükler” olarak bilinen İngiltere, ABD ve SSCB arasında ittifak kurulmuştur.²⁹⁹ 1943 yılı boyunca konferans diplomasisi yoluyla savaşın gidişatı ve stratejileri görüşülmüş, Sovyetler ve diğer iki büyük devlet arasındaki esas mesele Avrupa’da Almanya’ya karşı açılacak ikinci cephe meselesi olmuştur. İngiltere ve ABD 1942 Ocak ayında öncelikle Almanya’nın yenilgiye uğratılması konusunda anlaşmışlardır; fakat Amerikanların Pasifik bölgesi, İngilizlerin Akdeniz bölgesindeki öncelikleri 1944 Haziran ayına kadar Fransa cephesinin açılmasını ertelemiştir.³⁰⁰ Nitekim Avrupa’da ikinci cephenin açılmasından sonra Almanya’nın yenilgisi artık bir zaman meselesi haline gelmiş, Amerikan-İngiliz kuvvetleri Batı’dan, Sovyet birlikleri ise Doğu’dan ilerleyerek Avrupa’da toprak ele geçirerek nüfuz kurma yarışına başlamışlardır.

1945 Mayıs ayında Almanya’nın ve Ağustos ayında Japonya’nın teslim olması üzerine savaş sona ermiş fakat savaşın sonuçları Britanya İmparatorluğu için geri döndürülemeyecek etkiler bırakmıştır. Savaşın Britanya açısından sonuçları şunlardır: Britanya’nın finansal-endüstriyel konumunun mahvolması ve imparatorluğu üzerindeki hakimiyetinin zayıflaması, ABD ile arasında Atlantik ötesi Özel İlişki’nin ortaya çıkması, Avrupa’daki jeo-stratejik durumun tamamen

²⁹⁷ Roger Munting, “Lend-Lease and the Soviet War Effort.” *Journal of Contemporary History* 19, sy. 3 (1984): 495-497.

²⁹⁸ William Roger Louis, *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonization of the British Empire 1941-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1977), 121.

²⁹⁹ Gabriel Gorodetsky, “The Origins of the Cold War: Stalin, Churchill and the Formation of the Grand Alliance.” *The Russian Review* 47, sy. 2 (1988): 152.

³⁰⁰ Reynolds, *Britannia Overruled*, 155.

değişmesi ve İngiliz devlet adamları arasında realist dünya dünya görüşünün yeniden güç kazanması.³⁰¹ Her ne kadar aralarında daha önce görülmemiş bir müttefiklik ilişkisi kurulmuş olsa da İngiltere ile ABD arasında savaş sonrası düzeni açısından görüş ayrılıkları belirmiştir. En önemli konu ABD'nin imparatorluğa bakış açısı olmuştur; ABD hem Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşturulmasını hem de Imperial Preference sisteminin ilga edilip, Britanya İmparatorluğu içerisindeki serbest ticaret kısıtlarının kaldırılmasını hedeflemektedir.³⁰² Nitekim savaş esnasında henüz 1940 yılında, Muhammed Ali Cinnah Hint Müslümanlarının sesi olarak Hindistan'da ayrı bir Müslüman devletinin –Pakistan – kurulması amacını açıklamış, 1942 yılında Gandhi tarafından İngiliz karşıtı “Hindistan’ı Terk Et” (*Quit India*) hareketi başlatılmıştır. Ayrıca, imparatorluk tüm kaynaklarını Almanya’yı ve Japonya’yı yenmek üzere kullanmıştır ve savaş sonrasında ABD’ye yüklü miktarda borcu vardır. Britanya artık dünyanın dört tarafına yayılmış bir sömürge imparatorluğunu idare edebilecek ekonomik-askeri güce sahip değildir ve siyasi tarih literatüründe “dekolonizasyon dönemi” olarak adlandırılan süreçte yeni politikalar üretmek zorunda kalacaktır.

³⁰¹ Sanders, *Losing an Empire*, 38.

³⁰² Dobson, *Anglo-American relations*, 77-81.

3. İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASINDA DEKOLONİZASYON DÖNEMİ (1945-1980)

3.1. Londra'nın Ana Dekolonizasyon Stratejileri ve Bölgesel Yaklaşımları

Dekolonizasyon olgusunu incelerken dönemselleştirme yapmanın zorluklarından “Uluslararası İlişkilerde Postkolonyalizm ve Neokolonyalizm Tartışmaları” başlıklı kısımda bahsedilmişti. Bu bağlamda Avrupa imparatorluklarının dekolonizasyon döneminin ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği, ya da sona erip ermediğine dair literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Holland, Avrupalı güçlerin dekolonizasyon süreçlerini incelerken 1918-1981 yılları arasında bir zaman aralığı belirlerken; McIntyre, Britanya dekolonizasyonu incelemesini 1946-1997 yılları arasında dönemselleştirmiş, Boyce ise dekolonizasyon ve Britanya imparatorluğu konulu eserinde son tarihi 1997 yılına kadar getirmiştir.³⁰³ Kimi yazarlar Britanya dekolonizasyonun ve imparatorluğunun sonu olarak Hong Kong'un Birleşik Krallık tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'ne devredildiği 1997 yılını kabul etmektedir. Bu bölümdeki dönemselleştirme ise, II. Dünya Savaşı'nın akabindeki gelişmeleri gözetenek 1945 yılından başlatılmış, örnek dekolonizasyon analizine konu olan bölgelerden biri olan Güney Rodezya'nın Zimbabve olarak bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1980'de sonlandırılmıştır.

1945 sonrası dönemde Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerinden çekilmesinin hem içsel hem de dışsal bağlamda girift nedenleri bulunmaktadır. Lowe, bu dışsal nedenleri, özellikle Afrika'da ortaya çıkan milliyetçi hareketler, II. Dünya Savaşı'nın Britanya'ya yüklediği ekonomik fatura, savaş sonrası ABD ve SSCB tarafından domine edilen uluslararası konjonktür ve 1960'lı yıllara gelindiğinde sömürgeciliğe karşı gelişen uluslararası tepkiler olarak belirtmektedir.³⁰⁴ Bu dışsal nedenlerle eş zamanlı şekilde gelişen içsel nedenler ise

³⁰³ Bkz: R. F. Holland, *European Decolonization 1918-1981: An Introduction Survey* (London: Macmillan, 1985). W. David McIntyre, *British Decolonization 1946-1997: When, Why and How did the British Empire Fall?* (London: Macmillan Press, 1998). D. George Boyce, *Decolonisation and The British Empire, 1775-1997* (London: Macmillan Press, 1999).

³⁰⁴ Norman Lowe, *Mastering Modern British History*, Fourth edition. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 699-700.

Springhall tarafından şu şekilde özetlenmektedir:³⁰⁵ Birleşik Krallık vatandaşlarının savaş boyunca çektikleri sıkıntıların giderilmesi ve orta sınıfın daha iyi hayat standartlarına ulaşma yönündeki talepleri, buna paralel olarak vatandaşların artık vergileriyle imparatorluğun denizaşırı bölgelerdeki (Filistin, Malaya, Kenya, Kıbrıs, Aden gibi) askeri operasyonlarını finanse etmek istememesi ve nükleer silah teknolojisinin gelişmesinin yanı sıra Avrupa Ekonomik Entegrasyonu’nun ilk adımlarının atılmasıyla beraber kamuoyunda imparatorluğun gerekliliği üzerine tartışmalar başlaması.

Dekolonizasyon döneminin başlangıcında Birleşik Krallık’ın ekonomik durumu oldukça kötü durumdadır. 1939 yılında 500 milyon pound olan dış borçlar 1945 yılında 3 milyar pounda yükselmiş; ilk dünya savaşında varlıklarının %15’ini yitiren ülke, 1939-1945 arası dönemde ise kalan varlıklarının %28’ini kaybetmiştir.³⁰⁶ Makine sanayisi mahvolmuş ve ihraç ürünleri değerinin üçte ikisini kaybetmiş durumda olan Britanya, John Maynard Keynes’e göre savaş sonrasında bir “*Finansal Dunkirk*” felaketinin eşiğindedir.³⁰⁷ Bu yüzden 1945 yılında ABD’den ödemeleri 1951’de başlayacak şekilde (her yıl ödenecek toplamda elli taksit) 3.75 milyar dolar kredi, Kanada’dan da 1.25 milyar dolar kredi alınmıştır.³⁰⁸ ABD’nin %2 faizle verdiği bu kredinin şartlarından biri de 1947 yılında sterlinin tamamen konvertibl hale getirilmesidir.³⁰⁹ Londra yöneticileri bu ekonomik şartlar altında bir yandan imparatorluğu sürdürmeye, öte yandan da hem vatandaşlarının beklentilerini karşılamak hem de ülkede komünizm etkisinin önünü almak için, 1942 Beveridge Raporu³¹⁰ ile temelleri atılan “refah devletini” kurmaya çalışmaktadırlar.

³⁰⁵ Springhall, *Decolonization*, 15-16.

³⁰⁶ Laurence Martin ve John Garnett, *British Foreign Policy: Challenges and Choices for the Twenty-first Century* (London: Pinter, 1997), 10.

³⁰⁷ Nicholas J. White, *Decolonisation: The British Experience Since 1945*, Second edition. (New York: Routledge, 2014), 11.

³⁰⁸ Robert Skidelsky, *Britain Since 1900: A Success Story?* (London: Vintage Books, 2014), 249.

³⁰⁹ Malcolm Pearce ve Geoffrey Stewart, *British Political History 1867-1995: Democracy and Decline*, Second edition. (London: Routledge, 1996), 444.

³¹⁰ Susan Kingsley Kent, *A new history of Britain since 1688: four nations and an empire* (New York: Oxford University Press, 2017), 416-417.

ABD'ye karşı artan ekonomik bağımlılık dekolonizasyon döneminde İngiliz dış politikasını da etkilemiştir. Bu dönemde Londra, 1944 yılında ABD öncülüğünde kurulan Bretton Woods ekonomik sisteminin ve 1949 yılında NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) çerçevesinde organize edilen Batı askeri güvenlik şemsiyesinin getirmiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmenin yanı sıra, ABD'nin yeni dünya lideri rolüne de uyum sağlamak durumundadır. Bu bağlamda 1945 sonrası Londra yöneticilerinin hedefi kendi dış politika amaçlarına ulaşmak için ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik gücünden yararlanmak olmuştur.³¹¹ İki ülke arasındaki Özel İlişki'nin küçük ortağı durumunda bulunan İngiltere buna rağmen bazı politikalarını büyük ortağına kabul ettirmeyi başarmıştır. Buna örnek olarak Sterlin Bölgesi'ni korumak gösterilebilir. 1945 sonrası dünya gücü rolünü ABD'nin öngördüğü gibi Marshall Planı (1948) çerçevesinde yeniden kalkınacak Avrupa'nın liderliği yerine Sterlin Bölgesi üzerine kuran Londra, elindeki bu enstrümanın önemini ABD'ye kabul ettirmiştir.³¹²

Sterlin Bölgesi, 1931 yılında Birleşik Krallık ile birlikte altın standardını terk edip, para birimlerinin ülke dışı değerini sterline sabitleyen ve merkez bankası rezervlerinin önemli bir kısmını sterlin olarak tutan bir grup ülkeyi içermektedir.³¹³ II. Dünya Savaşı öncesi Sterlin Blok'u olarak adlandırılan bölge ülkelerinin dışında, 1945 yılına kadar Belçika, Yunanistan, Hollanda, Norveç, Portekiz, Arjantin, Brezilya, Uruguay, Çin gibi bazı ülkeler de ellerinde büyük sterlin rezervleri bulundurmaktadır.³¹⁴ Savaş sona erdiğinde küresel döviz rezervlerinin %80'i halen sterlin olarak bulunmakta, dünya ticaretinin yarısı sterlin kullanılarak yapılmaktadır.³¹⁵ İmparatorluğa bağlı Dominyonlar (Kanada hariç) ve sömürgelerin yanı sıra Commonwealth dışındaki (İrlanda Cumhuriyeti, İzlanda, Ürdün gibi) bazı ülkeleri de içeren Sterlin Bölgesi'nin en önemli özelliği Londra tarafından yönetilen

³¹¹ Geoffrey Warner, "The Anglo-American Special Relationship." *Diplomatic History* 13, sy. 4 (1989): 480.

³¹² Scott Newton, "Britain, The Sterling Area and European Integration, 1945–50". *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 13(3), (1985): 163.

³¹³ A. J. B. "The Sterling Area." *Bulletin of International News* 21, sy. 24 (1944): 1000.

³¹⁴ P. B. "The Sterling Balances: Britain's Debts to the Sterling Area Countries." *The World Today* 2, sy. 8 (1946): 358.

³¹⁵ Catherine Schenk, "The Sterling Area 1945-1972", *Handbook of the History of Money and Currency* içinde, Stefano Battilossi, Youssef Cassis, ve Kazuhiko Yago (Singapore: Springer, 2020), 775.

“dolar havuzu” sistemidir.³¹⁶ Dolar havuzu, üye ülkelerin ellerindeki fazla tüm dolar ve altınları sterlin karşılığında İngiltere Merkez Bankası’na (*Bank of England*) satarak, kendi bağımsız rezervlerinin artmasını önlemeyi kabul etmeleri esasına dayanır.³¹⁷ Londra, bu şekilde dünya genelinde dolara karşı sterlinin değerini korumayı amaçlamış, esas olarak ise havuzu savaş sonrası oluşan dolar açığını kapatmak için kullanmıştır. Örnek vermek gerekirse, havuza 1946-1952 yılları arasında sömürgelerinden yaklaşık 2 milyar dolarlık katkı sağlamıştır.³¹⁸ 1968 yılına gelindiğinde 34 üyesi bulunan Sterlin Bölgesi, Bretton Woods sisteminin çöküşü ve Londra’nın Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) eksenindeki yeni ekonomik politikaları bağlamında 1972’den sonra etkinliğini yitirmiştir.³¹⁹

1945 sonrası Britanya’nın bir dünya gücü olarak kalabilmek için şart olarak gördüğü imparatorluğunu sürdürmesi önündeki engeller özetlenecek olursa; Britanya’nın finansal (borç) durumu ve yaşadığı dolar kıtlığı, ABD’nin sömürgeciliğin bilinen anlamıyla sona erdirilmesini ve Britanya sömürgeleriyle serbest ticaret yapmasının önündeki korumaların ve tarifelerin kaldırılmasını talep etmesi, G77³²⁰ gibi hareketlerde görüldüğü gibi Üçüncü Dünya’nın uyanışı, daha da ötesi yoğun milliyetçilik hareketleri görülmeyen sömürgelerde bile emperyalizme karşı silahlı direnişlerin başlaması, sömürgeciliğin hem maddi düzlemde hem de fikirsel düzlemde sürdürülmesinin zorlaşması ile Sovyetlerin ve Doğu Blokunun hem kurumsal hem de ideolojik olarak güçlenmesi nedeniyle sömürge ülkelerinde komünizmin yayılma tehlikesi sayılabilir. Londra’nın bu bağlamda ABD’ye kabul ettirmeyi başardığı bir başka politikası ise (en azından birkaç on yıl boyunca) imparatorluğunu sürdürmesidir. Bunda gelişen Soğuk Savaş şartlarında ABD için Sovyet yayılmacılığına karşı savunma gereksinimlerinin ve komünizm tehlikesinin sömürge karşıtlığından önce gelmesi etkili olmuştur.³²¹

³¹⁶ Hugh Gaitskell, “The Sterling Area.” *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 28, sy. 2 (1952): 170.

³¹⁷ Kenneth M. Wright, “Dollar Pooling in the Sterling Area, 1939-1952.” *The American Economic Review* 44, sy. 4 (1954): 568.

³¹⁸ Wright, “Dollar Pooling”, 560.

³¹⁹ Schenk, “The Sterling Area 1945-1972”, 787-789.

³²⁰ Dena Freeman. “The Global South at the UN: Using International Politics to Re-Vision the Global.” *The Global South* 11, sy. 2 (2017): 73-74.

³²¹ William Roger Louis, “American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire.” *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 61, sy. 3 (1985): 409.

Dekolonizasyon döneminde İngiliz dünya gücünün sürdürülmesi bağlamında ana stratejilerden en önde geleni Commonwealth'i çok-ırklılı (multiracial) bir yapıya dönüştürerek imparatorluk etki alanını sürdürme çabasıdır.³²² Nitekim imparatorluk içinde bağımsızlıklarını ilk kazanan Hindistan ve Pakistan'ın örgüte üye olarak alınmalarıyla stratejinin ilk adımları atılmış daha sonra Afrikalı üyelerin katılımıyla da pekiştirilmiştir. "Beyazlar Kulübü" olarak nitelenebilecek Commonwealth'in bu yapısal değişimi, Boyce'nin ifade ettiği "Britanya'nın her zaman imparatorluğunu dönüştürme (ama kaybetmeme) halinde olduğu" fikrinin doğrulanması olarak görmek mümkündür.³²³

Esasen dönemin başlarında özellikle Afrika kıtasındaki sömürgelerin imparatorluktan en azından yakın zamanda ayrılacağı öngörülmemiştir. Bu düşüncenin yansımaları 1945 Temmuzunda iktidara gelen İşçi Partisi'nin (*The Labour Party*) 1947'de sömürgelere yönelik yaptığı politika açıklamasında görmek mümkündür.³²⁴ Buna göre sömürge bölgeleri, insanların adil hayat şartları ve özgürlüğe ulaşmasını sağlayacak şartlar altında Commonwealth içinde sorumlu hükümet yönetimine ulaşmaları için yönlendirilecektir. Sömürge bölgelerindeki hayat şartlarının geliştirilmesi ise bir diğer ana strateji olan kalkınma projeleri yoluyla sağlanacaktır.

Literatürde Afrika'nın "ikinci sömürgeci işgali" de denen bu politikaya göre büyük çapta kamusal yatırımlarla sömürgeler kalkındırılacak; ekonomik gelişim hem metropole yarar sağlayacak hem de söz konusu bölgeleri geleceğe (bağımsızlığa) hazırlayacaktır.³²⁵ Temeli, 1929 Sömürgeler Kalkınma Yasası (*The Colonial Development*) ve 1940 Sömürgeler Kalkınma ve Refah Yasası'na (*The Colonial Development and Welfare Act*) dayanan ve 1948'de Sömürgeler Kalkınma Kurumu'nun (*The Colonial Development Corporation*) kurulmasıyla somutlaşan bu kalkınma sömürgeciliği planı, özellikle tarımsal planların düzgün uygulanamaması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır.³²⁶ Kenya, Tanganyika,

³²² Larry Butler, "British Decolonization", *Crises of Empire: Decolonization and Europe's Imperial States* içinde, M. Thomas, B. Moore ve L. J. Butler (London: Bloomsbury, 2015), 44.

³²³ Boyce, *Decolonisation*, 218.

³²⁴ Franz Ansprenger, *The Dissolution of the Colonial Empires* (London: Routledge, 1989), 162.

³²⁵ Osterhammel ve Jansen, *Sömürgecilik*, 51.

³²⁶ Philippa Levine, *The British Empire: Sunrise to Sunset* (London: Routledge, 2007), 211.

Rodezya gibi sömürgelerde uygulanan fakat metropoldeki finansal sıkıntıların da etkisiyle istenilen sonuçlar alınmayan bu politikanın bir diğer amacı da gelişen/gelişecek milliyetçi akımların önüne geçmektir.

Milliyetçi hareketlerin ve bağımsızlık taleplerinin bastırılmadığı bölgelerde ise bir başka ana strateji olan iktidarı yetki transferi yoluyla İngiliz dostu hükümetlere devretme yoluna gidilmiştir.³²⁷ Yetki transferi modelinin İngilizlerin esas dekolonizasyon uygulaması olduğunu söylemek mümkündür. 1950’li yıllarda Malaya, Kenya, Altın Kıyısı ve Kıbrıs gibi yerlerde yaşanan çeşitli silahlı çatışmalar ve olağanüstü hal örnekleri haricinde³²⁸, imparatorluk dekolonizasyonunun genel olarak barışçıl yetki transferleri şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Bu tarz bir barışçıl geçiş politikasının temel sebebi ise yeni bağımsızlığını kazanan eski sömürge devletlerini Sovyet blokundan uzak ve öncelikle İngiliz sonra da Batı etki alanının içinde tutmaktır.³²⁹

Dekolonizasyon döneminde İngiliz nüfuzunun sürdürülme stratejilerinden bir diğeri de kendi kendini yönetme yeteneği ile ilgili şüpheler olan ve henüz bir devlet fonksiyonu yürütemeyeceği öngörülen sorunlu bölgelerde, Kanada ve Avustralya benzeri “federasyonlar” oluşturulmasıdır.³³⁰ Bu bağlamda, 1948 yılında Malay Federasyonu, 1953 yılında Orta Afrika Federasyonu, 1958 yılında Batı Hint Adaları Federasyonu, 1959 yılında Güney (Arap) Emirlikleri Federasyonu ve 1962 yılında Güney Arabistan Federasyonu kurulmuştur. Fakat tüm bu federasyonların ömrü İngiliz yöneticilerin beklentilerinin aksine uzun olmamıştır. İmparatorluk bünyesindeki bu federasyonlar deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması, Londra’daki devlet adamlarının 1945 sonrası Üçüncü Dünya’da oluşan milliyetçilik akımlarını, Afrika’daki bölgeciliği, Arabistan’daki kabileciliği veyahut yerel hareketlenmeleri doğru şekilde analiz edemediklerini göstermektedir. Farklı köklerden gelen, aynı çıkarlara sahip olmayan ve çoğu zaman birbiriyle rakip topluluklar, Londra tarafından indirgemeci bir şekilde bir araya getirilmiş ve bunların “İngiliz çıkarlarına” uygun şekilde hareket edecekleri öngörülmüştür.

³²⁷ Butler, “British Decolonization”, 59.

³²⁸ Levine, *The British Empire*, 219.

³²⁹ Butler, “British Decolonization”, 91.

³³⁰ Levine, *The British Empire*, 218.

Burada eski imparatorluk tebaalarının iki kutuplu dünya düzeninde halen Britanya'ya tabi olacağı varsayımı ile tabiri caizse “imparatorluk alışkanlıkları” ile politikalar üretildiğini söylemek mümkündür.

Dekolonizasyon döneminde Britanya'nın dünyadaki rolünü sürdürebilmesinin bir diğer anahtarı da, tıpkı ABD ve SSCB gibi, nükleer güce sahip olmasıdır.³³¹ Savaş sonrasında, Londra için 1945 öncesi sürdürülen deniz aşırı operasyonların ve sömürge idare maliyetlerinin karşılanması mümkün görünmemektedir. Bu noktada, hem konvansiyonel silah harcamalarının azaltılması hem de “nükleer çağa” yatırım yapılması gerekliliği öne çıkmıştır. 1950'lerde Londra yöneticileri arasında, her kıtada askeri birlik bulundurmanın ya da geniş sömürge topraklarını elde tutmanın gerekliliği tartışılmış; bunun yerine dünyanın kritik noktalarında askeri üsler kurarak, imparatorluğu “stratejik istasyonlar” üzerinden birbirine bağlama planı üzerine düşünülmüştür.³³²

Buna örnek olarak 1957 tarihli Savunma Raporu gösterilebilir. Söz konusu rapora göre, Britanya'nın mevcut finansal durumu göz önüne alınarak, 1963 yılına kadar tüm savunma kuvvetlerinin mevcudu 375.000 kişiye, kara ordusunun mevcudu ise 160.000 kişiye düşürülecektir.³³³ Bu karar şüphesiz ki Britanya'nın sömürge topraklarındaki direnişlere karşı askeri operasyonlar gerçekleştirmesini güçleştirecek bir etkidir. Öte yandan söz konusu politikanın dekolonizasyon dönemi boyunca sürdürüldüğü görülmektedir. 1958 yılında 443.000 kişi olan kara ordusu, 1974'de 177.000, 1991'de 147.000 kişiye; 1958 yılında 121.500 kişi olan donanma, 1974'de 81.000 kişiye, 1991'de 65.000 kişiye; 1958 yılında 187.000 kişi olan hava kuvvetleri ise 1974'de 103.000 kişiye ve 1991'de 83.000 kişiye düşürülmüştür.³³⁴

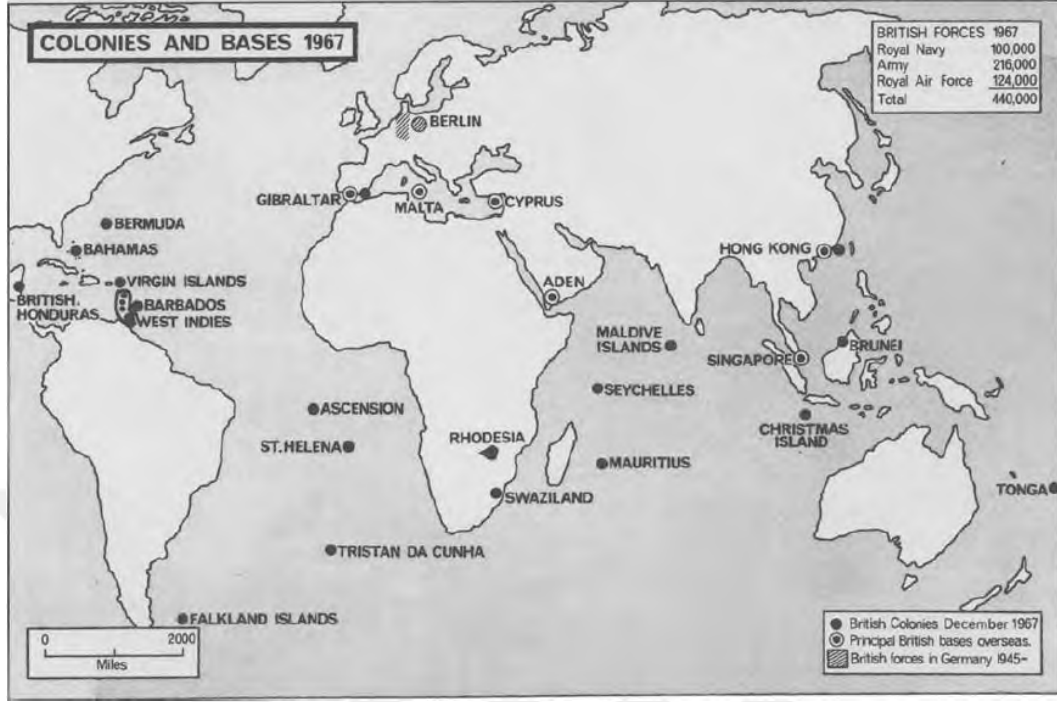
³³¹ Butler, “British Decolonization”, 64.

³³² Butler, “British Decolonization”, 73.

³³³ Joseph Paul Vasquez, “More Than Meets the Eye: Domestic Politics and the End of British Conscription.” *Armed Forces & Society* 37, sy. 4 (2011): 639.

³³⁴ Keith Robbins, *The Eclipse of a Great Power: Modern Britain 1870-1992*, Second edition. (London: Longman, 1994), 418.

Harita 2 – 1967’de Britanya’nın Stratejik Üsleri³³⁵

Her ne kadar Britanya’nın denizaşırı askeri taahhütlerinden vazgeçmesi hem ülkenin prestiji hem de NATO’nun savunma kapasitesi için tehlikeli olsa da³³⁶, dekolonizasyon döneminde sterlinin 1949 yılındaki devalüsyonundan sonra 1967 yılındaki ikinci devalüasyonu sonrası bu politika izlenmek durumunda kalmıştır.³³⁷ 10 Ocak 1968’de başbakan Harold Wilson, 1971 yılının sonuna kadar Malezya, Singapur ve Basra Körfezi bölgelerindekiler de dahil olmak üzere Süveyş Kanalı’nın doğusunda kalan tüm askeri birliklerin geri çekileceğini açıklamıştır.³³⁸ Britanya tarihinde oldukça önemli olan bu olay, İngiliz dış politikası literatüründe “Süveyş’in Doğusu’ndan Geri Çekilme” olarak adlandırılmaktadır.³³⁹

³³⁵ John Darwin, *Britain and Decolonisation: The retreat from empire in the post-war world* (London: Macmillan Press, 1988), xi.

³³⁶ Andrew Thompson, “Introduction”, *Britain’s experience of empire in the twentieth century* içinde, (ed) Andrew Thompson (Oxford: Oxford University Press, 2012), 58.

³³⁷ 1 poundun değeri 1949 yılında 4,03 dolardan 2,8 dolara, 1967 yılında 2,8 dolardan 2,5 dolara düşürülmüştür.

³³⁸ Derek McDougall, “Australia and the British Military Withdrawal from East of Suez.”, *Australian Journal of International Affairs* 51, sy 2 (1997): 187.

³³⁹ Bkz: Saki Dockrill, *Britain’s Retreat From East of Suez* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002). Jeffrey Pickering, *Britain’s Withdrawal from East of Suez: The Politics of Retrenchment* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998).

Özetlemek gerekirse Britanya'nın dekolonizasyon süreci üç on yılı aşan bir zaman dilmine yayılan ve coğrafyalara göre farklı süreçler ihtiva eden bir yapıdadır. Londra imkanları yettiğinde ve milliyetçi taleplere direnebildiği ölçüde sömürgeleri elinde tutmaya çalışmış; bu mümkün olmadığında ise söz konusu yerlerdeki stratejik çıkarlarını garantiye alarak çekilmeye çabalamıştır. Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Britanya'nın bir dünya gücü olması, imparatorluğuna (özellikle Hindistan'a) sahip olmasına bağlıdır. 1945 sonrası ise bunu sağlamanın yolu, eski imparatorluk sömürgelerini Britanya'ya dost, Batı bloğuna yakın üyeler halinde Commonwealth içinde tutmak olarak görülmüştür. Ayrıca Londra, yetki transferi modeli çerçevesinde bağımsızlık verdiği eski sömürgelerinden, bu ülkelerle ilişkilerini olabildiğince koruyarak ya da en azından kötüleştirmeyerek çekilmeye çalışmıştır. Aksi halde bu ülkelerle geliştirdiği on yıllara dayanan ticaret ağlarını kaybedebilir, daha da kötüsü, bu ülkelerin Sovyet nüfuzuna girmesine yol açabilirdi. Dahası bu ülkelerin, Sterlin Bölgesi'nin içinde tutulması da hayati ekonomik önem taşımaktadır.

3.1.1. Güneydoğu Asya Bölgesi

Güneydoğu Asya bölgesi Britanya İmparatorluğu'nun genel olarak 19. yüzyılda stratejik nedenlerle yayılma sağladığı bir bölgedir. İngilizlerin bu yüzyıldaki bölgesel çıkar ve amaçlarını iki ana kümede toplamak mümkündür.³⁴⁰ 1840'lı yıllarda Çin'in Batı ticaretine açılması ve 1851'de Avustralya'da başlayan Altına Hücum nedeniyle önemi artan bu iki coğrafyaya giden yolların korunması ve Bengal Körfezi ile Andaman Denizi'ni kapsayan ve Malakka Boğazı'nın kontrolünü içeren Hindistan imparatorluğunun savunması. Hindistan alt-kıtası etrafında güvenlik çemberi oluşturmak için 18. yy. sonlarından başlayarak askeri harekatlara girişilmiştir. Bu bağlamda 1786'da Penang, 1819'da Singapur, 1824'de Malakka, 1826'da I. İngiliz - Burma Savaşı sonucunda Tenasserim ve Arakan ve 1846'da Labuan ele geçirilmiş, II. İngiliz - Burma Savaşı sonucu Aşağı Burma denilen bölge 1852 sonlarında ilhak edilmiştir.³⁴¹ Bölgedeki Britanya toprak

³⁴⁰ Damodar R. SarDesai, "British Expansion in Southeast Asia: The Imperialism of Trade in the Nineteenth Century", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long (Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995), 12.

³⁴¹ SarDesai, "British Expansion in Southeast Asia", 13.

kazanımlarının %70'i ise 1874'ten sonraki dönemde gerçekleşmiş, II. İngiliz - Burma Savaşı sonucunda Yukarı Burma, Federe ve Federe Olmayan Malay Devletleri³⁴², Saravak, Kuzey Borneo ve Brunei (toplamda 272,743 kilometrekare toprak) imparatorluğu katılmıştır.³⁴³

20. yüzyılda stratejik açıdan imparatorluğun en önemli bölgelerinden biri olmayı sürdüren Güneydoğu Asya bölgesinde II. Dünya Savaşı'nın etkileri hem ekonomik hem de psikolojik olarak ağır olmuştur. Japonlar, Malaya'yı ele geçirerek, İngilizleri dünya kauçuk ve kalay tedariğinin yarısını sağlayan bu bölgeden savaş bitene kadar mahrum bırakmış; dahası 15 Şubat 1942'de Singapur'un düşmesiyle beraber tüm Malaya savaşı İngilizlere 138.000 askere mal olmuştur.³⁴⁴ “Avrupalıların üstünlüğü/yenilmezliği” mitini yerle bir eden Singapur'un düşüşünü Winston Churchill, “*imparatorluk tarihinin en büyük felaketi*” olarak tanımlamıştır.³⁴⁵ Malaya'nın köprü olduğu ticaret hatlarının Japonların kontrolüne girmesi ile Asya'daki Britanya ticareti de darbe yemiştir. Daha da ötesi Malaya'yı üs olarak kullanan Japon ordusu Burma'ya ilerlemiş ve aynı yıl İngilizlerin bir başka Güneydoğu Asya sömürgesini ele geçirmişlerdir. Japonlara esir düşen Britanyalı ve Amerikalı askerler köprü- demiryolu yapımı gibi işlerde kullanılmış (Burma-Siyam demiryolu yapımında çalıştırılan 16 bin esir ölmüştür), toplama kamplarında kötü muamele görmüş, hastalık ve yetersiz beslenme gibi nedenlerle (toplamda Britanyalı esirlerin %24.8'i, Amerikalı esirlerin %41.6'sı) hayatlarını kaybetmişlerdir.³⁴⁶

Bu psikolojik hareketin Asya sömürgelerindeki yansıması ise hem Malaya'da hem Burma'da yerel halkın ve yöneticilerin Japon işgaline karşı tutumlarında görülmüştür. İngilizlerin savaş öncesi yaptıkları propagandaların ya da Britanya İmparatorluğu'nun Asyalı tebaalarda somut bir karşılığı olmadığı

³⁴² Federe Malay Devletleri, Negeri Sembilan, Pahang, Perak ve Selangor bölgelerinden oluşurken, Federe Olmayan Malay Devletleri, Johore, Kedah, Kelantan, Perlis ve Terengganu bölgelerinden oluşmaktadır. Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 182 ve 540.

³⁴³ SarDesai, “British Expansion in Southeast Asia”, 7.

³⁴⁴ Butler, “British Decolonization”, 26.

³⁴⁵ Deirdre Gilfedder, “Decolonisation in South East Asia: Burma and Malaya with Notes on Australia and New Zealand”, *British Decolonisation 1918-1914* içinde, (ed) Richard Davis (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013), 64.

³⁴⁶ S. P. MacKenzie, “The Treatment of Prisoners of War in World War II.” *The Journal of Modern History* 66, sy. 3 (1994): 515-516.

tecrübe edilmiştir. Askeri olarak alınan yenilgi sonrası Malaya halkının Japonlara karşı herhangi bir direniş göstermemesi ve Burma’da Aung San gibi liderlerin Japonlarla işbirliğine varan ilişkiler geliştirmesi, “Beyaz Adam”ın artık korkulacak bir mefhum olmadığını göstermiştir.³⁴⁷ Yerel iktidar sahipleri eskiden nasıl İngilizlerle ortak çalışarak konumlarını sürdürmüşler ise, Japon işgali sırasında da aynı tarz bir ilişkiyi Japonlarla kurmuşlardır.

Bu iki önemli sömürge kaybı, “model sömürge” olarak görülen Seylan üzerinden giderilmeye çalışılmış, 1942 sonrası Britanya ve müttefiklerinin kauçuk ihtiyacının büyük bölümü Seylan’dan sağlanmıştır.³⁴⁸ 1815 yılında ele geçirilen Seylan sömürgesi, Seylanlı çoğunluk ve Tamil azınlık içeren bir nüfusa sahip, ihraç ürünlerinin büyük kısmını da Hindistan’a satan bir ülke konumundadır.³⁴⁹ Kauçuk tedarikinde herhangi bir sorun yaşanmaması adına 1943 yılında Seylan’a sorumlu hükümet taahhüdünde bulunulmuş; daha sonra da 1945 Soulbury Komisyonu Raporu ile bağımsızlık rotası çizilmiştir.³⁵⁰ 4 Şubat 1948’de bağımsızlığını kazanan Seylan özelinde, İngiliz devlet adamlarının dekolonizasyon süreçlerinde ilke edindiği bir politikayı görmek mümkündür. Bağımsızlığını kazanan sömürgelerde iktidarı İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmayacak bir gruba bırakma politikası gereği, ülke yönetimi Don Stephen Senanayake’ye devredilmiş ve bu politika başarılı olmuştur. Burma’da ise söz konusu politika gerçekleştirilememiş ve 1948 Ocak ayında bağımsızlık ilan eden Aung Sun ve milliyetçilere karşı bir reaksiyon gösterilememiştir. Londra, Burma’nın Commonwealth’e katılmama (yani İngiliz yörüngesinden çıkma) kararını kabullenmek durumunda kalmıştır.

Dekolonizasyon döneminde ABD’ye olan borçları ve yaşadığı dolar kıtlığı nedeniyle sıkıntı çeken Londra için, savaş sonrası imparatorluğun en önemli dolar kaynağı haline gelen Malaya’nın önemi daha da artmıştır.³⁵¹ Londra’nın ayrıca sömürge ekonomik modernizasyonunu, siyasal reformlarını ve komünizme karşı savunmasını kolaylaştırmak adına bölgedeki devletçikleri bir araya getirerek bir

³⁴⁷ Gilfedder, “Decolonisation in South East Asia”, 67.

³⁴⁸ Butler, “British Decolonization”, 39.

³⁴⁹ Butler, “British Decolonization”, 39.

³⁵⁰ Butler, “British Decolonization”, 39.

³⁵¹ Mark Curtis, *Ambiguities of power: British Foreign Policy Since 1945* (London: Pluto Press, 1998), 57.

“Malay Birliği” oluşturma planı vardır.³⁵² Britanya’nın kontrolünde, Boğazlar Yerleřimleri³⁵³ (*The Straits Settlements*) ile Malay devletçiklerini birleştirecek bu yapının yerel hükümdarların tüm otoritelerini ellerinden alarak, Çinli ve Hintli azınlıklar da içeren ülkede tek tip bir vatandaşlık ortaya çıkarması düşünülmüştür.³⁵⁴ Yerel hükümdarlar, 1 Nisan 1946’da kurulan Malay Birliği’ne (*The Malayan Union*) karşı direnişe geçmişler, direnişi kıramayan Londra da bu devletçiklere eski hükümlanlık haklarını geri vererek, 31 Ocak 1948’de Malay Federasyonu’nu (*The Federation of Malaya*) oluşturmuştur. Dört federe ve beş federe olmayan devletçik ile kraliyet sömürgeleri olan Penang ve Malakka’nın birleştirilmesi ile kurulmuş Malay federasyonu³⁵⁵, 1963 yılına kadar varlığını sürdürerek, İngilizlerin sömürgelerde federasyonlar kurma stratejesinin en uzun ömürlü örneği olmuştur.

Malaya’da 1945 öncesindeki yönetsel duruma dönölmesiyle birlikte başta Çinli azınlıklar olmak üzere ülkede Britanya’ya karşı komünist bir ayaklanma başlamıştır. Bu yüzden 1948 Haziranı’nda Malaya’da “olağanüstü hal” ilan edilerek, bölgeye Britanya askerleri sevk edilmiştir.³⁵⁶ Londra ülkeyi Asya’daki komünizm yayılmasına karşı bir savunma duvarı olarak görürken, Malay milliyetçileri de ülkenin zenginliklerinin Çinli azınlıkların eline geçmesini ve bir Komünist Çin’in bir uydu devleti haline gelmeyi istememektedirler.³⁵⁷ Londra, ayaklanmayı bastırmak için istihbarat çalışmaları, psikolojik savaş faaliyetleri ve polisiye tedbirler içeren geniş bir “kontrgerilla” operasyonu başlatmış, ayrıca Malay milliyetçileri ile de ittifak kurularak, yerel halk arasında komünizmin etkisi frenlenmeye çalışmıştır.³⁵⁸

³⁵² Butler, “British Decolonization”, 56.

³⁵³ Boğazlar Yerleşimleri, 1826’da DHŞ tarafından kurulan ve Singapur, Penang ve Malakka’yı içeren yönetsel bölgedir. 1836’da başkenti Singapur olan yapı, 1867’den 1946’ya kadar kraliyet sömürgesi statüsünde kalmıştır. Faught, *The New A to Z of Empire*, 250.

³⁵⁴ Benjamin Grob-Fitzgibbon, *Imperialism Endgame: Britain’s Dirty Wars and the End of Empire* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 106.

³⁵⁵ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 309.

³⁵⁶ 18 Haziran 1946 – 31 Temmuz 1960 arasında süren olağanüstü hal durumu sırasında tahmini olarak 6.700 isyancı, 2.500 sivil, 1.350 Malay askeri ve 500 kadar Britanya personeli hayatını kaybetmiştir. Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 310.

³⁵⁷ Johnson, *British Imperialism*, 190.

³⁵⁸ Butler, “British Decolonization”, 73.

Harita 3 – Britanya’nın Güneydoğu Asya Dekolonizasyonu³⁵⁹

1955’e gelindiğinde Malaya’daki olağanüstü hal ve kontrgerilla operasyonlarının Londra’ya maliyeti artmaya başlayınca, ülkenin bir an önce istikrara kavuşması için seçimler gerçekleştirilmiş; bağımsızlık yanlısı milliyetçi lider Tunku Abdul Rahman’ın lideri olduğu ittifakın seçimi kazanması üzerine Londra, bu sömürgesinden çekilme kararı almıştır.³⁶⁰ Seylan’da olduğu gibi İngilizlere dost olabilecek siyasal gruplara iktidarı devretme politikası izlenerek,

³⁵⁹ Nicholas J. White, *Decolonisation: The British Experience Since 1945*, Second edition. (New York: Routledge, 2014), xxvi.

³⁶⁰ Butler, “British Decolonization”, 74.

Malay Federasyonu'nun 1957 Ağustosunda bağımsız olacağı ilan edilmiş, aynı yıl yeni Malaya yönetimi ile askeri bir anlaşma imzalanarak, İngilizlerin bu ülkede çok önemli bir üssü elinde tutması sağlanmıştır.³⁶¹ Bu durum Londra için özellikle 1956 yılında Mısır'dan çekildikten sonra, Süveyş'in Doğusunda var olabilmek için oldukça önemlidir. Malaya'da Batı'ya yakın ve Sterlin Bölgesi'nin içinde kalan bir iktidar ortaya çıkması, Londra'nın milyonlarca sterline mal olan operasyonlarının karşılığını alması (ve bölgeyi komünizm yayılmasından koruması) açısından, imparatorluk tarihinde bir başarı olarak değerlendirilebilir. Malay Federasyonu daha sonra 16 Eylül 1963'de Singapur, Saravak ve Kuzey Borneo (bugünkü Sabah) ile birleşerek, bugünkü Malezya'ya dönüşmüştür.³⁶² Singapur, 1965 yılında birlikten ayrılarak bir cumhuriyet haline gelmiş; Brunei ise bir protektora olarak bu yapının dışında kalırken, 1983 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur.

3.1.2. Orta Doğu Bölgesi

Orta Doğu bölgesinin önemi İngilizler için özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde artmıştır. 1875 yılında başbakan Benjamin Disraeli'nin Süveyş Kanalı Şirketi'nin yarıya yakın hisselerini Birleşik Krallık için satın alması sonucunda, kanal bölgesi Londra için bir çıkar (*interest*) alanı haline gelmiştir.³⁶³ 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nın bir diğer özelliği de daha önce belirtildiği üzere korunma politikası izlenen Hindistan'a giden yolların alternatif bir güzergahı haline gelmesidir. Öte yandan birtakım Basra Körfezi emirlikleri ile protektora anlaşmaları imzalanarak Hindistan'ın korunması pekiştirilmiştir. 1861'de Bahreyn, 1892'de Ateşkeş Devletleri³⁶⁴ (*The Trucial States*), 1899'da Kuveyt ve 1916'da Katar protektora haline getirilmiştir. Bu yüzyıldaki bir diğer stratejik önemi yüksek kazanım ise 1839'da Aden'de bir deniz üssü kurulmasıdır.

20. yüzyılda ise gerek I. Dünya Savaşı'nın sonuçları gerekse bölgedeki petrol kaynaklarının gelişimi ile bölge, İngiliz dış politikasının önemli bir parçası

³⁶¹ Butler, "British Decolonization", 74-75.

³⁶² Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 481.

³⁶³ Faught, *The New A to Z of Empire*, 68.

³⁶⁴ Basra Körfezi'nin batı kıyısındaki emirlikler 1853 yılında DHŞ ile bir ateşkes antlaşması imzalayarak bölgedeki savaşlara son vermeyi ve bir DHŞ filosunun barışı sürdürmek için görev yapmasını kabul etmiştir. Ateşkes Devletleri'ni oluşturan emirlikler, Abu Dabi, Acman, Dubai, Resü'l Hayme, Şarika, Ümmü'l- Kayveyn'dir. Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 534.

haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası müttefikler tarafından Alman İmparatorluğu'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ele geçirilen topraklar, bağımsızlık kazanabilme yetilerine göre “manda sistemi” altında sınıflandırılmışlardır. Buna göre Suriye, Irak, Lübnan ve Filistin bölgeleri bağımsızlık yolunda gelişecek A sınıfı mandalar olarak saptanırken, B sınıfı (Alman Doğu Afrika) ve C sınıfı (Alman Güney-Batı Afrika ve Pasifik toprakları) mandalar için herhangi bir bağımsızlık rotası çizilmemiştir.³⁶⁵ İngilizler, manda sistemi altında, 1920-1932 yılları arası Irak'ı, 1920-1948 yılları arası ise Transürdün ve Filistin'i yönetmiştir. Ayrıca 1919-1921 yılları aralığında İran üzerinde resmi olmayan bir protektora yönetimi söz konusudur.³⁶⁶ Öte yandan Musul, Kerkük, Ahvaz, Basra şehirlerinde ve bugünkü Kuveyt ve Katar bölgelerinde İngiliz petrol yatırımları bulunmaktadır.³⁶⁷

1918 sonrası en geniş topraklarına ulaşan imparatorluğu en az maliyetli şekilde yönetmek, önceki yüzyıllarda olduğu gibi o zaman da Londra'nın birincil hedefi olmuştur. Bu yüzden Londra mandaları idare etmek için klasik bir imparatorluk politikası olan dolaylı yönetime yönelmiş ve Haşimi prensleriyle ittifak kurarak, Faysal'ı Irak'a, Abdullah'ı da Ürdün'e İngiliz dostu hükümdarlar olarak yerleştirmiştir.³⁶⁸ Süveyş Kanalı dolayısıyla İngilizler için bölgenin en önemli ülkesi konumunda olan Mısır ise 1922 Allenby Deklarasyonu ile kağıt üzerinde bağımsız olmuş, fakat Mısır'ın dış politikası, ordusu ve Süveyş Kanalı İngilizler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir.³⁶⁹ 1930'larda Akdeniz'de Mussolini'nin etkinlik çabaları üzerine, İtalya'ya karşı 1936 yılında İngiltere ve Mısır arasında bir antlaşma yapılmıştır. 20 yıllık bir askeri müttefiklik yaratan antlaşmaya göre Londra ülkedeki siyasi nüfuzunu sona erdirecek, İskenderiye'de bir hava üssü ve Süveyş Kanalı'nda 10.000 kişilik kara ve hava personeli bulundurabilecektir.³⁷⁰ Bunun yanı sıra 1930 yılında İngiltere ve Irak arasında imzalanan bir antlaşmaya göre, İngilizler ülkede kara ve hava kuvvetleri

³⁶⁵ Levine, *The British Empire*, 213.

³⁶⁶ Darwin, *The Empire Project*, 376.

³⁶⁷ Darwin, *Britain and Decolonisation*, xii.

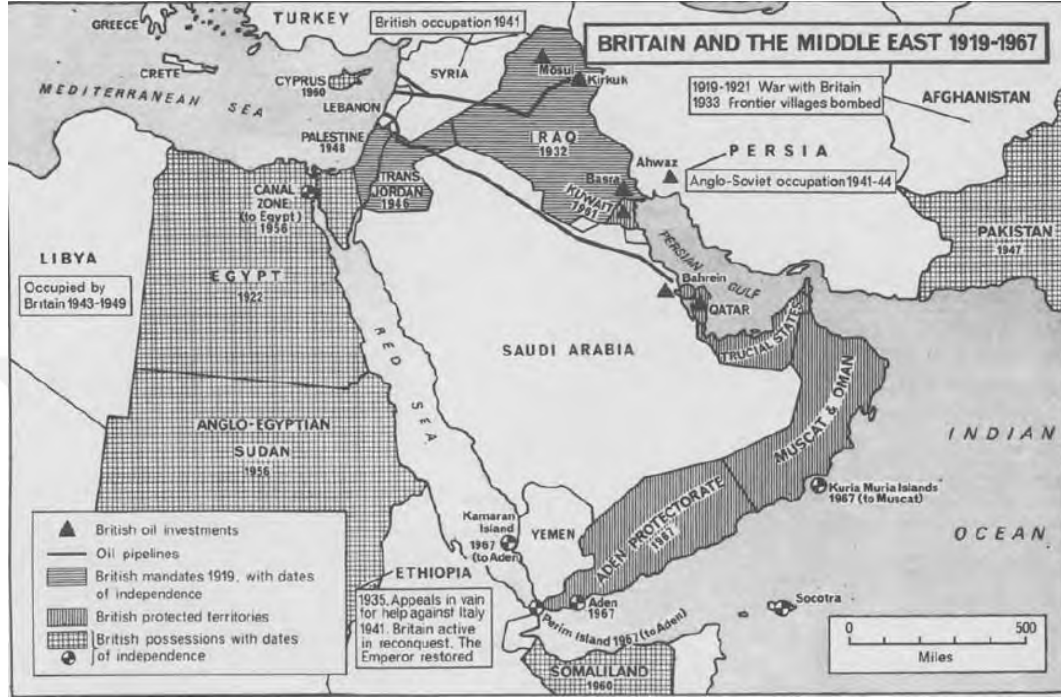
³⁶⁸ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 250.

³⁶⁹ Misako Ikeda, “Independence and constitutionalism in Egypt 1919–1922.”, *International Journal of Asian Studies*, 20, (2023): 399.

³⁷⁰ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 170.

bulundurma hakkını elde etmiş ve 1941 yılında bu antlaşmaya dayanarak ülkeye askeri müdahalede bulunmuştur.³⁷¹

Harita 4 – Britanya ve Orta Doğu (1919-1967)³⁷²

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ortaya çıkan durumda İngilizlerin Orta Doğu'da kontrol ettiği bölgeler şunlardır: Filistin ve Transürdün (mandalar), Aden ve Kıbrıs (kraliyet sömürgeleri), Mısır ve Irak (antlaşmalar yoluyla askeri varlıklar), Sudan (İngiliz-Mısır kondominyumu), Kuveyt-Bahreyn-Katar-Ateşkes Devletleri-Maskat ve Umman ve Aden'in üs harici toprakları (protektoralar).³⁷³ 1945 sonrası ekonomik şartlarda Londra'nın bu denli geniş bir coğrafyada etkinliğini sürdürmesi ve bu bölgeleri Sovyet etkisinden tek başına koruması mümkün görünmemektedir. Üstelik Commonwealth üyeleri ne Londra ile ortak bir savunma projesi ne de Britanya İmparatorluğu'nun savunmasına katkıda bulunma konusunda isteklilerdir.³⁷⁴ Savaş sonrasında Orta Doğu'daki operasyonların

³⁷¹ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 251.

³⁷² John Darwin, *Britain and Decolonisation: The retreat from empire in the post-war world* (London: Macmillan Press, 1988), xii.

³⁷³ John Darwin, *The Empire Project*, 535.

³⁷⁴ Anthony Clayton, "The Military Relations between Great Britain and Commonwealth Countries, with particular reference to the African Commonwealth Nations", *Decolonisation and After: The*

finansal olarak nasıl yürütülebileceği Londra'daki devlet adamları tarafından tartışılmış, hatta Hazine yetkilileri Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'den çekilmeyi önermişlerdir.³⁷⁵ Örnek olarak Haznedar Lord Cherwell, 1951 yılında başbakan Winston Churchill'e Orta Doğu bölgesinin savunmasını ABD'nin üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁷⁶

Dekolonizasyon döneminde Britanya, Orta Doğu'da önemli krizler yaşamıştır. Bunlardan ilki Filistin meselesidir. II. Dünya Savaşı sonrasında Filistin meselesi çözülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıktığında, Londra yöneticileri politik bir ikilem içinde kalmışlardır. İkilem, imparatorluğun hem 1917 Balfour Deklarasyonu ile Musevi yurdu konusunda kendini bağlamış olması ve savaş sonrası ekonomik yardımlarına muhtaç olduğu ABD'nin Musevi yanlısı politikası karşısında petrollerine bağımlı olduğu Arap ülkelerini ve kamuoyunu kaybetmemesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.³⁷⁷ Irgun ve Stern gibi Musevi terör örgütlerinin artan saldırıları ve savaş sonrası Filistin'e olan Musevi göçlerinin artışı (1947'de bölgede Musevi sayısı 2 milyona yaklaşmıştır) ile zarar görmeye başlayan İngiliz idaresi³⁷⁸, yükselen Arap tepkilerinin de etkisiyle çözümü, Filistin'in geleceğini BM Genel Kurulu'nun kararına bırakmakta bulmuştur. Bu noktada, Londra'nın daha önce bahsedilen dekolonizasyon modellerinden olan "yükten kurtulma" modelini uygulamaya koyduğu iddia edilebilir.

BM tarafından oluşturulan Filistin Komitesi 1947 Eylül'ünde Filistin'in bölünme planını sunmuş ve bu plan Kasım ayında 181 nolu Karar adıyla Genel Kurul tarafından kabul edilmiştir.³⁷⁹ 15 Mayıs 1948'de Britanya mandasının sona ereceği tarihten bir gün önce İsrail devleti ilan edilmiş ve akabinde ilk Arap-İsrail savaşı başlamıştır. Böylece Filistin meselesi Britanya ekseninden çıkarak,

British and French Experience içinde, (ed.) W. H. Morris-Jones & Georges Fischer (Frank Cass: London, 1980), 193.

³⁷⁵ Frank Heinlein, *British Government Policy and Decolonisation 1945-1963, Scrutinising the Official Mind* (London: Routledge, 2002), 11.

³⁷⁶ A.N. Porter ve A.J. Stockwell, *British Imperial Policy and Decolonization, 1938-64 Volume 2, 1951-64* (New York: Palgrave Macmillan, 1989), 95.

³⁷⁷ Levine, *The British Empire*, 222.

³⁷⁸ Sander, *1918 – 1994*, 299.

³⁷⁹ bkz: "UN Resolutions: Resolution 181 (II) Adopted by the General Assembly on 29 November 1947 Concerning The Future Government of Palestine." *Strategic Studies* 15, sy. 3/4 (1993): 81–102.

günümüze kadar süren uluslararası bir sorun haline gelmiştir. İngilizlerin 1939 Beyaz Belgesi³⁸⁰ ile ilan ettiği gibi bir Musevi devletin kuruluşunu engelleyememesi, Britanya'nın bir dünya gücü olarak gerileyen pozisyonunu gösterdiği gibi, Orta Doğu'da ABD'ye olan politik bağımlılığı da ortaya koymaktadır. İngilizler, bölgede çıkarlarını koruma konusunda ABD ile anlaşmadan harekete geçme kabiliyetini yitirdiğini Süveyş Krizi'nde anlamıştır.³⁸¹

1950'lerin başlarında Orta Doğu'daki Britanya askeri varlıkları Süveyş Kanalı, Irak'taki hava üsleri, Aden'de büyük bir deniz üssü ve Ürdün'deki Arap Lejyonu'nun yanı sıra 1953 yılında Libya ile yapılan anlaşma gereği bu ülkede kullanımı devam eden üsler şeklindedir.³⁸² Bu askeri varlıklar içinde şüphesiz en önemlisi, o zamanda dünyanın en büyük üssü konumunda bulunan Süveyş Kanalı üssüdür. 1951 yılından başlamak üzere gerek Mısır iç siyasetinde gerek İngiliz-Mısır ilişkilerinde birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse; ilk olarak 1951 yılında Mısır hükümeti tarafından 1936 tarihli antlaşma feshedilmiş, 1952 yılında Kahire'de askeri bir darbe yaşanmış, 1953 yılında İngilizlerin Sudan'dan çekilmesi üzerine anlaşılmış, 1954 yılında Cemal Abdül Nasır başbakan olmuş ve iki hükümet Süveyş Kanalı ile ilgili nihai bir anlaşmaya varmıştır.³⁸³ Buna göre Britanya kuvvetleri yedi yıl zarfında geri dönme hakkını saklı tutarak, yirmi ay içinde Süveyş'ten çekilecektir.

1956 Temmuzunda Britanya kuvvetlerinin ayrılmasından bir süre sonra Nasır, Kanal'ın millileştirildiğini ilan etmiştir. Orta Doğu planları açısından İngilizlere rakip olan ve 1955 yılında hayata geçirilen Bağdat Paktı gibi projelerin aleyhinde politikalar izleyen Nasır³⁸⁴, bu hamlesiyle Londra'nın askeri olarak harekete geçmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Fransa ve İsrail ile ortak bir operasyonla Kanal'ın işgal edilmesi planlanmıştır. 29 Ekim 1956'da harekatin

³⁸⁰ bkz: Michael J. Cohen, "Appeasement in the Middle East: The British White Paper on Palestine, May 1939." *The Historical Journal* 16, sy. 3 (1973): 571-596.

³⁸¹ Jonathan Pearson, *Sir Anthony Eden and the Suez Crisis: Reluctant Gamble* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 5.

³⁸² Butler, "British Decolonization", 68.

³⁸³ F. S. Northedge, *British Foreign Policy: The Process of Readjustment 1945-1961* (London: George Allen & Unwin, 1962), 210-217.

³⁸⁴ Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 164.

başlamasının ardından İngiltere'nin Özel İlişki'si bulunan müttefiki ve Orta Doğu'daki ortağı Washington yönetimi, kendilerine danışılmadan gerçekleşen bu girişime oldukça sert tepki göstermiş, daha da ötesi krizin ABD'yi SSCB ile nükleer bir çatışmaya sürükleyebileceğini düşünmüştür.³⁸⁵ Harekâtın başlamasından bu yana uluslararası toplum tarafından (İzlanda, Portekiz, SSCB gibi ülkeler) büyük tepki gösterilen Londra,³⁸⁶ krizin etkisiyle sterlinin aşırı değer kaybı yaşaması ve ABD'nin finansal yardımı kesme tehdidi gibi gelişmeler üzerine,³⁸⁷ 1956 sonu gelmeden kuvvetlerini Mısır'dan çekmiştir. İngiliz dış politika literatüründe imparatorluk açısından büyük bir fiyasko olarak kabul edilen bu operasyona imza atan başbakan Anthony Eden 9 Ocak 1957'de görevinden istifa etmiştir.

Süveyş Krizi şüphesiz imparatorluk tarihindeki büyük hezimetlerden biri olmasına rağmen dekolonizasyon tarihi için çok önemli bir kilometre taşı niteliği göstermemektedir. Levine'ye göre Süveyş Krizi, dekolonizasyon tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak görülse de, esasında ne dekolonizasyonun işareti ne de hızlandırıcısı olmuştur.³⁸⁸ Amaçlanan sonuçlarına bakıldığında da Süveyş savaşı, net bir dış politika başarısızlığıdır. Fakat 1956'dan sonra İngilizlerin Orta Doğu'dan ya da Süveyş'in Doğusu'ndan çekilmesi söz konusu değildir. Ürdün, Aden ve Irak'taki askeri faaliyetler devam ederken, Bağdat Paktı resmi olarak CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) adıyla 1979 yılına kadar sürdürülmüştür. Orta Doğu imparatorluğunun ana üssünün kaybedilmesi, başka bir üs ihtiyacını ortaya çıkarmış; Kıbrıs ve Aden'in korunmasının önemi artmıştır. Aden'deki asker sayısı 1957-1959 yılları arasında dört katına çıkarılmış ve (1967'ye kadar) Britanya Orta Doğu Kumandanlığı'nın merkezi haline getirilmiştir.³⁸⁹ Buradan gönderilen birlikler, 1958'de Ürdün rejimini destekleme, 1961'de Irak'a karşı Kuveyt'i destekleme ve 1962'de Yemen rejimini milliyetçi hareketlere karşı destekleme operasyonlarında kullanılmıştır.³⁹⁰

³⁸⁵ Dawisha, *Arab Nationalism*, 180.

³⁸⁶ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 510.

³⁸⁷ Cain ve Hopkins, *British Imperialism*, 677.

³⁸⁸ Levine, *The British Empire*, 215.

³⁸⁹ Butler, "British Decolonization", 86.

³⁹⁰ Levine, *The British Empire*, 223.

Orta Doğu’da İngiliz nüfuzunu sürdürmenin bir başka yolu olarak dekolonizasyon dönemi ana stratejilerden olan federasyonlar oluşturma yoluna gidilmiş ve Aden’de 11 Şubat 1959’da yılında Güney Arap Emirlikleri Federasyonu (*The Federation of Arab Emirates of the South*) kurulmuştur. Öncelikle Aşağı Yafa, Audhali, Beyhan, Dihala, Fadli ve Yukarı Aulaqi Şeyhliği tarafından oluşturulan yapıya daha sonra dokuz emirlik daha katılmıştır.³⁹¹ Bu on beş emirlik yapı, Londra tarafından 4 Nisan 1962’de Güney Arabistan Federasyonu’na (*The Federation of South Arabia*) dönüştürülmüş, Ocak 1963’te kraliyet sömürgesi Aden ve Haziran 1964’te Yukarı Aulaqi Sultanlığı federasyona katılmıştır.³⁹² Bu yolla Britanya ihraç ürünleri için önemli bir pazar bölgesi olan Hint Okyanusu çevresindeki ülkeler ile sürdürülen ticaretin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. 1951 ve 1961 arası Commonwealth ile olan ticaret hacminin düşmesi, bu bölgelere yapılan dış yatırımların kazançsız hale gelmesi gibi nedenlerle Süveyş’in doğusundaki mevcudiyetin sürdürülmesi askeri yönden daha ziyade ekonomik zorunluluklardan kaynaklanmaktadır.³⁹³ Gelişen olaylar neticesinde 25 Eylül 1965’te federasyon anayasasını askıya alan Londra, 29 Kasım 1967’de ülkeden çekilene kadar federasyon üzerinde doğrudan yönetim (direct rule) uygulamıştır.³⁹⁴

3.1.3. Afrika Bölgesi

Afrika’nın dekolonizasyon tarihinde 1960’lı yıllar kıtanın çehresinin değiştiği yıllar olarak nitelenebilir. 1950’ler boyunca birkaç ülke sömürge yönetimlerinden kurtulsa da (Libya-1951, Fas-1956, Tunus-1957, Gana-1957, Gine-1958) kıta ülkelerinin büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını sonraki on yıl içinde kazanmışlardır. Harold Macmillan’ın 3 Şubat 1960’da Güney Afrika Birliği parlamentosunda yaptığı konuşmada “değişim rüzgarı” (*wind of change*) olarak nitelediği ve tüm kıtada esen dekolonizasyon rüzgarı, İngilizlerin Afrika politikalarını da değiştirmiştir.³⁹⁵ Dekolonizasyon dönemine kadar Afrika sömürgelerinin idaresi esas olarak dolaylı yönetime dayanmıştır.³⁹⁶ Bu sayede çok

³⁹¹ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 36.

³⁹² Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 491.

³⁹³ Joseph Frankel, *British Foreign Policy 1945-1973* (London: Oxford University Press, 1975), 224.

³⁹⁴ Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 491-492.

³⁹⁵ Alasdair Blair, *Britain and the World since 1945* (London: Routledge, 2015), 63.

³⁹⁶ Faught, *The New A to Z of Empire*, 122.

az sayıda bir Britanyalı personel ve memur ağıyla kıtadaki sömürgeleri yönetmek mümkün olmuşken; işbirliği yapılan yerel aktörlerin öncelikli hedefleri kendi iktidarlarını ayakta tutmak olduğu için bu sömürgeler kendi içinde kalkınma/kalkınamama sorunları yaşamıştır.³⁹⁷ Londra'nın savaş sırasında tespit ettiği üzere, savaş sonrasında bu sömürgeleri geliştirmek, mevcut geleneksel ve hantal iktidar erklerinin altından kalkabileceği bir mesele değildir. Halihazırda var olan kabilecilik, bölgecilik gibi kronik meseleler de yerel hükümdarların yönettikleri toplumları ne derece kalkındırmak niyetinde olduklar sorusunu akla getirmektedir.

William Malcolm Hailey tarafından 1938 yılında yayımlanan Afrika Raporu'na göre, Afrika sömürgelerinin kendi-kendini yönetebilecek duruma getirilmesi ancak yeni bir Afrikalı "eğitimli sınıfın" ya da "yönetici elitin" yetiştirilmesi ve iktidarın bu kişilere devredilmesi ile mümkün olacaktır.³⁹⁸ Hindistan'ın aksine Afrika'da sadece "beyaz yöneticiler" sorunu değil "beyaz yerleşimciler" sorunu da vardır. Beyaz yerleşimciler ekonomik aygıtları olduğu gibi siyasal gücü de ellerinde tutarak Afrikalı siyahi çoğunluğa hükmetmektedir. Azınlık konumundaki bu beyaz yerleşimciler, kendi ajandalarına göre Londra'dan bağımsız hareket edebilmekte, iktidar güçlerini de Afrikalılarla paylaşmak istememektedir. Bu denkleme bir de özellikle Orta ve Doğu Afrika'da bulunan Güney Asyalı azınlık topluluklar ve onların hakları meselesi de eklenmelidir. Sorunsalın bir başka boyutu da tabii olarak Afrikalıların kendi aralarında süregelen çatışma ve savaşların bulunmasıdır.

Londra'nın dekolonizasyon dönemindeki Afrika politikası ise tüm bu parametreleri göz önüne alarak sömürgelerine bağımsızlık verirken, İngiliz nüfuzunu sürdürebileceği ve Sovyet blokuna yakınlaşmayacak iktidarlar oluşmasını sağlamaktır. Kimi yerlerde iktidar geçişleri sorunsuz yaşanmışken, bazı yerlerde çatışma ihtimalleri belirmiş hatta Malaya'da olduğu gibi kontrgerilla operasyonları gerçekleştirilmiştir. Londra'nın çok-ırklı bir Commonwealth yaratarak, 1945 sonrası dünya gücü pozisyonunu sürdürme hedefinin önündeki en

³⁹⁷ Butler, "British Decolonization", 35-36.

³⁹⁸ Butler, "British Decolonization", 39.

büyük engel, karmaşık bir ilişkisi olduğu Güney Afrika Birliği'dir. 1800'lerin son çeyreğinden itibaren gelişen maden endüstrisi ile önemli bir ekonomik güç olan Güney Afrika, 1948 yılında Britanya'ya seksen milyon pound altın borcu vermesi, Simonstown'da bulunan deniz üssü ve Britanya'nın atom gücü çalışmaları için gerekli uranyumu sağlaması gibi birçok yönüyle Afrika'daki en önemli sömürge konumundadır.³⁹⁹ Bu nedenlerle, Daniel F. Malan yönetiminde ülkede 1948 yılında uygulanmaya başlayan "apartheid"⁴⁰⁰ politikası Londra'yı zor durumda bırakmıştır. Siyahi çoğunluğa karşı son derece katı ırkçı politika izleyen bir yönetimle iyi ilişkiler kurulması, Commonwealth'in "çeşitlilik" (*diversity*) içerme iddiasının⁴⁰¹ hükümsüz kılınması anlamına gelmektedir. Diğer yandan ekonomik zorunluluklar Güney Afrika rejiminin açıkça kınanmasını engellemektedir. Güney Afrika'nın yarattığı bir başka sorun da, ülkenin kuzeyine doğru giderek artan nüfuzudur.

Orta Afrika bölgesinde bulunan Güney Rodezya ve Kuzey Rodezya'da halihazırda beyaz yerleşimciler ve Afrikalı çoğunluk sorunsalı yaşanmaktadır.⁴⁰² Güney Afrika politikalarının bu bölgeleri etkilemesi, hem iç savaş ihtimallerinin artması hem de Commonwealth idealinin önüne yeni sorunlar çıkması anlamına gelmektedir. Bu yüzden hem Güney Afrika etkisini önlemek hem de dekolonizasyon dönemi ana stratejilerinden olan kendi kendini idare edebilecek bir yapıda devletçikleri birleştirme politikası gereği, 1953 yılında Orta Afrika Federasyonu (*The Central African Federation*) kurulmuştur. Bir başka adı da Rodezya ve Nyasaland Federasyonu olan bu birlik başlangıcından itibaren yaşadığı beyaz azınlığın siyahi çoğunluğa tahakkümü gerilimine on yıl dayanabilmiştir.

Batı Afrika bölgesinde bulunan Altın Kıyısı sömürgesi, 1945 sonrasında Sterlin Bölgesi için (Malaya ile birlikte) oldukça önemli hale gelmiştir. İngilizler bu iki ülkenin dolar kazançlarıyla Sterlin Bölgesi dışından ithalat yapmasını engellemekle beraber kendisi bu ülkelere gerekli ürünlerin tedarikini

³⁹⁹ Butler, "British Decolonization", 63.

⁴⁰⁰ Apartheid: "İrk ayrımcılığı anlamına gelen Afrikaan kelime. Apartheid, 1948 ile 1990 yılları arasında Güney Afrika Milliyetçi Partisi'nin ideolojisi olmuştur." Best vd., 20. *Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 623.

⁴⁰¹ W. David McIntyre, *The Significance of the Commonwealth, 1965-90* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1991), 78-79.

⁴⁰² Erik Gilbert ve Jonathan T. Reynolds, *Tarihöncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika*, çev. Mehmet Demirkaya (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), 554.

sağlayamamıştır.⁴⁰³ Yaşanan ekonomik sıkıntılardan doğan 1948 Akra İsyanı sonrası ise Londra ülkeye yönelik politikalarını gözden geçirmek durumunda kalmıştır.⁴⁰⁴ Kwame Nkrumah önderliğinde gelişen ve toplumsal destek bulan milliyetçi siyasal hareket karşısında Londra, yetki transferi modelini uygulayarak Altın Kıyısı'nı kendi nüfuz alanı içinde tutma politikası izlemiştir. Bu bağlamda 1957 yılında Gana adıyla bağımsızlığını kazanan ülke, İngiliz Afrikası içinde Dominyon statüsünü alan ilk ülke olmuştur.⁴⁰⁵ 1960 yılında cumhuriyete dönüşen ülke Commonwealth içinde kalmayı sürdürmüştür. Gana'nın İngiliz etki alanı içinde tutulması, hem çok-ırklı Commonwealth projesinin başarısı bağlamında, hem de ülkenin ekonomik önemi bağlamında dekolonizasyon dönemi İngiliz dış politikası için bir başarı sayılabilir.

Doğu Afrika'daki Kenya dekolonizasyon tecrübesi ise Britanya için sorunlu olmuştur. Kenya stratejik konumu itibarıyla Doğu Afrika'da çok önemli bir sömürgeci ve tıpkı Orta Afrika'daki gibi Kenya'da da Afrikalı çoğunluk nüfusun yanında beyaz yerleşimciler ve Asyalı azınlıklar bulunmaktadır.⁴⁰⁶ 1952 yılında ülkede başlayan ve siyasi tarihte Mau Mau İsyanı olarak adlandırılan Britanya'ya karşı başkaldırı hareketi, ancak sekiz yıl sonra bastırabilmiş ve geriye dekolonizasyon tarihinde ölümlerle ve savaş suçlarıyla anılan bir dönem bırakmıştır.⁴⁰⁷ Mau Mau'ların temelini oluşturan ve tarım işçisi bir halk olan Kikuyu halkı, beyazların sömürsüne ve İngiliz yönetimine karşı direnişe geçmiştir.⁴⁰⁸ Londra, ülkede olağanüstü hal ilan ederek, Malaya'dakine benzer kontrgerilla faaliyetlerine girişmiştir. Çeşitli esir kamplarında insanlık dışı muamelelere maruz kalan Mau Mau savaşçılarının yaklaşık yirmi bin ile yüz bin arasında kayıp verdiği düşünülmektedir.⁴⁰⁹ 1959 yılında Hola Kampı katliamından sonra Londra, Kenya politikasını yeniden değerlendirmeye almıştır.⁴¹⁰ 1963 yılında

⁴⁰³ Butler, "British Decolonization", 54.

⁴⁰⁴ R. F. Holland, *European Decolonization 1918-1981: An Introduction Survey* (London: Macmillan, 1985), 132.

⁴⁰⁵ Faught, *The New A to Z of Empire*, 94.

⁴⁰⁶ Faught, *The New A to Z of Empire*, 133-134.

⁴⁰⁷ bkz: Mwangi Wa-Githumo, "The Truth About The Mau Mau Movement: The Most Popular Uprising In Kenya." *Transafrican Journal of History* 20 (1991): 1-18.

⁴⁰⁸ Faught, *The New A to Z of Empire*, 137.

⁴⁰⁹ Porter, *The Lion's Share*, 269.

⁴¹⁰ McIntyre, *British Decolonization*, 47.

ülkede yapılan seçimleri kazanan Kikuyu asıllı Jomo Kenyatta, aynı yıl Aralık ayında bağımsızlığını kazanan Kenya'nın başbakanı olmuştur. Birmingham'a göre Kenya dekolonizasyon tecrübesi, Britanya kamuoyuna “*ekonomik ortaklıkla birlikte gerçekleştirilecek siyasal dekolonizasyonun, Avrupa'nın Afrika'daki nüfuzunu sürdürmenin tek geçerli yolu olduğunu*” göstermiştir.⁴¹¹

3.1.4. Karayipler Bölgesi

Dekolonizasyon sürecinin coğrafyalara göre farklılık göstermesine son örnek de Karayipler'deki sömürgelerdir. Karayip imparatorluğuna Orta Amerika'daki Britanya Hondurası'nı ve Güney Amerika'daki Britanya Guyanası'nı da dahil etmek mümkündür. Bölgenin ana ihraç ürünleri şeker ve muzun dünya piyasasındaki dalgalanmaları ekonomik istikrarsızlıkları tetiklerken, diğer coğrafyalardaki sömürgelerde olduğu gibi buralarda da kalkınma problemleri mevcuttur.⁴¹² Bunun yanında bölge ABD'nin arka bahçesi olarak görüldüğünden buralarda reform hareketlerine ve anayasal gelişmelere önem verilmiştir.⁴¹³ ABD'ye bu kadar yakın bir coğrafyada 1945 sonrasında Altın Kıyısı'nda ya da Malaya'da olduğu gibi sert ekonomik sömürü yapmak, Washington'ın anti-sömürgeci politikası nedeniyle pek mümkün değildir. Öte yandan Grenada, St. Vincent, Antigua, St. Kitts ve Nevis gibi adalar çok küçük ve az nüfuslu olduklarından buraların bağımsız olarak kendini idare edebileceği de şüphelidir.⁴¹⁴ Bu yüzden 1958 yılında on ada sömürgesi (Antigua, Barbados, Dominika, Grenada, Jamaika, Montserrat, Saint Christopher-Nevis-Anguilla, Saint Lucia, Saint Vincent ve Trinidad) Batı Hint Adaları Federasyonu adı altında bir araya getirilmiş, Honduras ve Guyana'nın katılmadığı bu yapı dört yıl kadar ayakta kalabilmiştir.⁴¹⁵ Bu 10 adadan en büyükleri Jamaika ve Trinidad olup, federasyonun toplam nüfusunun sekizde yedisini, ekonomik zenginliğinin de dörtte üçünü

⁴¹¹ David Birmingham, *The Decolonization of Africa* (London: UCL Press, 1995), 4.

⁴¹² H. P. “Background to West Indian Federation.” *The World Today* 6, sy. 6 (1950): 260.

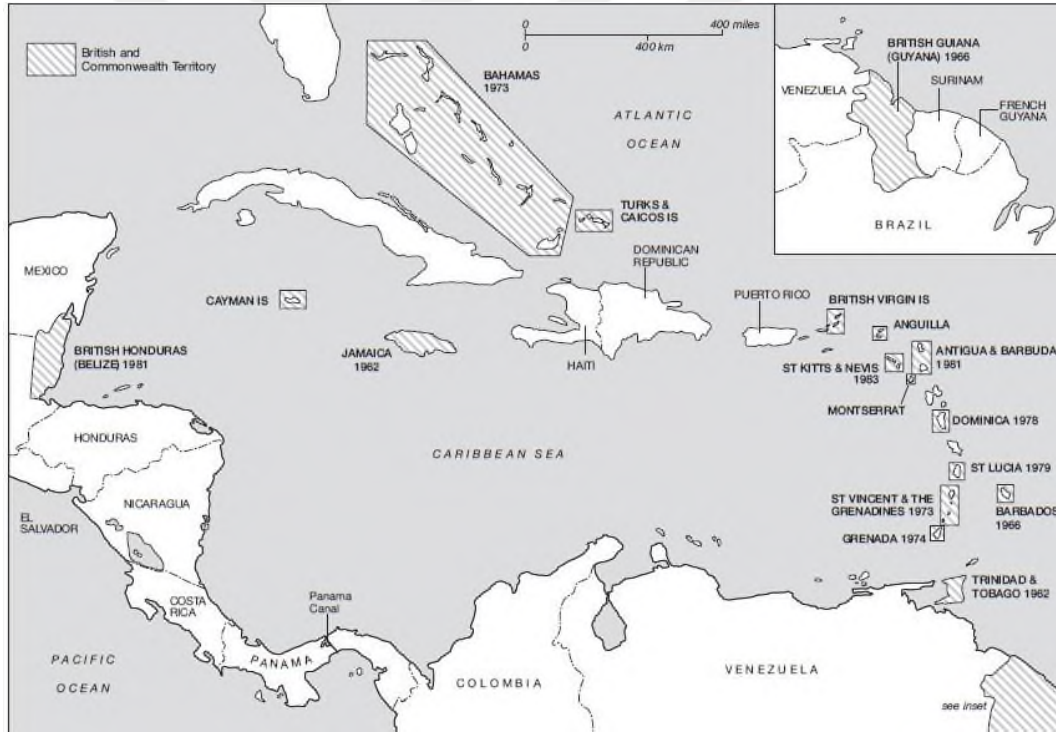
⁴¹³ White, *Decolonisation*, 89.

⁴¹⁴ Norman Lowe ve John Traynor, *Mastering modern world history*, Sixth edition. (New York: Bloomsbury Academic, 2022), 525.

⁴¹⁵ Hugh W. Springer. “Federation in the Caribbean: An Attempt That Failed.” *International Organization* 16, sy. 4 (1962): 758-759.

oluşturmaktadır.⁴¹⁶ Kriket sporu dışında ortak bir noktası bulunmayan ada halklarından oluşan federasyon, federal bütçeye ödenecek paylar ve federal meclise gönderilecek temsilci sayısı gibi konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle uzun ömürlü olamamıştır.⁴¹⁷ Federasyon üyelerinden Trinidad ve Tobago ile Jamaika 1962 yılında, bir diğer üye olan Barbados ise 1966 yılında bağımsız olmuşlardır. Aynı yıl Britanya Guyanası (bugünkü Guyana), 1973'te Bahamalar, 1974'te Grenada, 1978'de Dominika, 1979'da Saint Lucia ve Saint Vincent ve Grenadinler, 1981 yılında da Britanya Hondurası (bugünkü Belize) ile Antigua ve Barbuda, 1983 yılında Saint Kitts ve Nevis, Britanya'dan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bugün Commonwealth'in içinde Karayipler coğrafyasından on iki üye devlet bulunmaktadır.

Harita 5 – Britanya'nın Karayipler Bölgesi Dekolonizasyonu⁴¹⁸

⁴¹⁶ Elisabeth Wallace. "The West Indies Federation: Decline and Fall." *International Journal* 17, sy. 3 (1962): 270-271.

⁴¹⁷ Lowe ve Traynor, *Mastering modern world history*, 527.

⁴¹⁸ Nicholas J. White, *Decolonisation: The British Experience Since 1945*, Second edition. (New York: Routledge, 2014), xxv.

3.2. Hindistan'ın Dekolonizasyonu

3.2.1. Geç-Sömürge Dönemi Özellikleri

İngilizlerin alt-kıta ile olan ilgileri diğer Avrupalı güçler gibi ticaret üzerinden şekillenmiş olup, bir “ticaret imparatorluğu” olan Britanya’nın bu coğrafya ile ilk teması DHŞ vasıtasıyla olmuştur. Bir sömürü kolonisi olarak girilen Hindistan daha önce belirtildiği gibi zamanla imparatorluk içinde kendi özel statüsüne (The British Raj) kavuşmuştur. “İmparatorluk tacındaki mücevher”⁴¹⁹ (*the jewel in the crown*) denilen ve Britanya’yı diğer dünya devletlerinin üstünde bir imparatorluk gücü yapan Hindistan, 19. yüzyıl İngiliz dış politikasının ana hattı durumundadır. Askeri yararının yanı sıra Victoria döneminde Britanya ekonomisini dünya lideri konumuna taşıyan Hint pazarının korunması, İngilizlerin dış politika hareketlerini bu amaca yöneltmiştir. Hindistan’ın İngiliz pamuklu endüstrisi için öneminden daha önce bahsedilmişti; buna ek olarak Hobsbawm, “*Britanya’nın uluslararası ödemeler dengesinin Hindistan’ın ödemeler fazlasına dayandığını*” belirtmektedir.⁴²⁰ İngiliz imalat sanayi ve tekstil ürünleri için giderek büyüyen bir ihracat pazarı olmasının yanında, Hindistan 1830’lu yıllardan başlayarak Çin ticaretinin esas merkezi haline gelmiştir.⁴²¹ Alt-kıta genelinde geliştirilen tarım olanaklarıyla üretimi artan Hint afyonunun Çin’e ihraç edilmesi meselesi, tarihte Afyon Savaşları olarak bilinen Çin-İngiliz savaşlarına yol açmıştır. 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılması, Britanya’nın Hindistan’la ticaret ilişkilerini daha da geliştirmiş, yüzyıl sonlarında bu ticaretin hacmi dört kat kadar büyümüştür.⁴²² Britanya’dan Asya kıtasına ürün göndermenin ucuzlaması sayesinde, 1880’lerde İngiliz ihracatının beşte biri Hindistan’a yapılırken; denizaşırı yatırımlarının beşte ikisi de alt-kıtada bulunmaktadır.⁴²³

Hindistan’dan yapılan “ödünç işçilik” ve işçilik göçleri de alt-kıtanın imparatorluğa sağladığı önemli yararlardan biridir. İmparatorluk sınırları içinde Britanya ana karasına hammadde sağlayan birçok coğrafyaya işçi göçleri

⁴¹⁹ Örnek olarak Churchill’in bu ifadeyi kullandığı bir konuşması için bkz: Walter Reid, *Keeping the Jewel in the Crown: The British Betrayal of India*. (Edinburgh: Birlinn Limited, 2016), 90.

⁴²⁰ Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, 81.

⁴²¹ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 514.

⁴²² Roberts, *Avrupa Tarihi*, 514.

⁴²³ Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 37.

yapılmaktadır ve bu göçlere en çok katkı sağlayanlar Hintlilerdir. 1834-1924 yılları arasında bir buçuk milyona yakın Hintli “ödünç işçi” Mauritius, Britanya Guyanası, Natal, Trinidad, Britanya Malayası ve Fiji bölgelerine; beş milyon civarı Hintli “normal işçi” de Seylon, Burma ve Britanya Malayası bölgelerine göç etmiştir.⁴²⁴ Tüm bu bilgilerin ışığında, özellikle 1800’lerden başlayarak, Britanya İmparatorluğu’nun dış politika stratejisinin bu en değerli sömürgesini koruma, dolayısıyla Hindistan’a giden deniz ve kara yollarının denetimini sağlama üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Hindistan’ı Hindiçini bölgesindeki Fransız ilerlemesinden korumak için Burma’nın fethedilmesi ve nihayet Siyam’ın iki güç arasında “tampon bölge” haline getirilmesi aynı şekilde Rusya’nın İran üzerinden alt-kıtaya girmesini önlemek için İran’ın iki ülke arasında paylaşılması, bu stratejinin örnekleridir.⁴²⁵ Resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu’na ait Kıbrıs’a 1878, Mısır’a ise 1882 yılında yerleşilmesi de İngilizlerin Hindistan rotalarını (bu örnekte Süveyş Kanalı) koruma stratejisinin yansımalarıdır.

Hindistan’ın ekonomik yararının yanı sıra alt-kıtayı imparatorluk için özel kılan şey DHŞ’nin zaman içinde büyütürken oluşturduğu Hindistan ordusudur. Hyam’a göre, Hindistan’ı İngilizler için fetheden gerçekte “Hintli sepoylar”dır.⁴²⁶ Örnek vermek gerekirse, Bengal-Madras-Bombay ordularından müteşekkil DHŞ ordusu 1793’te 18.768 Avrupalı, 69.661 Hintli askerden oluşurken; 1815’te 31.611 Avrupalı, 195.572 Hintli askerden oluşmaktadır.⁴²⁷ Ordusu büyüdükçe, 1757’den 1803’e kadar bir dizi savaşla şirket, alt-kıtadaki askeri ilerleyişini sürdürmüştür; 1803 yılında Delhi’yi ele geçirerek Babür imparatorunun üzerinde “himaye” kurmuştur.⁴²⁸ Babür imparatorunun göstermelik hükümranlılığı devam ederken, 1857’deki Hint İsyanı’na gelindiğinde şirket, alt-kıtanın neredeyse tamamında hakimiyet kurmuş durumdadır. DHŞ ordusu isyandan sonra ise kraliyet ordusu haline getirilecektir.

⁴²⁴ David Northrup, “Migration from Africa, Asia, and the South Pacific”, *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 91.

⁴²⁵ Sander, *İlkçağlardan 1918’e*, 230-231.

⁴²⁶ Hyam, *Britain’s Imperial Century*, 4.

⁴²⁷ Duffy, “World-Wide War and British Expansion”, 202.

⁴²⁸ Bernard S. Cohn, “Victoria Dönemi Hindistan’ında Otoritenin Temsili”, *Geleneğin İcadı* içinde, (ed.) Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 199.

Hindistan ordusunun özelliği, Britanyalı vergi mükelleflerine herhangi bir yük olmadan, masraflarının Hindistan vatandaşlarının vergileriyle karşılandığı ve İngiliz çıkarları için kullanılan muazzam büyüklükte bir yapı olmasıdır. İmparatorluk sınırlarındaki en büyük garnizon Hindistan olup, en çok sayıda asker bu alt-kıtada konuşlanmaktadır. Hindistan ordusu, 1838-1920 yılları arasında on dokuz kez Hindistan toprakları dışında imparatorluk savaşları için kullanılmıştır. Bu operasyonlardan bazı örnekler şu şekildedir: 1839-1856-1859 yıllarında Çin, 1856'da İran, 1867'de Etiyopya, 1878'de Afganistan, 1882'de Mısır, 1885'te Burma, 1896'da Sudan ve Uganda, I. Dünya Savaşı'nda Filistin ve Batı cepheleri.⁴²⁹ Britanya'yı dünya gücü yapan Hindistan ordusu, iki dünya savaşında da imparatorluğa muazzam sayıda asker göndererek, savaşın seyrini değiştirmede etkili olacaktır. Örnek vermek gerekirse, 1939 yılında 194.373 askeri olan ordunun mevcudu 1945'te 2.065.554'e çıkmış, 1 Eylül 1939 - 28 Şubat 1945 arası bu orduya bağlı 149.225 asker hayatını kaybetmiştir.⁴³⁰

Kraliçe Victoria'nın tahta çıktığı 1837 yılında başlayan Victoria Dönemi (1837-1901) imparatorluk tarihinin en görkemli zaman dilimlerinden olmakla beraber, az gelişmiş ya da geri kalmış dünyaya Britanya değerlerinin -ya da medeniyetin- götürülme çağıdır. 18. yüzyılın sonlarında başlayan kölelik karşıtı hareket ile aynı paralelde misyonerlik hareketleri de hızlanmıştır. İki hareket de dinsel kökenli olup başını Clapham mezhebinin çektiği baskı gruplarının etkileriyle büyümüştür.⁴³¹ Evanjelik bir emperyalizm kimliğine bürünen bu akım, İngiliz dış politikasında önemli sonuçlar doğuracaktır. Daha önce emperyal politikalarda, *kişisel aktörlerin* nüfuzlarından bahsedilmişti; bu bağlamda Hindistan'ı İngilizler adına fetheden DHŞ yetkilileri 1813'e kadar bulundukları alt-kıtada misyonerlik faaliyetlerine izin vermemiştir. 1813 yılında çıkarılan yeni "Doğu Hint Yasası" ile şirket sadece ticaret tekeli kaybetmekle kalmamıştır; bu tarihten sonra misyonerler Hindistan'a aktif şekilde girmiştir.⁴³² İngilizlerin Hindistan'a yönelik

⁴²⁹ Hyam, *Britain's Imperial Century*, 37.

⁴³⁰ Shashi Tharoor, *Utanç İmparatorluğu: İngilizler Hindistan'da Ne Yaptı?*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 55.

⁴³¹ Ferguson, *İmparatorluk*, 129.

⁴³² Nick Robins, *Dünyayı Değiştiren Şirket: Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*, çev. İnanç Özekmekçi (İstanbul: H2O Kitap, 2017), 269.

kültürlere/inançlara karışmama ve hoşgörü politikası 1800'lerin ilk çeyreğinde değişmiş ve hem evanjelik hem de liberal arzudan beslenen Hintlileri Hristiyanlaştırma/Anglikanlaştırma hareketi başlatılmıştır.⁴³³

İngilizler, 1813'ten 1857'e kadar Hindistan'ı değiştirebilecekleri/geliştirebilecekleri düşüncesiyle hareket etmişler, idealist bir yaklaşımla ülkeyi geliştirmek adına izledikleri politikalar ise toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlıklar yaratarak 1857 Hint İsyanı'na neden olmuştur. Bunlara örnek olarak dul kalan kadınların ölen eşlerinin ardından kendini yakması adeti olan Sati'nin yasaklanması, bir çeşit dinsel tarikat olan ve insan kurban eden Thuggee çetelerinin cezalandırılması, evlilik yaşlarının döneme göre yükseltilmesi, İngiliz dilinin resmi dil olarak kullanılması ve eğitim sistemindeki gelişmelerin yanı sıra 1848-56 yılları arasında görev yapan Genel Vali Dalhousie'in çıkardığı yasalar ve getirdiği uygulamalar gösterilebilir.⁴³⁴ Özellikle 1843 yılında çıkarılan, Türkçe olarak ilhak doktrini denebilecek "doctrine of lapse" yasasına göre varisi olmayan Prenslar (bunların Rajah, Nizam, Nawab gibi çeşitli unvanları bulunuyordu) öldüğünde, onların toprakları Britanya yönetimine geçecektir.⁴³⁵ Özellikle 1856'da Oudh topraklarının ilhak edilmesi, ülkenin Müslüman nüfusu arasında büyük huzursuzluklar yaratmıştır.⁴³⁶ Tüm bu süreci 1857 yılında başlayan büyük Hint İsyanı izlemiş, Hintliler gelenek ve göreneklerine yapılan müdahalelere karşı ayaklanmıştır. İsyân, 1858'in sonlarına doğru Britanya'ya sadık Hintli askerlerin yardımıyla güçlkle bastırılmış ve İngilizlerin Hindistan politikası yeni bir evreye girmiştir.

Cohn'a göre 1857-58 Hint İsyanı, "*Anglo-Hindistan kültürel sistemi içinde mühim değişimlerin sınır çizgisi*" olarak değerlendirilebilir.⁴³⁷ İsyandan sonra iki yüz elli sekiz yıllık tarihi bulunan DHŞ lağvedilmiş, Babür imparatoru yargılanmış ve 2 Ağustos 1858 tarihli Hindistan Yönetimi Yasası ile Hindistan, kraliçenin vekili

⁴³³ Johnson, *British Imperialism*, s. 25.

⁴³⁴ Denis Judd, *The Lion and The Tiger: The Rise and Fall of the British Raj* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 63-68.

⁴³⁵ Tharoor, *Utanç İmparatorluğu*, 28.

⁴³⁶ Judd, *The Lion and The Tiger*, 69.

⁴³⁷ Cohn, "Victoria Dönemi Hindistan'ında Otoritenin Temsili", 209.

olan Genel Vali⁴³⁸ vasıtasıyla Britanya tahtı tarafından (1947'ye kadar) yönetilmeye başlanmıştır. Daha sonra, 1877 yılında “Hindistan İmparatoriçesi” ilan edilecek Kraliçe Victoria, 1 Kasım 1858'de yayımladığı berat ile Hintlilerin inançlarına müdahale edilmeyeceğini ve kültürlerine saygı gösterileceğini ilan etmiştir. Beratta, Hindistan'ın kendine özgü bir toplum yapısının bulunduğu vurgulanmış ve yönetilen herkes için refah sağlayacak bir yönetim sağlanacağı belirtilmiştir.⁴³⁹ Bu çapta bir isyanın bir daha yaşanmaması için, devletlerinde büyük nüfusları kontrol eden yerel liderlerin desteği aranmış, geleneksel hiyerarşilere gösterilen ihtimam arttırılmış ve bu prenslerin Britanyalı memurların gözetiminde ülkelerini diledikleri gibi yönetmelerine izin verilmiştir.⁴⁴⁰

DHŞ'nin lağvedilmesiyle kurulan yeni yönetim düzenine göre Kraliyet tacı altında Parlamento, onun altında Hindistan Bakanı ve ona yardımcı Hindistan Konseyi en üst (Britanya seviyesi) basamakta yer almaktadır.⁴⁴¹ Daha sonra ise (Hindistan-ulusal seviyede) Genel Vali ve onun altında yer alan Hindistan Mülkiyesi ve Yasama konseyi gelmektedir. Üçüncü seviye olan Eyalet seviyesinde ise Britanya Hindistan'ı denilen eyaletlerin Valileri ve Prens Devletleri denen eyaletlerin başı olan Prensler gelmektedir. Britanya valilerinin altında eyalet yasama meclisleri ve bölge amirleri yer almaktadır. Prensler ise yönetimlerinde onların faaliyetlerini kontrol eden Britanyalı yetkililer bulundurmamak zorundadır. En alt seviye olan yerel seviyede ise bölge amirlerine bağlı yerel amirler ve yerel konseyler, Prens devletlerinde ise sarayların atadığı memurlar görev yapmaktadır. İngilizler 1857 yılından sonra askeri işgal ya da ilhak yoluyla toprak kazanmamış, alt-kıta'yı Britanya'yı hakim güç (*paramount power*) olarak tanımaları şartıyla Prensler üzerinden yönetmiştir. Bu Prensliklerin statüleri de birbirinden farklı olup, bazı prens devletlerine 21 pare top atışına layık olma statüsü verilmiştir.

1857 İsyanı'ndan sonra Britanya Raj'ı yeniden yapılandırılmış, ülkedeki eğitim, ulaşım ve iletişim imkanlarının geliştirilmesi, Hintlilerin yönetime

⁴³⁸ Londra tarafından Hindistan'a ilk Genel Vali (Governor-General) 1773 yılında (Warren Hastings) atanmıştır. Hindistan'ın Kraliyet kontrolüne geçmesinden sonra ise Genel Valilere, Kral Naibi anlamına gelen Viceroy denmiştir.

⁴³⁹ Cohn, “Victoria Dönemi Hindistan'ında Otoritenin Temsili”, 194.

⁴⁴⁰ Roberts, *Avrupa Tarihi*, 516.

⁴⁴¹ Tim Leadbeater, *Britain and India 1845-1947* (London: Hodder Education, 2008), 22-24.

katılımının sağlanması ve Hintlilerin kendi kendilerini yönetecek seviyeye getirilmesi projeleri devreye sokulmuştur. 1909 yılına gelindiğinde Britanya Hindistan'ı⁴⁴² (*British India*) olarak adlandırılan ve İngilizlerin direkt olarak yönettiği eyaletler, Madras, Bengal, Pencab, Sind, Orta Eyaletler, Birleşik Eyaletler ve Baluchistan'ın bir kısmı iken; Britanya'ya bağlı yerel hiyerarşilerin yönettiği devletçikler ve prenslikler ise Bombay, Keşmir, Bhutan, Rajputana, Baluchistan, Guvalior, Mysore, Hayderabad ve Travancore şeklindedir.⁴⁴³ Britanya'nın 1947'ye kadar bu büyüklükte bir isyan hareketi ile karşılaşmaması ve Hindistan halkının genelinin dünya savaşlarında imparatorluğa verdiği desteğe bakılarak, isyandan sonra yürütülen politikaların başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Britanya Raj'ının esas meselesi Londra'nın beklentilerinin, Hindistan halkını isyana ya da ayaklanmaya sevk etmeyecek şekilde hayata geçirilmesidir. Bu beklentiler ticari, stratejik ve parasal olmak üzere üç ayaklıdır:⁴⁴⁴ Hindistan'ın Britanya ihraç ürünleri ve yatırımları için (gümrük tarifeleri düşük tutularak) pazar olması, imparatorluk içindeki askeri operasyonlarda kullanılmak üzere Hindistan ordusunun hazır tutulması ve Hindistan hükümetinin Londra'dan aldığı borçlarının faizini ödeyebilmesidir. Raj yönetiminin paradoksal durumu ise Hindistan'ı ya da Hindistan halkını geliştirmek isterken, Hint milliyetçiliğinin ilerlemesine yol açmalarıdır. 1858 yılında kurulan Hindistan Mülkiyesi'ne (*Indian Civil Service*) 1867 yılında Hintli memurların kabul edilmeye başlanması⁴⁴⁵, İngiliz dilinde eğitim politikasına ağırlık verilmesi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında iletişim-ulaşım imkanlarının tüm alt-kıtayı sarması (*Great Trunk Road*⁴⁴⁶ denen Kalküta-Pencab bağlantısını sağlayan demiryolunun tamamlanması gibi) esasında İngilizlerin Hintli bir 'orta sınıf' yaratma projelerinin parçalarıdır.

⁴⁴² Britanya Hindistan'ı ayrıca Nepal, Butan, Sikkim, Burma bölgelerini ve Aden'i kapsamaktadır. Alt-kıtanın hemen güneyinde bulunan Seylan sömürgesi ise ayrı bir birim olarak yönetilmiştir. Panton, *Historical Dictionary of the British Empire*, 86.

⁴⁴³ Robin J. Moore, "Imperial India, 1858-1914", *The Oxford History of The British Empire Vol III* içinde, 423.

⁴⁴⁴ B. R. Tomlinson, *The Political Economy of the Raj 1914-1947: The Economics of Decolonization in India* (London: Macmillan Press, 1979), 27.

⁴⁴⁵ Anthony Kirk-Greene, *Britain's Imperial Administrators 1858-1966* (London: Macmillan Press, 2000), 88.

⁴⁴⁶ bkz: Roger W. Parkhurst, "India and the Grand Trunk Road." *The Military Engineer* 17, sy. 96 (1925): 469-475.

Hindistan kadar kalabalık bir nüfusu toplu olarak eğitmek mümkün olmayacağından belli bir eğitimli elit zümre yaratmak ve daha önce vurgulandığı üzere imparatorluk içinde yer alacak Hindistan'ın yönetimini bu kişilere devretme politikası izlenmeye çalışılmıştır. Ülke içinde İngilizce gazetelerin dolaşımının artması okur yazarlığı olumlu anlamda etkilemiş daha da ötesi artık Britanya ve Hindistan arasında karşılıklı bir etkileşim fırsatı doğmuştur.⁴⁴⁷ Sözgelimi Londra'daki okuyucular Hindistan'daki gelişmeleri daha yakından takip edebilmekte ya da Britanya kamuoyunda konuşulan meselelerden alt-kıtanın çeşitli şehirlerindeki insanların haberi olabilmektedir.⁴⁴⁸ Öte yandan Hinduizm kültürüne sahip topluluklar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyo-kültürel bir uyanıştan söz etmek mümkündür; ülkede yayılan modernizm fikirleriyle gelenekçiliğin birleştirilmesi bağlamında bir “Sanskritleşme” hareketi görülmektedir.⁴⁴⁹ Hintlilerin kültürlerine sahip çıkmaya başlaması kuşkusuz milliyetçilik hareketlerinin uyanışı için önemli bir adımdır.

Londralı devlet adamlarının planlarında yer alan elit bir Hintli sınıfın Hindistan iç yönetimini devralması fikri, 1885'de Hindistan Ulusal Kongresi'nin (*The Indian National Congress*) kurulmasıyla hayata geçmeye başlamıştır. Tabii ki onların fikrine göre bu elit sınıfın yöneteceği Hindistan bağımsız değil özerk olacak, askeri alanda ve dış politikada Britanya'nın politikalarını uygulayacaktır. Gerçekten de Kongre'nin ilk yapılanmasına bakıldığı zaman Bhadrakol denilen Bengal bölgesindeki eğitimli elitlerin yanı sıra orta sınıfların hakim olduğu ve radikal talepleri olmayan bir milliyetçilik hareketi gözlenmektedir.⁴⁵⁰ Kongre'nin o zamanki talepleri daha çok eğitim alanında reformlar ve yönetim pozisyonlarına Hintlilerin daha çok erişebilmesi ile ilgilidir; Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılma gibi bir düşünce olmadığı gibi daha çok İngilizlerden taviz koparma üzerine bir hareket tarzı söz konusudur.⁴⁵¹ Bu tür gelişmeler Müslümanları da etkilemiş ve

⁴⁴⁷ Leadbeater, *Britain and India*, 17.

⁴⁴⁸ Bkz: C. A. Bayly, “Knowing the Country: Empire and Information in India”, *Modern Asian Studies*, 27 (1993): 3-43.

⁴⁴⁹ Leadbeater, *Britain and India*, 25. Ayrıca bkz: Rajesh Kochhar, *Sanskrit and the British Empire* (Oxon: Routledge, 2022).

⁴⁵⁰ Poromesh Acharya, “Bengali ‘Bhadrakol’ and Educational Development in 19th Century Bengal.” *Economic and Political Weekly* 30, sy. 13 (1995): 670-671.

⁴⁵¹ Leadbeater, *Britain and India*, 19.

onlar da Batılılaşmış entelektüel bir sınıf yaratmak için eğitimsel/sosyal atılımlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁵² 1875 yılında kurulan Aligarh Koleji, bu çabanın bir tezahürüdür. Nihayetinde Müslümanlar kendi içlerinde organize olarak 1906 yılında Tüm-Hindistan Müslüman Birliği'ni (*All-India Muslim League*) kurmuşlardır.

3.2.2. Dış Koşullar

1900'lerin başına gelindiğinde gerek Hintlilerin gerek Müslümanların giderek organize olmaları ve milliyetçilik hareketlerinin oluşmaya başlaması üzerine İngilizlerin klasik Hindistan politikası⁴⁵³ olan "böl ve yönet"e başvurdukları görülmektedir. Şüphesiz ki alt-kıtadaki İngiliz emperyalizmi için en büyük tehlike Hinduların ve Müslümanların birleşip tek bir çatı altında milliyetçilik mücadelesi vermesidir. Bu tehlikeyi sezen İngilizler hem Hindistan'ın karışık etnik yapısını kullanmış hem de Müslümanlara tavizler vererek onları ayrı bir toplulukmuşçasına cesaretlendirme yoluna gitmiştir. Ülkenin demografik panoraması; Pencab eyaletinde büyük bir Sih nüfusu ve aynı oranda Müslümanlar, kuzey batıda Müslüman çoğunluk, güney doğuda Hindu çoğunluk, Bengal eyaletinde Müslüman çoğunluk ve Hint-Gangetik Ovasının kuzey eyaletlerinde karışık bir nüfus dağılımından oluşmaktadır.⁴⁵⁴ Özellikle Bengal bölgesinde güçlenmeye başlayan Kongre hareketinin etkinliğini kırmak için 1905'te Bengal'in bölünmesi kararı alınmıştır.⁴⁵⁵

Eyalet ikiye bölünerek doğusu Assam eyaletine batısı ise Bihar-Orissa'ya katılmış; bu dağılımda doğuda 12 milyon Hindu-18 milyon Müslüman nüfus, batıda 42 milyon Hindu - 9 milyon Müslüman nüfus oluşmuştur.⁴⁵⁶ Bu gelişmeden Müslümanlar memnun olurken, Hintliler özellikle İngiliz pamuklu ürünlerinin (Lancashire pamuklu endüstrisinin) satın alınmaması demek olan Swadesh (boykot) hareketini başlatmışlardır.⁴⁵⁷ Bengal'de durumun yatışmaması üzerine

⁴⁵² Leadbeater, *Britain and India*, 17.

⁴⁵³ Tharoor, *Utanç İmparatorluğu*, 70.

⁴⁵⁴ Leadbeater, *Britain and India*, 25.

⁴⁵⁵ Anil Baran Ray, "Communal Attitudes to British Policy: The Case of the Partition of Bengal 1905." *Social Scientist* 6, sy. 5 (1977): 39.

⁴⁵⁶ Leadbeater, *Britain and India*, 35.

⁴⁵⁷ Antoinette Burton, *The Trouble With Empire: Challenges to Modern British Imperialism* (New York: Oxford University Press, 2015), 100-101.

olası bir isyan hareketinden çekinen İngilizler 1908 yılında Hindistan'a bir komisyon göndererek yapılabilecekleri araştırmışlardır. Komisyonun ortaya çıkan çalışmasına Morley-Minto reformları denmiş ve 1909 yılında bu rapor üzerine kurgulanan Hindistan Meclisler Yasası çıkmıştır.⁴⁵⁸ Bu yasada çeşitli seviyelerdeki meclislerde temsilci sayılarına değişiklikler yapılmış ve Müslümanlara belirli sayıda temsilci tahsis edilmiştir. Hindular lehine bunu dengelemek adına da 1911 yılında Bengal eyaleti birleştirilmiş, Müslümanların tepkisini önlemek adına da ülkenin resmi başkenti Kalküta'dan eski Babür başkenti Delhi'ye alınmıştır. Görüldüğü üzere İngiliz politikası iki büyük grubun çıkarlarını farklılaştırma ama aynı zamanda iki topluluğu da tam olarak tatmin etmeyecek stratejilerle idare etme üzerine kuruludur.

Hindistan için dekolonizasyon sürecinin esas kök salma noktası olarak I. Dünya Savaşı'ndan sonrasını göstermek mümkündür. Savaş esnasında Avrupa'da (özellikle Batı Cephesinde) savaşmış Hindistanlıların tanık olduğu (bilhassa siper savaşları esnasında) dehşet, vahşet, zafiyet ve yetersizlikler onların zihnindeki Avrupalı (İngiliz) imajına büyük darbe vurmuştur.⁴⁵⁹ Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Britanya İmparatorluğu'nun hükmünü sürdürme yollarının en önemlilerinden biri de psikolojik etmenlerdir (itibar-korku-güvenilirlik). Savaşta İngilizlerin ve Avrupalıların düştüğü aciz haller, güçlü ve yenilmez imgelerini derinden sarsmış daha da ötesi medeni (*civilized*) ya da daha üstün bir medeniyetten olduğunu iddia eden Avrupalıların birbirlerine karşı gösterdiği barbarlıklar, bu iddialarının tartışılmasını da beraberinde getirmiştir.

Hatırlatmak gerekirse, İngilizler Hindistan halkını geri buluyor ve geliştirilmesi (kendi kendini yönetebilecek hale getirilmesi) gereken bir tebaa olarak görüyorlardı. İddialarına göre onlar Anglo-Sakson medeniyetini Hindistan'a getirerek bu medeni olmayan insanları Batı medeniyetinin nimetleriyle tanıştırmış ve kurtuluşa ulaşmalarına yardım etmiştir. Büyük Savaş'ta yaşananlar sonrasında ise bu medeniyet iddiası sorgulanır hale gelmiş daha da ötesi savaş sonrasında ABD Başkanı Wilson'un yayınladığı 14 Nokta (bağımsız millet olmak hakkını içeren

⁴⁵⁸ Judd, *The Lion and The Tiger*, 118.

⁴⁵⁹ Leadbeater, *Britain and India*, 43.

maddeleriyle) imparatorluğu ve en değerli varlığı Hindistan'ı etkiler hale gelmiştir. ABD'lilerin İngiliz sömürgeciliğine karşı olan bakış açısı ve Hindistan halkının haklarına karşı sempatiyle yaklaşması şüphesiz Hindistan'ın bağımsızlığa giden yolunda etkili olmuştur. Büyük Savaş'ın sonuçlarından bir diğeri de Bolşevizm'in Hindistan'da yayılma tehlikesidir. Eğer Bolşevizm Hindistan halkı arasında taraftar bulursa, İngilizler imparatorluğun en değerli mücevherini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalabilirdi. Bu şartlar altında Londra, 1918'de Montagu Deklarasyonu ile verdiği “*ileri siyasal reform*” sözlerini tutmama yoluna gidecek ve ülkedeki denetimini sıkılaştıracaktır.⁴⁶⁰

I. Dünya Savaşı'nın etkilerinden devam etmek gerekirse, 13 Nisan 1919 tarihinde yaşanan ve siyasi tarih literatürüne Amritsar Katliamı olarak geçen olaylar İngilizlerin Hint alt-kıtasındaki hükümlerinin ahlaki altyapısını zedelemiş, İngilizlerin ahlaki otoriteleri, medeni değerleri ve hukukun üstünlüğü gibi iddialarının geçerliliği sorgulanmaya başlanmıştır.⁴⁶¹ Pencab eyaletinde bulunan ve Sihlerin kutsal şehri Amritsar'da Rowlatt Yasasını protesto etmek için toplanan silahsız halkın üzerine Britanya kuvvetlerinin ateş açması üzerine 379 kişi ölmüş, 1200 kişi yaralanmıştır.⁴⁶² Bu olay üzerine, Gandhi Britanya sömürge yönetimini ‘şeytani’ olarak nitelendirmiş ve bu hükümetle her türlü işbirliğinin günah olduğunu belirtmiştir.⁴⁶³ Amritsar Katliamı, savaştan sonra bir şekilde ödüllendirilmeyi bekleyen, en azından verilen sözlerin tutulmasını uman Hindistan halkının sarsılmasına neden olurken; Britanya yönetimi durumu yatıştırmak amacıyla önceki reform çalışmalarını baz alan yeni Hindistan Hükümeti Yasası'nı (*Government of India Act*) 1919 Aralık ayında çıkarmıştır.⁴⁶⁴ Yasanın esas özelliği eyaletlere diarşi denen ikili yönetim şeklini getirmesidir.⁴⁶⁵ Buna göre atanmış yönetici meclisleri, toprak geliri, hukuk ve adalet, polis, sulama ve işgücü

⁴⁶⁰ Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021), 238.

⁴⁶¹ Leadbeater, *Britain and India*, 53-54.

⁴⁶² Stein, *Hindistan Tarihi*, 311.

⁴⁶³ Denis Judd ve Peter Slinn, *The Evolution of the Modern Commonwealth 1902-80* (London: Macmillan Press, 1982), 55.

⁴⁶⁴ Marquess of Reading. “The Progress of Constitutional Reform in India.” *Foreign Affairs* 11, sy. 4 (1933): 615.

⁴⁶⁵ V.G Thresiamma, “Making Of The Indian Constitution And Debate On The Issue Of Tribal Development.” *The Indian Journal of Political Science* 72, sy. 1 (2011): 181.

işlerinden; seçilmiş yasama meclisleri ise (yani Hindistanlılara bırakılan alanlar) bölge meclisleri, eğitim, sağlık, tarım ve kooperatif işlerinden sorumlu olacaktır.⁴⁶⁶ Savaş sonrası kendi-kendini yönetme hakkını elde etmeyi bekleyen Hindistan kamuoyunun ise bu yasa ile tatmin olmayacağı aşıkardır.

Amritsar'da yaşanan olaylar, ülke çapında büyük bir tepki yaratmış ve bu dalga Gandhi'nin milliyetçi mücadelesini de yeni bir yörüngeye sokmuştur.⁴⁶⁷ Gandhi, öncelikle bir elit-orta sınıf hareketi olan milliyetçi mücadeleyi bu grupların tekeline çıkarmış⁴⁶⁸, bu mücadeleye barışçıl protesto metotları katmış ve en önemlisi de Hint kültüründen devşirdiği ruhani boyutlarla geniş halk kitlelerini bu harekete dahil etmeyi amaçlamıştır. Gandhi'nin temel prensiplerini özetlemek gerekirse, dört ana ilkeden söz etmek mümkündür.⁴⁶⁹ Bunlardan ilki olan Satyagraha, ruhun gücü dharma'dan devşirilen doğruluk ve adalet arayışı ve dünyada doğru işi yapma ihtiyacı olarak tanımlanabilir. İkinci ilke Ahimsa, Satyagraha'nın uygulaması olan şiddete başvurmama, eylemsizlik, işbirliğinden kaçınma, istifa, grev, boykot ve suskunluk faaliyetlerini içermektedir. Üçüncü ilke olan Swadesh hareketi 1905'te İngiliz mallarını satın almama ile ortaya çıkmış ve Gandhi'nin ortaçağ ekonomik sistemi olan ev-içi üretim sanayii vizyonunun bir parçasıdır. Evde dokunmuş köylü peştemalları giymek ve günde bir saat eğirme yapmak da Swadesh'in parçasıdır. Dördüncü ilke Swaraj, Hintlilerin kendi kendini yönetmesidir ve Gandhi tarafından siyasal bir hedef olarak açıklanmıştır.

Gandhi'nin prensiplerini hayata geçirerek İngilizlere direnmeye başlayan Hindistan milliyetçiler, dekolonizasyon dönemine kadar Gandhi'nin liderliğinde beş büyük sivil itaatsizlik eylemi yapmıştır.⁴⁷⁰ 1919 işbirliği yapmama hareketi, 1921 işbirliği yapmama hareketi, 1930 Tuz yürüyüşü, 1932 sivil itaatsizlik eylemi ve 1942 Hindistan'ı Terk Et hareketi. Bu eylemlerden özellikle Tuz Yürüyüşü uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve İngilizlerin Hindistan'daki sömürsünü dünya kamuoyunun gündemine getirmiştir.⁴⁷¹ Öte yandan Gandhi, milliyetçi

⁴⁶⁶ Leadbeater, *Britain and India*, 53-54.

⁴⁶⁷ Burton, *The Trouble With Empire*, 110.

⁴⁶⁸ Judd ve Slinn, *The Evolution of the Modern Commonwealth*, 55.

⁴⁶⁹ Leadbeater, *Britain and India*, 61-62.

⁴⁷⁰ Leadbeater, *Britain and India*, 61.

⁴⁷¹ Leadbeater, *Britain and India*, 72.

mücadeleye destek sağlama adına Hilafet Hareketi üzerinden Hindistan Müslümanları ile de yakınlaşmaya çalışmış, 1920'lerin başında kısa bir süre için sağlanan Hindu-Müslüman diyalog-işbirliği süreci 1924 yılından sonra etkisini yitirmiştir.⁴⁷²

3.2.3. Dekolonizasyon Sürecinin Seyri

Londra yönetimi Hindistan halkı arasında gerilim ve hoşnutsuzluk yükseldiği zamanlarda izlediği (tıpkı Amritsar sonrası gibi) reform ve anayasal düzenleme politikasını yeniden devreye sokarak, 2 Ağustos 1935 tarihinde Birleşik Krallık parlamento tarihinin en uzun ve kapsamlı yasaması olan 1935 Hindistan Hükümeti Yasasını çıkarmıştır.⁴⁷³ Bu yasaya göre seçmen sayısı otuz beş milyona çıkarılmış, diarşi sistemi kaldırılmış, önceden İngilizlere rezerv edilen görevlerin hepsi eyalet yönetimlerine verilmiştir. Fakat Genel Valinin savunma ve dış politika yetkileri korunduğu gibi yasada Hindistan'a Dominyon statüsü verilmesi ile ilgili net bir tarih belirtilmemiştir. Yasanın dikkate değer bir yanı da Britanya Hindistan'ı deneyen eyaletler ile Prens Devletlerinden oluşacak bir federasyon yapısı oluşturma hedefidir. Lakin Prenslerin güçlerini kaybetmemek üzere bu fikre yanaşmaması planın hayat geçmesini engellemiştir. Yasanın öngördüğü şekilde Genel Seçimler 1937 yılında yapılmıştır ve Hindistan Ulusal Kongresi, Bihar, Merkez Eyaletler, Madras, Birleşik Eyaletler ve Orissa'da çoğunluğu kazanmıştır.⁴⁷⁴ Kongre kazandığı büyük güç sonrasında, Müslüman Birliği'nin taleplerini görmezden gelmeye başlamıştır. O sırada Londra'da bulunan Muhammed Ali Cinnah ise Hindistan'a dönerek Müslümanların çıkarlarını korumaya girişmiştir. Böylece 1930'larda oluşmaya başlayan "Pakistan" fikri ivme kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle Hindistan milliyetçiliği mücadelesi 1930'ların sonuna gelmiştir.

3 Eylül 1939'da Neville Chamberlain'ın Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Hindistan Genel Valisi Lord Linlithgow Hindistan'ın da savaşa katıldığını duyurmuştur. Hindistan'ın çoğu yerinde yönetimi devralan ve ülkeyi yönetmeye başlayan Hindistan Ulusal Kongresi'nin çeşitli üyeleri bu durum karşısında protesto amaçlı istifalarda bulunmuş, Müslüman liderler ise bu durumu fırsat olarak görerek

⁴⁷² Stein, *Hindistan Tarihi*, 314-317.

⁴⁷³ Leadbeater, *Britain and India*, 81.

⁴⁷⁴ Stein, *Hindistan Tarihi*, 347.

Britanya yönetimi ile ilişkileri geliştirmiştir. Müslüman Birliği'nin 1940 Martında aldığı Lahore Kararı'nda Cinnah, Hindistan'da iki ayrı millet olduğunu ve ülkenin bu iki millet tarafından yönetilmesi gerektiğini belirterek, Pakistan'ın kuruluşunu talep etmiştir.⁴⁷⁵ Hindistan'ın bölünmesini istemeyen Kongre lideri Cevahirlal Nehru ve Gandhi bu karara karşı çıkarken, İngilizler bu durumu milliyetçi hareketi zayıflatmak için bir fırsat olarak görmüştür. İngilizler ilk ortaya çıkmaya başladığı zamanlardan beri Müslümanların taleplerine sempati ile yaklaşmışlar ve onları Hint milliyetçiliği hareketinden ayırmaya çalışmışlardır, şüphesiz ki bu da “böl ve yönet” stratejisinin önemli uygulamalarından birisidir. 1941 Ağustosunda dünya genelinde ulusların egemenlik haklarını ve kendi-kendini yönetmesini destekleyen (ABD öncülüğünde Britanya ile ortak) Atlantik Bildirisi yayımlanmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi Hindistan'daki İngiliz sömürgesine olumsuz bakan ABD, olası bir Hint ayaklanması sonucu Hindistan'da gerçekleşebilecek Japon istilasında Londra'ya yardım etmeyeceğini bildirmiştir. 1942 başlarında ise Japonlar, Singapur'u ele geçirmiş daha sonra Malaya ve Burma'yı işgal ederek, kuzeydoğu sınırlarından Hindistan'ı zorlamaya başlamıştır. Dolayısıyla 1941 yılında başbakanlığa gelmiş bulunan Churchill, savaş esnasında Hindistan imparatorluğunu korumak için hem ABD hem de Japonya ile mücadele etmektedir.

1942 yılında Hindistan'a Sir Stafford Cripps başkanlığında bir heyet gönderilmiştir.⁴⁷⁶ Cripps Misyonu'nun özelliği, ilk kez Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki ayrı devlet olasılığının Britanya resmi makamları tarafından dile getirilmiş olmasıdır.⁴⁷⁷ Kongre, Misyonun önerilerini reddetmiş ve heyetin başarısız olması üzerine savaş süresince anayasal reform konusu rafa kaldırılmıştır. 8 Ağustos 1942'de toplanan Kongre Komitesi, tarihe geçecek olan “Hindistan'ı Terk Et” kararını alarak İngiliz sömürge yönetimine karşı kitleleri toplu eyleme çağırmıştır.⁴⁷⁸ Bu ilan üzerine sabah baskınlarıyla Kongre üyeleri tutuklanmış ve Gandhi göz hapsine alınmıştır. Bengal, Orissa, Bombay ve Karnataka gibi bölgelerde

⁴⁷⁵ V.N. Datta, “The Pakistan Resolution (1940).” *Proceedings of the Indian History Congress* 61 (2000): 761.

⁴⁷⁶ Barbara D. Metcalf ve Thomas R. Metcalf, *A Concise History of Modern India*, Second Edition. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 205.

⁴⁷⁷ Leadbeater, *Britain and India*, 101.

⁴⁷⁸ Yasmin Khan, *India at War: The Subcontinent and the Second World War* (New York: Oxford University Press, 2015), 177-178.

gerilla saldırıları yaşanmış, İngilizlerin göstericilere verdiği karşılıklar sonucu 1942-1943 boyunca birçok sivil yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir.⁴⁷⁹ Üstüne 1943-44 yıllarında Bengal’de yaşanan kıtlıkta bir-üç milyon arası tahmin edilen insanın ölmesi de Britanya İmparatorluğu’nun prestijine büyük darbe vurmuştur.⁴⁸⁰ Mihver kuvvetlerinin Müttefikler tarafından yenilgiye uğratılması üzerine Eylül 1945’te savaş sona ermiş ve Hindistan’ın geleceği için hem Britanya yöneticilerinin hem de Hindistan milliyetçilerinin mücadelesi yeni bir safhaya girmiştir.

II. Dünya Savaşı ardından Hindistan ve Pakistan’ın bağımsızlığına giden süreç başlamış ve çoğu noktada olayların gelişimi Londra’nın kontrolünden çıkarak çeşitli insanlık dramlarına yol açmıştır. Britanya’nın Hindistan’dan çekilmesi İngilizlerin savaştan yönetimi devretmesi anlamında barışçıldır fakat bu devir sırasında yaşananlar sürecin sorunsuz ve huzur içinde gelişmediğini göstermektedir. Hindistan’ın geleceğine dair 1946 Mayıs’ında toplanan Simla Konferansında⁴⁸¹ Hindular ve Müslümanlar arasında bir anlaşma sağlanamayınca, Cinnah tıpkı Gandhi ve Kongre’nin kitleleri harekete geçiren eylemlerini andıran bir şekilde, 16 Ağustos 1946’yı “Direkt Eylem Günü” (*Direct Action Day*) olarak ilan etmiştir.⁴⁸² Kalküta şehrinde büyük bir Müslüman grevi olarak planlanan eylem kısa sürede kontrolden çıkarak etnik bir çatışmaya dönüşmüştür. 1946 yılı boyunca iki grup arasında karşılıklı katliamlar devam etmiştir. 1947 Martında nihayet Hindistan Ulusal Kongresi, Müslümanların Pakistan planını kabul etmiştir.

Menon Planı da olarak da bilinen 3 Haziran Planı ile Dominyon statüsü olarak Commonwealth içinde kalacak iki ayrı ülke Hindistan ve Pakistan’ın kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁸³ Ayrıca bu plana göre bölünecek eyaletler hangi ülkeye katılacağını kendi seçecekti; bu bağlamda Sind, Baluchistan ve Kuzey Batı Sınırı Eyaleti Pakistan’a katılmayı seçmiştir. Bengal ve Pencab’ın ise uygun bir şekilde bölünmesine karar verilmiştir. Bu planda ayrı bir dini topluluk olan Sihler için belirleyici bir hüküm konmamıştır. Bu arada Prens Devletlerinin hükümdarları

⁴⁷⁹ Stein, *Hindistan Tarihi*, 365.

⁴⁸⁰ Leadbeater, *Britain and India*, 107.

⁴⁸¹ Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, New edition. (New Haven: Yale University Press, 2017), 57.

⁴⁸² Judd, *The Lion and The Tiger*, 177.

⁴⁸³ Leadbeater, *Britain and India*, 130-131.

561 Prens'in Britanya ile ayrı ayrı anlaşması bulunmaktaydı; üç eyalet hariç (Junagadh, Hyderabad ve Keşmir) prenslerin hepsi Hindistan Birliği'ne (*Union of India*) katılmayı seçmiştir.⁴⁸⁴ Böylece 15 Ağustos 1947'nin ilk saatlerinde Britanya Raj'ı resmen sona ermiş fakat daha sonrasında yaşananlar bu barışçıl yetki devrine gölge düşürmüştür. Bugün yapılan tahminlerde bağımsızlık sonrası yaşanan olaylarda iki yüz bin ile bir milyona yakın insanın öldüğü düşünülmektedir.⁴⁸⁵

Hindistan Birliği'ne katılmayan üç eyalet de geçen iki yıl zarfında ülkeye katılmış fakat nüfusunun yüzde sekseni Müslüman olan ve Hindular tarafından yönetilen Keşmir'in bölünmesi⁴⁸⁶ meselesi günümüze kadar devam eden ve Hindistan-Pakistan ilişkilerini olumsuz etkileyen bir uluslararası sorun olarak kalmıştır. Sayıları on-on iki milyon arasında tahmin edilen insanın yerinden olarak⁴⁸⁷, Hindistan ve Pakistan'ın çeşitli yerlerine göç etmesi ya da mülteci durumuna düşmesi, bu dekolonizasyon sürecinin kararlaştırılan plan dahilinde ve kontrol altında yönetilemediğinin açık bir göstergesidir. Hindistan dekolonizasyonunun bu olumsuz mirasının yanında beş yüzden fazla Prens Devletinin sorunsuz bir şekilde büyük bir demokrasinin parçası haline gelmesi de önemli bir kazanımdır. Bölünmede⁴⁸⁸ Batı ve Doğu olmak üzere iki parça halinde kurulan Pakistan'ın Doğu parçası 1971 yılında Bangladeş adıyla ülkeden ayrılmış ve 18 Nisan 1972'de Commonwealth'e katılmıştır.

3.3. Orta Afrika Federasyonu'nun Dekolonizasyonu

3.3.1. Geç-Sömürge Dönemi Özellikleri

Bölüme konu olan Orta Afrika Federasyonu 1 Ağustos 1953 tarihinde Nyasaland, Kuzey Rodezya ve Güney Rodezya bölgelerini birleştirerek kurulmuştur. Rodezya ve Nyasaland Federasyonu olarak da bilinen yapı resmi olarak 31 Aralık 1963'de dağılmıştır. Üç bölgenin tarihsel arka planı farklılıklar

⁴⁸⁴ Leadbeater, *Britain and India*, 145.

⁴⁸⁵ Paul R. Brass, "The Partition of India and Retributive Genocide in the Punjab, 1946-1947: Means, Methods and Purposes", *The Independence of India and Pakistan: New Approaches and Reflections* içinde, (ed) Ian Talbot (Pakistan: Oxford University Press, 2013), 75.

⁴⁸⁶ Keşmir sorunu için bkz: Qazi Shakil Ahmad. "The Partition Plan, Indian Design and the Kashmir Issue." *Pakistan Horizon* 56, sy. 2 (2003): 17-35.

⁴⁸⁷ Brass, "The Partition of India", 75.

⁴⁸⁸ Hindistan'ın bölünmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: D. N. Panigrahi, *India's Partition: The Story of Imperialism in Retreat* (London: Routledge, 2004).

gösterse de başlangıç noktası İngilizlerin Güney Afrika'ya girişine kadar götürülebilir. İncelenen bölgenin kaderi ise Limpopo Nehri ve Nil Nehri arasında kalan Afrika topraklarını ele geçirme hayalinde olan İngiliz emperyalist işadamı Cecil Rhodes tarafından 1889'da İngiliz Güney Afrika Şirketi'nin kurulmasıyla derinden etkilenmiştir.⁴⁸⁹ İngiliz sömürgeciliğinin şirketler üzerinden yayılmasının bir örneği olarak Britanya tacı adına yönetim otoritesi sağlayan Kraliyet İmtiyaznamesi'ni alan şirket, 1890'da Güney Rodezya olarak bilinen bölgeyi yerleşimciler aracılığıyla kurmuş ve 1897 yılına kadar bölgede yaşayan Shona ve Ndebele yerli halklarıyla silahlı mücadele ederek nihayet bölgede kontrolü sağlamıştır.⁴⁹⁰ Mills'e göre Cecil Rhodes, hedefi Britanya İmparatorluğu'nu ilerletmek ve medeni olmayan dünyayı İngiliz egemeliğine almak olan bir aktör olarak Afrika'da bir *kişisel aktör* örneğidir.⁴⁹¹

1890'dan 1923'e kadar şirket yönetiminde kalan Güney Rodezya, Londra tarafından bir kraliyet sömürgesi haline getirilmiş ve bölgedeki yerleşimcilere sorumlu hükümet yetkisi verilmiştir. Nyasaland ve Kuzey Rodezya'nın aksine Güney Rodezya ilişkilerinin Sömürgeler Bakanlığı değil de Commonwealth İlişkileri Bakanlığı tarafından minimum müdahale ile yönetilmesi⁴⁹², yerleşimcilerin gözünde kendilerini Amerika ve Avustralya kıtalarındaki yerleşimcilerin mertebesine yükseltmiş ve bu durum da bölgedeki yerli halkların haklarının daha az gözetilmesine yol açmıştır.⁴⁹³ Federasyonu oluşturan diğer iki bölge Kuzey Rodezya ve Nyasaland ise ekonomik olarak daha zayıf olan protektoralardır. Başlangıçta İskoç misyonerler ve iş adamları tarafından üleştirilmiş bulunan günümüz Malavi bölgesi 1891'de İngiliz mandasına girmiş⁴⁹⁴, 1893-1907 yılları arası Britanya Orta Afrika Protektora'sının bir parçası olmuş ve

⁴⁸⁹ John S. Galbraith, "Cecil Rhodes and his 'cosmic dreams': A reassessment", *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 1, sy. 2 (01 Ocak 1973): 175.

⁴⁹⁰ David Kenrick, *Decolonisation, Identity and Nation in Rhodesia, 1964-1979: A Race Against Time* (Cham: Springer International Publishing, 2019), 8-9.

⁴⁹¹ Wallace G. Mills, "Victorian Imperialism as Religion – Civil or Otherwise", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long (Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995), 31.

⁴⁹² L. J. Butler, "Britain, the United States, and the Demise of the Central African Federation, 1959–63", *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 28, sy. 3 (Eylül 2000): 131.

⁴⁹³ Kenrick, *Decolonisation*, 11.

⁴⁹⁴ Thomas Pakenham, *Afrika'nın Paylaşımı*, çev. Dilan Pamuk (Ankara: Hece Yayınları, 2019), 394.

1907’de Nyasaland Protektorası olarak isimlendirilmiştir. 1911 yılında İngiliz Güney Afrika Şirketi tarafından oluşturulan Kuzey Rodezya bölgesi ise 1924 yılında resmi olarak protektora döndürülmüş ve Afrikalı nüfusun daha kalabalık olduğu bu iki protektora, Güney Rodezya’daki özerk yönetimin aksine Londra tarafından neredeyse resmi bir hükümet mekanizması altında yönetilmiştir.⁴⁹⁵

Britanya’dan dışarıya verilen göç her zaman adalıların yaşam tarzının bir parçası olmuştur. Kontrolü sağlanan yeni bölgelere gerek yerleşimci gerek işadami, işçi vb. olarak giden Britanyalılar bu bölgelerde on yıllar sonra bile sürececek İngiliz etkisinin temellerini atmıştır. Bu bağlamda Cape sömürgesinin ele geçirildiği tarihten sonra 1815-1925 yılları arasında adadan Güney Afrika bölgesine yaklaşık 163 bin kişinin göç ettiği görülmüştür.⁴⁹⁶ Bu göç dalgası, özellikle 1870 ve 1880’lerden sonra bölgedeki siyasal ve ekonomik güç dengesini dekolonizasyon dönemine kadar değişmeyecek şekilde beyaz yerleşimcilerin lehine değiştirmiştir.⁴⁹⁷ Beyaz göçmenlerin Güney Rodezya’ya akışına bakıldığında zaman ise 1917-1922 arasında 1450 civarı kişi, 1930-1945 yılları arası 29 bin civarı kişi, 1945-1950 yılları arasında 70 bin yakın kişinin bölgeye göç ettiği kayıtlara geçmiştir.⁴⁹⁸ Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı’ndan sonra imparatorluktan vazgeçilmesi bir yana eldeki topraklara daha fazla insan yatırımı yapılmıştır. 1960 yılında Federasyon içindeki beyaz yerleşimci nüfus aşağı yukarı 308.300 kişi olarak tahmin edilmektedir; bunların 76 bini Kuzey Rodezya’da, 223 bini Güney Rodezya’da ve 9.300 civarı kısmı da Nyasaland’da bulunmaktadır.⁴⁹⁹

1914 yılında Zambezi Irmağı’nın kuzeyinde 2.500 civarı beyaz yerleşimci, 800.000 dolaylarında da Afrikalı nüfus bulunmaktadır, bu bağlamda Kuzey

⁴⁹⁵ “Rhodesia and Nyasaland: A New State in the Commonwealth”. *The Round Table* 44, sy. 175 (Haziran 1954): 315.

⁴⁹⁶ Cecilia Morgan, *Building Better Britains?: Settler Societies in the British World, 1783-1920* (Toronto: University of Toronto Press, 2017), 41.

⁴⁹⁷ A. Atmore ve S. Marks, “The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a Reassessment”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 3, sy. 1 (Ekim 1974): 108.

⁴⁹⁸ Richard Hodder-Williams, *White Farmers in Rhodesia, 1890–1965* (London: Palgrave Macmillan UK, 1983), 106-174-189.

⁴⁹⁹ Kent Fedorowich ve Andrew Stuart Thompson, *Empire, Migration and Identity in the British World* (Manchester: Manchester University Press, 2013), 214.

Rodezya bölgesi her zaman “siyah adamın ülkesi” olarak algılanmıştır.⁵⁰⁰ 1931 yılına gelindiğinde tahmini Afrikalı nüfusu 1.330.000 iken beyaz nüfus 13.846, 1951 yılında ise 1.890.000 Afrikalı nüfusa karşın 37.000 civarı beyaz nüfus olduğu görülmüştür.⁵⁰¹ Bu bağlamda Kuzey Rodezya’nın 20. yy boyunca siyah adamın ülkesi olarak kaldığını söylemek mümkündür. 1950’lerin sonundaki beyaz nüfus oranlarının üç bölgeye dağılımına bakılacak olursa, beyazlar Kuzey Rodezya’da toplam nüfusun otuzda birini, Güney Rodezya’da on üçte birini ve Nyasaland’da üç yüz yirmi sekizde birini oluşturmaktadır.⁵⁰²

Güney Afrika – Rodezya bölgesi ilişkisi yerleşimci nüfus bağlamında olduğu kadar ekonomik ve ırksal politikalar anlamında da göz önüne alınması gereken bir faktördür. 1910 yılında Afrikanerler ve Britanyalı beyaz nüfusun bir araya gelmesiyle oluşan Güney Afrika Birliği (1961’den sonra Güney Afrika Cumhuriyeti) ırkçı uygulamalarıyla Rodezya coğrafyasını etkilemiştir. Örnek olarak, 1911 yılında uygulamaya koyulan ve Afrikalılar ile “Renkli” nüfusun yapabileceği işleri kısıtlayan Madenler ve Çalışma Yasası ile 1913 yılında çıkarılan ve Güney Afrika topraklarının onda dokuzunu beyazlara ayıran Anavatan Yasası gösterilebilir.⁵⁰³ Endüstriyel bariyerler koyan ilk yasanın benzeri daha sonra Kuzey Rodezya’da uygulanmış, Afrikalı çiftçileri tarım pazarından dışlayan ikinci yasa da 1923 sonrası Güney Rodezya için bir model oluşturmıştır.⁵⁰⁴ Güney Afrika’nın uyguladığı ve Rodezya bölgelerine ilham olan bu sömürü ekonomisi modeli literatürde “rekabetçi sömürü rejimi” olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰⁵

Güney Afrika ve kuzeyine doğru uzanan bölgenin bir başka önemli yönü de 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılan maden keşifleridir. 1867’de Afrikaner cumhuriyeti Transvaal’da elmas madenleri, 1881’de Rand bölgesinde altın ve

⁵⁰⁰ Edmund James Yorke, *Britain, Northern Rhodesia and the First World War: Forgotten Colonial Crisis*. 2015th ed. (London: Palgrave Macmillan, 2016), 5.

⁵⁰¹ Ian Henderson, “The Limits of Colonial Power: Race and Labour Problems in Colonial Zambia, 1900–1953”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 2, sy. 3 (Mayıs 1974): 298.

⁵⁰² Heinlein, *British Government Policy*, 120.

⁵⁰³ Gilbert ve Reynolds, *Dünya Tarihinde Afrika*, 500.

⁵⁰⁴ Waites, *Europe and the Third World*, 189.

⁵⁰⁵ Waites, *Europe and the Third World*, 189.

Rodezya’da bakır madenlerinin bulunması⁵⁰⁶, Avrupalı sömürgecileri bu bölgelere akın ettirmiştir. Kuzey Rodezya’daki zengin bakır kaynaklarına sahip bölge “Bakır Kuşağı” (*Copperbelt*) olarak adlandırılmış ve buradaki faaliyetler özellikle 1920’lerden sonra hız kazanmıştır, Güney Rodezya’da ise kömür altın, bakır, asbest üretimini kapsayan ciddi bir maden endüstrisi oluşmuştur.⁵⁰⁷ Güney Afrika, Kuzey Rodezya ve Güney Rodezya’daki maden şirketleri Afrikalı işgücüne erişebilmek için yerleşimci çiftçilerle rekabet etmeye başlamış, bu bölgedeki birçok Afrikalı kendilerine getirilen kısıtlamaların da etkisiyle yaşadıkları yerlerden başka bölgelere giderek çalışmak durumunda kalmıştır.⁵⁰⁸ Örnek vermek gerekirse, 1911’de Kuzey Rodezya yerlisi olup bölge dışında çalışan Afrikalı sayısı 17 bin civarıyken, bu sayı 1931’de 47.500 dolaylarına çıkmış; 1951’de ise 72 bin kişiye yaklaşmıştır.⁵⁰⁹

Bu ekonomik olarak birbirine bağlı ve Afrikalı nüfusun çoğunluk olduğu bölgelerin kaderi 1945’ten sonra Londra için çözülmesi gereken bir durum haline gelmiştir. Afrika kıtasının batısında beyaz yerleşimcilerin sayıca az olması nedeniyle oradaki sömürgeleri Afrikalı yönetimlere bırakarak çekilme fikri makul görünürken, aynı netlikte bir politikanın Orta ve Doğu Afrika için ortaya konamaması Londra’nın dekolonizasyon politikasındaki eksiklikleri göstermektedir.⁵¹⁰ Bu bağlamda soruna ekonomik açıdan yaklaşılarak, Kuzey Rodezya ve Nyasaland’daki Afrikalı işgücünün Güney Rodezya’daki çiftlik ve sanayi kuruluşlarına yönlendirilmesi, Güney Rodezya kömürünün Bakır Kuşağı madenlerine taşınması ve Güney ve Kuzey Rodezya demiryollarının birbiriyle bağıntısı gibi faktörler gözetilerek,⁵¹¹ bu üç bölgenin bir federasyon çatısı altında birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Lloyd’a göre federasyonun ekonomik temeli şu şekilde planlanmıştır: Kuzey Rodezya’nın Copperbelt bölgesindeki bakır madenleri

⁵⁰⁶ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden (Ankara: İmge Kitabevi, 2017), 370.

⁵⁰⁷ Kevin Shillington, *Afrika Tarihi*, çev. Halil Doğan Aydoğan (İstanbul: İnkılap, 2020), 528.

⁵⁰⁸ John Parker ve Richard Rathbone, *African History: A Very Short Introduction*. 1st ed. (New York: Oxford University Press, 2007), 106.

⁵⁰⁹ Henderson, “The Limits of Colonial Power”: 296.

⁵¹⁰ “Greater Rhodesia: An Examination of the Federal Proposals”. *The Round Table* 39, sy. 153–156 (Aralık 1948): 228.

⁵¹¹ William A. Hance, “Economic Potentialities of the Central African Federation”. *Political Science Quarterly* 69, sy. 1 (1 Mart 1954): 29.

kalkınma için kullanılacak, Güney Rodezya'nın beyaz nüfusu eğitimli idareci ve müdürleri sağlayacak, Nyasaland'ın kalabalık Afrikalı nüfusu da Johannesburg'daki altın madenleri yerine federasyon içinde çalışacaktır. Üç koloninin birleşmesiyle oluşacak federasyon daha uygun şartlarla kredi alabilecek, yapılacak Kariba barajıyla Zambezi sularının hidro-elektrik potansiyeli değerlendirilecektir.⁵¹²

Öte yandan L.J. Butler, 1950'lerde Londra'nın nükleer programı ile Orta Afrika'da federasyon kurma fikri arasında bağlantı olduğunu öne sürmektedir. Commonwealth ülkeleri ile anlaşmazlıklar ve ABD ile rekabet Londra'yı özellikle Kuzey Rodezya'yı İngiliz kontrolünde bir uranyum merkezi yapma düşüncesine itmiştir. Federasyon fikri, uranyum tedarik ve nükleer program güvenliği endişelerinin üst seviyede olduğu bir zamanda hayata geçirilmiştir.⁵¹³ Heinlein'a göre İşçi Partililerin ve Muhafazakarların federasyon üzerinde anlaştığı konu Güney Afrika'nın çevrelenmesidir.⁵¹⁴ Güney Afrika'nın yayılması, Britanya yaşam tarzını tehdit ettiği ve ırksal ilişkileri bozduğu gibi Rodezya coğrafyasını da olumsuz etkileme tehlikesine sahiptir. Federasyon kurulması fikri, bölgenin ekonomik sorunlarına cevap olabileceği gibi bölgedeki beyazların Güney Afrika nüfusuna girmesini önleyecek bir çözüm olarak görülmüştür. Howe da federasyon fikrinin ardında güçlü ekonomik argümanların yanı sıra coğrafyayı yönetmeyi basitleştirmek ve bölgedeki Güney Afrika etkisini azaltma düşüncesinin olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹⁵ Buna karşın Birleşik Krallık içinde sol ve liberal görüş ağırlıklı Afrika Bürosu, Fenner Brockway gibi antiemperyalistler ve COPAI (Congress of Peoples against Imperialism) gibi örgütlerin federasyona karşı tavır aldığı görülmüştür.⁵¹⁶

⁵¹² T.O. Lloyd. *The British Empire 1558-1995*, Second Edition. (New York: Oxford University Press, 1996), 333.

⁵¹³ L.J. Butler, "The Central African Federation and Britain's Post-War Nuclear Programme: Reconsidering the Connections", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 36:3, (2008): 509.

⁵¹⁴ Heinlein, *British Government Policy*, 120-121.

⁵¹⁵ Stephen Howe, *Anticolonialism in British Politics: The Left and the End of Empire 1918-1964* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 198.

⁵¹⁶ Howe, *Anticolonialism in British Politics*, 198.

Federasyonu oluşturan bölgelerde Batı Afrika'dakinden daha az eğitimli bir Afrikalı nüfusu bulunmaktadır, çünkü yerleşimciler Siyahların eğitimi için yeterli bütçe ayırmadıkları gibi, Misyonerlerin eğitim faaliyetlerine de sekte vurmuşlardır.⁵¹⁷ Sözgelimi Nyasaland ve Kuzey Rodezya'daki Afrikalı birçok çocuk eğitime erişmek için Güney Rodezya'daki Katolik misyoner okullarına gitmek durumunda kalmış ve bu okullarda diğer "Renkli" öğrencilerle beraber kendilerini beyazlardan ayıran bir kast sistemi içinde öğrenim görmüşlerdir.⁵¹⁸ Federasyonun başkenti olan Salisbury'de çok-ırklı bir üniversite kurulması, 1930 yılında Güney Rodezya'da çıkan ayrımcı Toprak Taksimi Kanunu (*Land Apportionment Act*) yüzünden Avrupalıların yaşadığı bölgede mümkün olmamıştır.⁵¹⁹ Bu bilgiler ışığında federasyonda eğitim politikalarının Güney Afrika Birliği'ne paralel şekilde Afrikalıların aleyhine kurgulandığını söylemek mümkündür.

Nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları halde federasyonun kuruluşundan beri beyazların kontrolündeki Federal hükümet tarafından yönetilen savunma, eğitim, tarım ve sağlık politikalarından olumsuz etkilenen Afrikalılar için siyasal temsil de büyük bir sorun teşkil etmektedir. 1957 yılında yapılan anayasal değişiklik ile 35 kişiden 59 kişiye çıkarılan Federasyon Meclisinde, 1959 yılına gelindiğinde sekiz milyon Afrikalının yalnızca 12 temsilcisi varken, Güney Rodezya meclisinde de iki buçuk milyon Afrikalının hiçbir temsilcisi bulunmamaktadır.⁵²⁰ Bu bağlamda Nyasaland'da Dr. Hastings Banda, Kuzey Rodezya'da Kenneth Kaunda ve Güney Rodezya'da Joshua Nkomo, siyahi çoğunluğun yönetimini sağlamak için ülkelerindeki bağımsızlık hareketi liderleri olarak ortaya çıkmışlardır.⁵²¹ Güney Rodezya'daki Afrikalı siyasi hareketi diğer iki bölgeye göre daha sonra gelişmekle birlikte, 1944 yılında Nyasaland Afrika Kongresi (*Nyasaland African Congress – NAC*), 1948 yılında Kuzey Rodezya Afrika Ulusal Kongresi (*Northern Rhodesia*

⁵¹⁷ Lowe ve Traynor, *Mastering modern world history*, 534.

⁵¹⁸ Juliette Bridgette ve Milner-Thornton, *The Long Shadow of the British Empire : The Ongoing Legacies of Race and Class in Zambia* (Palgrave Macmillan, 2012), 135.

⁵¹⁹ "Rhodesia and Nyasaland: A Sound Financial Position". *The Round Table* 45, sy. 177 (Aralık 1954): 94.

⁵²⁰ J. J. B. Somerville, "The Central African Federation". *International Affairs* 39, sy. 3 (Temmuz 1963): 91-392.

⁵²¹ Lowe ve Traynor, *Mastering modern world history*, 534.

African National Congress) ve 1957 yılında Güney Rodezya Afrika Ulusal Kongresi (*Northern Rhodesia African National Congress – SRANC*) kurulmuştur.⁵²²

SRANC ve NAC, 1959 yılında yasaklanmış ve sırasıyla Ulusal Demokratik Parti (*National Democratic Party*) ve Malavi Kongre Partisi'ne (*Malawi Congress Party*) dönüşmüşlerdir. Joshua Nkomo iyi eğitim görmüş nadir Afrikalılardan birisi olarak önce Ulusal Demokratik Partiyi kurmuş, o parti de yasaklanınca Zimbabwe Afrika Halk Birliği'ni (*Zimbabwe African People's Union – ZAPU*) oluşturmuştur.⁵²³ 1963'de ZAPU'dan kopan bir hizip, Zimbabwe Afrika Ulusal Birliği'ni (*Zimbabwe African National Union – ZANU*) kurmuştur. Bu iki parti Zimbabwe'nin bağımsızlık mücadelesinde çok önemli rol oynayacaktır. Kuzey Rodezya'da iki büyük Afrika milliyetçisi partiden birisi Harry Nkumbula liderliğindeki Afrika Ulusal Kongresi iken, Nkumbula'dan kopan bir grubun kurduğu Zambiya Afrika Ulusal Kongresi (*Zambian African National Congress*) daha sonra Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi'ne (*United National Independence Party*) dönüşmüş ve Kenneth Kaunda nihayetinde bu partinin başına geçmiştir.⁵²⁴

Malavi Kongre Partisi'nin liderliğini alan Hastings Banda'nın 1959 başlarında Nyasaland'daki bağımsızlık faaliyetleri sonucunda önce Güney Rodezya'da 25 Şubat'ta, daha sonra Nyasaland'da 3 Mart'ta, son olarak da Kuzey Rodezya'da olağanüstü hal ilan edilmiştir.⁵²⁵ Nyasaland'daki olaylar Güney Rodezya'dan birlikler gönderilerek bastırılmış, 52 Afrikalı öldürülürken, Hastings Banda ile beraber 1300'den fazla kişi tutuklanmıştır. Nyasaland'daki durumu araştırmak üzere Londra tarafından Patrick Devlin başkanlığında bir komisyon görevlendirilmiştir. Devlin Raporu, Nyasaland'ın bir "polis devleti" haline getirildiğini ortaya koyarak, Nyasaland'daki hükümetin Afrikalı çoğunluğa baskı

⁵²² Brooks Marmon, "Independence and Pan-African Diplomatic Contestation: Anti-Colonial Nationalism and the Eclipse of White Legitimacy in 'British Central Africa', 1957–64". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, sy. 2 (4 Mart 2023): 386.

⁵²³ Nicola Ginsburgh, *Class, Work and Whiteness: Race and Settler Colonialism in Southern Rhodesia, 1919–79* (Manchester: Manchester University Press, 2020), 141.

⁵²⁴ "Central Africa in 1963: Can Federation Survive?" *The Round Table* 52, sy. 208 (Eylül 1962): 362.

⁵²⁵ John Darwin, "The Central African Emergency, 1959". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 21, sy. 3 (Eylül 1993): 220.

rejimi uyguladığını ve Britanya'nın liberal bir dünya gücü olarak imajını zedelediğini belirtmiştir.⁵²⁶

Federasyon 1953 yılında kurulurken yedi yıl sonrasında bir komisyon görevlendirilerek, federasyonun durumu ve geleceğine dair bir değerlendirme yapılması kararlaştırılmıştır. Değerlendirme zamanı gelmeden önce yaşanan olağanüstü hal durumları ve beyaz yöneticilerin politikaları ışığında, 1960 yılı Eylül ayında Walter Monckton başkanlığında çalışmalarını tamamlayan komisyonun bulguları aşağıda özetlenmiştir:⁵²⁷

- *“Yaklaşık 210 bin beyaz ve 2,5 milyon Afrikanın bulunduğu Güney Rodezya'nın Başbakanı Edgar Whitehead, eyalet parlamentosu seçimleri vb. için oy kullanabilecek Afrikalıların oy hakkını genişletmek gibi birtakım liberal tedbirler alarak ve yürüyüş-gösterileri bastırmak suretiyle Afrikalı milliyetçi hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışmakta fakat bunda başarılı olamamaktadır.*
- *Whitehead'in Birleşik Federal Partisi (The United Federal Party), ülkede yükselen sağcı beyaz akım tarafından tehdit edilmektedir. Gelineen noktada federasyonun liberal yaklaşımının başarıya ulaşamadığı görülmektedir; zira otellerde bile hala ırk ayrımı yapıldığı görülmektedir. ‘Ortaklık ideali’nin başarısızlığa uğraması ise federasyonun ilk başbakanı Lord Malvern (Godfrey Martin Huggins) ve ikinci başbakanı Roy Welensky’nin yaklaşımlarına atfedilmektedir.⁵²⁸ Lord Marven beyazlar ve Afrikalılar arasındaki ilişkiyi “binici ve at” arasındaki ilişkiye benzetirken; Welensky ortaklık fikrini gelecek iki yüz yıl içinde gerçekleştirebilecek bir şey olarak nitelemiştir.*
- *Federal hükümet, Güney Rodezya’da siyahlar adına anayasal düzeltmeler yapma gücüne sahip değil, bunun için bir “dış güç” gereklidir. Londra hükümetinin böyle bir yetkisi olsa da beyazların buna rıza göstereceğinin*

⁵²⁶ Springhall, *Decolonization*, 133.

⁵²⁷ The Monckton Report, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, 51:201, (1960): 23-28.

⁵²⁸ Godfrey Martin Huggins’in görev süresi: 7 Eylül 1953–2 Kasım 1956. Roy Welensky’nin görev süresi: 2 Kasım 1956-31 Aralık 1963.

herhangi bir garantisi yoktur. Kaldı ki mevcut durumda beyazların bağımsızlık ilan etmelerini engelleyecek bir faktör de görünmemektedir. Bununla birlikte askeri birlik sevkiyatı bölgedeki beyazlarla çatışma ihtimalini doğurabilir.

- *Raporun çözüm önerileri şunlardır: Federal hükümetin yetki alanının daraltılması, Afrikalılar için oy verebilme kıstaslarının genişletilmesi ve federal parlamentoda koltuk dağılımının otuz-otuz olacak şekilde beyazlar ve siyahlar arasında eşit olarak sağlanması.*
- *Raporun Londra hükümeti için öngördüğü üç yol ise şunlardır: Federal yönetim seviyesinde Afrikalı çoğunluğunu sağlamak, gerekirse zor kullanma yöntemlerini de kullanarak Güney Rodezya anayasasını liberalleştirmek ya da raporun önerdiği gibi federal yetkileri kısıtlayarak, Yüksek Komisyona sadece bölgeler arası ekonomik işbirliğini sağlama yetkisi tanımak.*

Bunların yanı sıra rapor, Londra hükümetine federasyon içindeki sanayi ve ticaret bölgelerinde önemli rolleri bulunan Avrupalıların öneminin ve haklarının gözetilmesi tavsiyesini vermektedir.”

3.3.2. Dış Koşullar

1957 yılında Altın Kıyısı'nın Gana adı altında Britanya'dan bağımsızlığını kazanan ilk Afrikalı devlet olması ve Commonwealth'e siyahların yönettiği ilk ülke olarak katılması diğer Afrikalı uluslar için ilham kaynağı olmuştur. Gana'nın bağımsızlığının tüm Afrika kıtası için önemine Joshua Nkomo da kendi otobiyografisinde değinmiştir.⁵²⁹ Afrikalı milliyetçilerin ve partilerin Ganalılar ve Nijeryalılar ile benzer hakları talep ettiği 1960'lar boyunca kıtada devam eden değişim rüzgarı⁵³⁰, Orta Afrika Federasyonu'nu oluşturan Afrikalı çoğunluğu da etkileyecektir. Sözgelimi, 1960 Kongo Krizi de İngilizler ve federasyon üzerindeki uluslararası baskıları arttırmıştır. Cohen'in değerlendirmesine göre, federasyonun

⁵²⁹ Brooks Marmon, “‘Bogey Bogey Stuff’: Gold Coastism, Federation, and White Backlash in Southern Rhodesia, 1951-56’. *The Round Table* 111, sy. 2 (4 Mart 2022): 215.

⁵³⁰ Detaylı bilgi için bkz: Ryan M. Irwin, “A Wind of Change? White Redoubt and the Postcolonial Moment, 1960-1963.” *Diplomatic History* 33, sy. 5 (2009): 897-925.

sonu büyük şirketler ve dekolonizasyonun uluslararası doğası eliyle gelmiştir.⁵³¹ Cohen, Rhodesian Select Trust Amerikalı şirket) ve Güney-Afrika merkezli Anglo-American Corporation şirketlerinin federasyonun kaderi konusunda etkili olduğunu savunmaktadır. Rhodesian Select Trust şirketinden Ronald Prain, Afrikalıları desteklerken; Anglo-American Corporation şirketinden Keith Acutt, Roy Welensky'nin Birleşik Federal Partisi'ni (*United Federal Party*) desteklemektedir.⁵³² Bu iki şirket Bakır Kuşağı'nın en önemli madencilik şirketleri olup, dekolonizasyon döneminde izledikleri politikalar ekonomik temelli kurulan federasyonun geleceği için hayati önem taşımaktadır. Nitekim Butler da, Ronald Prain'ın Kuzey Rodezya'da yükselen Afrika milliyetçiliğini görerek buna göre bir strateji geliştirdiğini ve nihayetinde Zambiya'nın bağımsızlığı sürecinde önemli bir figüre dönüştüğünü belirtmektedir.⁵³³ Bakır Kuşağı'nda ABD'nin 1920'lerin başından beri gerek madencilik şirketlerindeki hisseleri gerekse bakır tedariki anlamında önemli çıkarları bulunmaktadır; bu bağlamda ABD, beyaz yerleşimcilerin Kuzey Rodezya ve Nyasaland'da hakimiyeti ele geçirmesi halinde çıkarlarının zedeleneyeceği konusunda Londra'yı uyarmıştır.⁵³⁴

Monckton Raporu'ndan sonra Güney Rodezya için 1961 yılında yeni bir anayasa kabul edilmiş ve ilerde Afrikalı çoğunluk yönetimi için imtiyazlar karşılığında bu yerleşimci sömürgesinin kendini yönetme yetkileri artırılarak, sömürge'nin yarı-Dominyon benzeri konumu resmîyet kazanmıştır.⁵³⁵ Fakat raporun Nyasaland ve Kuzey Rodezya için tavsiyelerini göz önüne alan Londra, bu iki sömürge bölgesi için bağımsızlık süreçlerini başlatmıştır. 5 Mayıs 1964 Londra Görüşmelerinde alınan kararlar sonucu, 24 Ekim 1964'de Zambiya (Kuzey Rodezya) bağımsızlığını kazanmıştır. Londra Görüşmeleri, Afrika bağımsızlık süreçlerindeki en kısa konferanslardan biri olurken, Zambiya, Britanya sömürge

⁵³¹ Andrew Cohen, *The Politics and Economics of Decolonisation in Africa: The Failed Experiment of the Central African Federation* (London/New York: I.B.Tauris, 2017), 155.

⁵³² Cohen, *The Politics and Economics of Decolonisation*, 138-139.

⁵³³ L. J. Butler, "Business and British Decolonisation: Sir Ronald Prain, the Mining Industry and the Central African Federation". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 35, sy. 3 (Eylül 2007): 459.

⁵³⁴ Larry Butler, *Copper Empire : Mining and the Colonial State in Northern Rhodesia C.1930-64* (New York: Palgrave Macmillan, 2007).

⁵³⁵ Josiah Brownell, "'A Sordid Tussle on the Strand': Rhodesia House during the UDI Rebellion (1965-80)". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 38, sy. 3 (Eylül 2010): 473.

tarihinde bağımsızlık ve cumhuriyet statüsünü aynı anda kazanan ilk ülke olmuştur.⁵³⁶ Aynı yıl Haziran ayında Nyasaland da Malavi adıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. Güney Rodezya'daki yerleşimciler ise yönetimi Afrikalı çoğunluğa bırakmayı reddederek, 11 Kasım 1965'te Tek Taraflı Bağımsızlık İlanı'nda (TTBİ) (*Unilateral Declaration of Independence*) bulunmuştur. Bu bağımsızlık ilanı İngilizler için yaklaşık 15 yıl sürecek bir dış politika krizinin başlangıcı anlamına gelecektir. Rodezya Krizi (yerleşimciler bağımsızlık ilanından sonra ülkelere Rodezya demektir) zamanla Londra için herhangi bir sömürge sorunu olmaktan çıkarak, Soğuk Savaş şartlarında bir uluslararası meseleye dönüşecek ve Commonwealth içinde gerilimlere neden olacaktır. 1923'den bu yana kendi kendini yöneten Rodezya'nın Londra'nın onayı olmadan bağımsızlığını ilan etmesi hem Afrika'da İngiliz gücünün sorgulanmasını hem de bölgenin küçük bir azınlığın eline geçmesi tehlikesini beraberinde getirmiştir.⁵³⁷

Springhall'a göre TTBİ esasında bağımlı bir sömürge toprağında yasadışı bir darbe anlamına gelmektedir. Öte yandan bu yasadışı duruma İngilizlerin askeri olarak müdahale etmesi yalnızca "hısım akrabaya" (*kith and kin*) karşı yapılacak ve işçi sınıfı oylarını etkileyebilecek bir operasyon olmasının yanı sıra, aynı zamanda ordu içinde Rodezya ile bağlantısı olan askerlerin isyanına neden olabilecek bir risk faktörü taşımaktadır.⁵³⁸ Rodezya sorununda hısım akraba faktörüne dikkat çeken bir diğer isim olan Watts ise Londra'yı güç kullanımından alıkoyan nedenleri şu şekilde sıralamıştır: ekonomik zayıflık, parlamento ve seçimlere dair endişeler, savunma bakanlığı ve genelkurmaydan gelen yanlış raporlar ve "hısım akraba" faktörü.⁵³⁹ Watts'a göre Harold Wilson'ın⁵⁴⁰ Rodezya politikasının en zayıf yanı başarılı bir caydırıcı faktör uygulayamamasıdır. Watts, şayet Rodezya krizinin güç kullanımı ile çözülsedydi, bu sorunun 1970'ler boyunca İngiliz dış politikasındaki en büyük sorunlardan birisi olarak yöneticileri uğraştırmayacağını belirtmektedir.

⁵³⁶ "Succession States of Federation: The Pattern of Central Africa—1964". *The Round Table* 54, sy. 216 (Eylül 1964): 362.

⁵³⁷ Alex May (ed.), *The Commonwealth and International Affairs: The Round Table Centennial Selection* (New York: Routledge, 2020), 121.

⁵³⁸ Springhall, *Decolonization*, 169.

⁵³⁹ Carl Watts, "Killing Kith and Kin: Viability of British Military Intervention in Rhodesia, 1964-5", *Twentieth Century British History*, Vol. 16, sy. 4, 2005, 414-415.

⁵⁴⁰ 16 Ekim 1964-19 Haziran 1970 ve 4 Mart 1974-5 Nisan 1976 tarihleri arası İşçi Partili Birleşik Krallık başbakanı.

Fakat bu sorunun kökenleri Wilson'dan önceki başbakan Harold Macmillan'a⁵⁴¹ kadar gitmektedir. Macmillan'ın Afrika'ya dair izlediği “erteleme politikası” (*delaying policy*), bu coğrafyadaki sorunlara karşı kesin kararlar almaktan ziyade uzun-dönem sorunları öteleme yoluyla dekolonizasyonun ülke içi bir meseleye dönüşmesini engelleme üzerinedir.⁵⁴²

Kendi kanından olan yerleşimcilere karşı güç kullanımı yolunu izlemeyen Harold Wilson'ın ekonomik yaptırımlar politikası (özellikle petrol yaptırımları) dahi ülke içinde eleştiri konusu olmuştur. Rodezya Dostları (*Friends of Rhodesia*) ve Muhafazakar Parti içindeki bazı grupların düşüncesine göre, bölgeye Hristiyan değerlerini ve medeniyeti götüren bu “hısım akrabalara” karşı izlenen politika kabul edilemezdir.⁵⁴³ İşçi Partili Wilson'ın izlediği bu politika, Muhafazakar Parti içinde de tartışmalara neden olmuş, bölgedeki yerleşimcilere destek olmak isteyen Muhafazakar grupların yanı sıra hükümet politikasını doğru bulan partililer de olmuştur. Wilson, diğer İngiliz sömürgelerinde Afrikalı asilere karşı güç kullanırken, Rodezya'da güç kullanmaması nedeniyle çifte-standart ile suçlanmıştır.⁵⁴⁴ Askeri önlemler yerine ekonomik yaptırımlarla Wilson, hem Commonwealth'in Afrikalı üyelerinden gelen eleştirileri önlemek hem de Güney Afrika'daki İngiliz ticari çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Coggins'e göre, Rodezya meselesi, Realpolitik'in Commonwealth idealine ve çok-ırklı demokrasi taahhüdüne üstün geldiğini göstermiştir. Rodezya sorununun çözülmemesi, konunun başka yollar ve aktörlerle çözülmeye zorlanacağı anlamına gelmekteydi, nitekim 1970'lerde ülkede gerilla savaşı başlayacaktır.

Rodezya'ya karşı hayata geçirilen ve BM tarafından tüm üyelerinin uyması istenen ekonomik ambargo ve yaptırımların beklenildiği ölçüde etkin olamamasının çeşitli nedenleri vardır. Öncelikli sebep Güney Afrika ve Portekiz hükümetlerinin Rodezya ile işbirliği yapmasıdır. 1965 yılına gelindiğinde Rodezya'nın TTİ ile

⁵⁴¹ 10 Ocak 1957-18 Ekim tarihleri arası Muhafazakar Partili Birleşik Krallık başbakanı.

⁵⁴² Dan Horowitz, “Attitudes of British Conservatives Towards Decolonization in Africa”. *African Affairs* 69, sy. 274 (Ocak 1970): 16-17.

⁵⁴³ M. Stuart, “A Party in Three Pieces: The Conservative Split over Rhodesian Oil Sanctions, 1965”. *Contemporary British History* 16, sy. 1 (Mart 2002): 77.

⁵⁴⁴ Richard Coggins, “Wilson and Rhodesia: UDI and British Policy Towards Africa”, *Contemporary British History*, 20:3, (2006): 375-376.

Güney ve Orta Afrika bölgelerinde Afrikalı çoğunluk tarafından yönetilen devletler ile beyazlar tarafından yönetilen devletler bloku ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁵ Bu bağlamda Rodezya, Portekiz sömürgeleri Gine-Bissau, Cape Verde, Angola ve Mozambik ile Güney Afrika ve mandası Güney-Batı Afrika, ekonomik ve siyasal olarak birbirini desteklemiştir. Salisbury'nin Lizbon ve Pretoria ile yaptığı ekonomik işbirliği, Londra'nın finansal açmazlarıyla birleşince, Rodezya yaklaşık 15 yıl tek başına varlığını sürdürmüştür.⁵⁴⁶ Bu ekonomik işbirliği, Güney Afrika'nın Rodezya'ya petrol ve ürünlerini satmaya devam etmesi, Güney Afrika ve Portekiz'in ulaşım ve ticaret tesislerini Rodezya'ya açarak Batı dünyasına hammadde ihracatına devam etmesini sağlaması olarak vuku bulurken, yeni bağımsızlığını kazanan Zambiya'nın ekonomik bağımlılıktan dolayı Rodezya ile ticari ilişkilerinin kesememesinin de altını çizmek gerekir.⁵⁴⁷ Zambiya ve Rodezya'nın federasyon zamanından devraldıkları bu zoraki ekonomik bağımlılık ilişkileri şu şekilde özetlenebilir: iki ülke arasındaki havaalanları ve demiryolları ticaretin sürmesi için birbirlerine açık kalmalıyken, Zambezi nehri üzerinde 1959 yılında kurulan Kariba Barajı'nın borçları, idaresi ve enerji üretimi ortaklaşa paylaşılmaktadır.⁵⁴⁸ Son kertede, ekonomik yaptırımların görece etkisizliğini gösteren bir örnek olarak, yaptırımların başladığı 1965 yılında Rodezya'da kişi başı düşen reel gelirin 171 dolar iken, 1969 yılında 174 dolara yükselmiş olması verilebilir.⁵⁴⁹

Rodezya Krizi özellikle Commonwealth'in Afrikalı üyeleri ve İngiltere arasında sorunlar yaratmıştır. 1961 yılında Commonwealth'den ayrılan Güney Afrika'nın uyguladığı apartheid rejiminin yanı sıra ona benzer bir başka yönetimin Rodezya'da iktidarı ele geçirmesi, örgütün "çok-ırklı ortaklık" politikasının söylem bazında sarsılmasına neden olmuştur.⁵⁵⁰ Çünkü Ian Smith⁵⁵¹ ve partisi Rodezya

⁵⁴⁵ Gilbert ve Reynolds, *Dünya Tarihinde Afrika*, 555.

⁵⁴⁶ Tinashe Nyamunda, "Money, Banking and Rhodesia's Unilateral Declaration of Independence". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017): 767.

⁵⁴⁷ Rhodesian Correspondent, "Rhodesia Faces the Sanctions: The Links with London Break Down". *The Round Table* 57, sy. 226 (Nisan 1967): 211-212.

⁵⁴⁸ "Central Africa: A Frontier Line of Colour". *The Round Table* 55, sy. 218 (Mart 1965): 191.

⁵⁴⁹ Lord Alport, "The Conservative Party and Rhodesia: Looking Again at Sanctions". *The Round Table* 61, sy. 243 (Temmuz 1971): 396.

⁵⁵⁰ Carl P. Watts, "The Commonwealth and Rhodesia, 1965-1980". *The Round Table* 110, sy. 6 (2 Kasım 2021): 670.

⁵⁵¹ 13 Nisan 1964-1 Haziran 1979 arası önce Güney Rodezya, daha sonra Rodezya başbakanı.

Cephesi⁵⁵² (*Rhodesian Front*), 1965'ten sonra Rodezya'da beyaz üstünlüğüne dayanan ve Afrikalılar ile beyazların kendi bölgelerinde kültürel gelenekleriyle ayrı şekilde yaşamasına dayalı politikalarını özgürce uygulamaya koymuş, bu bağlamda Afrikalı orta sınıfların sosyal, ekonomik ve eğitim olanakları giderek ellerinden alınmıştır.⁵⁵³ Commonwealth'in başı olarak İngiltere'nin bu duruma engel olamaması şüphesiz Afrikalı uluslar bağlamında prestijini zedelemiştir. Commonwealth üyelerinin tepkilerine bakacak olunursa, Gana ve Nijerya, Londra'ya güç kullanması için baskı yapmış, Zambiya ve Tanzanya ekonomik yaptırımların yeterli olacağını ifade etmişlerdir.⁵⁵⁴ En sert tepki 1966 yılında Zambiya başbakanı Kenneth Kaunda'dan gelmiş, Kaunda Rodezya meselesini ele almaktaki başarısızlığından ötürü İngiltere'yi Commonwealth örgütünden atmaktan bahsetmiştir.⁵⁵⁵ Eski Commonwealth (Avustralya – Kanada – Yeni Zelanda – Güney Afrika) denen üye ülkelerden Kanada sorunun çözümü için aktif girişimlerde bulunurken, Avustralya ve Yeni Zelanda bu çabalara sınırlı destek göstermiştir.⁵⁵⁶ Ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını gözetmesinin yanı sıra BM ve Commonwealth bağlamında üye ülkelerin Rodezya'ya karşı ortak bir eylem birlikteliği gösterememesi, Ian Smith'in iktidarını korumasına yol açmıştır.

3.3.3. Dekolonizasyon Sürecinin Seyri

Ian Smith rejiminin, Londra'nın politikaları, uluslararası örgütler, ekonomik yaptırımlar ve baskılar karşısında pozisyonunu koruması üzerine Rodezya'daki Afrikalı milliyetçiler (Zimbabve milliyetçileri) silahlı mücadeleye başlamışlardır. Bu gruplar kendi aralarında çeşitli nedenlerle bölünmüş durumdadır. Joshua Nkomo'nun partisi ZAPU ve Ndabaningi Sithole'nin partisi ZANU, kabilecilik ekseninde oluşmuş partilerdir.⁵⁵⁷ ZAPU, Ndebele halkının partisiyken, ZANU Shona halkının partisidir. Diğer önemli parti 1971 yılında piskopos Abel Muzorewa tarafından kurulan Birleşmiş Afrika Ulusal Konseyi'dir (*United African National*

⁵⁵² Kuruluşu: 1 Mart 1962.

⁵⁵³ "The Rhodesian Settlement: Facing the Facts". *The Round Table* 62, sy. 245 (Ocak 1972): 7.

⁵⁵⁴ Lowe ve Traynor, *Mastering modern world history*, 535.

⁵⁵⁵ W. David McIntyre, *A Guide to the Contemporary Commonwealth* (Basingstoke: Palgrave, 2001), 31.

⁵⁵⁶ Carl Watts, "Britain, the Old Commonwealth and the Problem of Rhodesian Independence, 1964-65". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 36, sy. 1 (March 2008).

⁵⁵⁷ "The Rhodesian Settlement: Facing the Facts", 11.

Council – UANC). ZANU’nun gerilla kanadının lideri olarak öne çıkan Robert Mugabe, Zimbabwe’nin bağımsızlık sürecinde diğer bir önemli aktördür. Daha sonra ZANU ve ZAPU, beyaz yerleşimcilere karşı Vatansever Cephe (*Patriotic Front*) adı altında bir araya gelecek ve Nkomo ile Mugabe Zimbabwe’nin gelecekteki lideri olmak için kendi aralarında mücadele edeceklerdir.⁵⁵⁸ ZAPU’nun gerilla kanadına Zimbabwe Halk Devrim Ordusu (*Zimbabwe People’s Revolutionary Army – ZIPRA*) denirken, ZANU’nun gerilla kanadının ismi Zimbabwe Afrika Ulusal Kurtuluş Ordusu’dur (*Zimbabwe African National Liberation Army – ZANLA*).⁵⁵⁹ Bu iki gerilla grubu Zimbabwe’nin kuruluşuna kadar beyazlara karşı silahlı mücadele vermiştir.

1972 Aralık ayında kuzey doğu Rodezya’ya yapılan bir gerilla saldırısından sonra Rodezya’da binlerce Afrikalının öldürüldüğü bir kontrgerilla savaşı başlamış ve savaş Mozambik’in bağımsızlığına kadar (Haziran 1975) Smith rejiminin kontrolünde seyretmiştir.⁵⁶⁰ Mozambik’i üs olarak kullanan ZANLA ve Zambiya’yı üs edinen ZIPRA’ya karşı mücadele eden Rodezya Güvenlik Güçleri (*Rhodesian Security Forces*) Kara – Hava kuvvetleri ve Britanya Güney Afrika Polisi’nden oluşmakta ve bünyesinde Afrikalıları da barındırmaktadır.⁵⁶¹ Mozambik’in yeni lideri Samora Machel, ülkesini Zimbabveli gerillalara açarak, Smith rejimine karşı güç dengesini değiştirmiş; bunun yanı sıra SSCB ve Küba’nın Angola’da olduğu gibi Rodezya’ya da müdahale edebileceği tehlikesini gören Güney Afrika rejimi de Rodezya’ya desteğini azaltarak beyaz yerleşimcilerin askeri olarak gerilemesine neden olmuştur.⁵⁶²

Rodezya’da savaşın son bulması için 1976 yılında İsviçre’de düzenlenen Cenevre Konferansı’ndan sonuç alınamaması üzerine ABD krize etkin bir şekilde

⁵⁵⁸ Timothy Scarnecchia, “The Anglo-American and Commonwealth Negotiations for a Zimbabwean Settlement between Geneva and Lancaster, 1977–1979”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017).

⁵⁵⁹ Munyaradzi B. Munochiveyi, *Prisoners of Rhodesia* (New York: Palgrave Macmillan US, 2014).

⁵⁶⁰ Josiah Brownell, *Collapse of Rhodesia : Population Demographics and the Politics of Race* (London: I.B. Tauris, 2011), 5.

⁵⁶¹ Hugh Pattenden, “Britain and the Rhodesian Mercenary Issue, c.1970–1980”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 49, sy. 4 (4 Temmuz 2021): 777-778.

⁵⁶² Lowe, *Mastering Modern British History*, 716-717.

dahil olarak, Ian Smith rejimi üzerindeki baskıları arttırmıştır.⁵⁶³ Literatüre İngiliz-Amerikan Girişimi (*Anglo-American Initiative*) olarak geçen bu diplomatik hamle, Zimbabwe dekolonizasyonu sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür.⁵⁶⁴ 1978 yılında Ian Smith bir iç anlaşma (internal settlement) kabul ederek, Afrikalı çoğunluğun oluşturduğu bir parlamentoya sahip, piskopos Abel Muzorewa'nın başbakanı olduğu fakat polis ve ordunun beyazların kontrolünde kaldığı Zimbabwe-Rodezya'nın kurulduğunu ilan etmiştir.⁵⁶⁵

Zimbabwe-Rodezya'nın ilk Afrikalı başbakanı Abel Muzorewa, Zimbabwe milliyetçiler tarafından benimsenmemiş ve uluslararası toplum tarafından tanınarak iktidarını sürdüreceğini öngören Smith rejimine karşı gerillalar savaşmayı sürdürmüştür. Devam eden uluslararası çabalar neticesinde, 21 Aralık 1979 tarihinde Londra, Rodezya ve Vatansever Cephe yetkililerinin imzaladığı Lancaster House Anlaşmasıyla ülkedeki savaş sona ermiştir.⁵⁶⁶ Alınan kararlar neticesinde, ZANU'nun askeri kanadı ZANLA ve ZAPU'nun askeri kanadı ZIPRA silah bırakmış, beyazlardan oluşan Rodezya silahlı kuvvetleri de kışlarına çekilmiş ve tüm bu süreç Commonwealth Monitoring Force tarafından gözetilmiştir.⁵⁶⁷ 27-29 Şubat 1980 tarihlerinde yapılan seçimleri ZANU lideri Robert Mugabe kazanmış ve 18 Nisan 1980'de bağımsızlığı ilan edilen Zimbabwe'nin ilk başbakanı olmuştur.

3 Mart 1980 tarihinde Robert Mugabe, yıllardır rejimine karşı mücadele verdiği Ian Smith'e "*Bana Afrika'nın mücevherini verdiniz*" demiştir.⁵⁶⁸ Hindistan'ın imparatorluk tacındaki mücevhere benzetilmesi ile benzer bir analogi kurmak gerekirse, İngiliz Orta Afrika imparatorluğundaki bu değerli sömürge için binlerce Afrikalı ve beyaz yerleşimcinin savaşarak ölmesi, Mugabe'nin sözlerini doğrular niteliktedir. Zengin maden kaynakları, bu madenleri işlemek ve dünya pazarına ihraç etmek için kurulan ulaşım altyapıları, Zambezi nehri ve Kariba

⁵⁶³ Christopher Coker, "Decolonization in the Seventies: Rhodesia and the Dialectic of National Liberation". *The Round Table* 69, sy. 274 (Nisan 1979).

⁵⁶⁴ Arrigo Pallotti, "Tanzania and the 1976 Anglo-American Initiative for Rhodesia". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017): 801.

⁵⁶⁵ McIntyre, *Contemporary Commonwealth*, 36.

⁵⁶⁶ Matthew Preston, *Ending Civil War: Rhodesia and Lebanon in Perspective* (London: I.B.Tauris, 2004), 25.

⁵⁶⁷ McIntyre, *Contemporary Commonwealth*, 37.

⁵⁶⁸ Sue Onslow, "Freedom at Midnight: A Microcosm of Zimbabwe's Hopes and Dreams at Independence, April 1980". *The Round Table* 97, sy. 398 (Ekim 2008): 737.

Barajı gibi enerji kaynakları ve verimli tarım topraklarına sahip Rodezya coğrafyası, Britanya dekolonizasyon tarihinin en uzun süren çatışma/sorununa ev sahipliği yapmıştır. İngiliz devlet adamı Richard Crossman tarafından 1964-1980 yılları arasında İngiliz dış politikası için “*dehşete düşüren bir yükümlülük*” olarak tanımlanan⁵⁶⁹ Rodezya sorunu, İngiliz dünya gücü açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları Londra’nın yerleşimcilere söz geçiremeyerek sorunun uluslararası hale gelmesine neden olması, Commonwealth’in lideri olarak özellikle Afrikalı üye ülkeler nazarında prestij kaybetmesi ve Britanya kamuoyunun yerleşimcilere gösterdiği sempati ve yaptırımların delinmesi sonucu İngiliz yumuşak gücünün dünya genelinde zedelenmesi olarak özetlemek mümkündür.⁵⁷⁰

Son kerte de Britanya dekolonizasyon tarihi bağlamında bakıldığında, 1960’larda Afrika’daki değişim rüzgarına direnmeme ilkesi çerçevesinde Zambiya ve Malavi’de Afrikalı çoğunluğa “yetki devrini” sorunsuz bir şekilde tamamlayan İngilizler, Güney Rodezya’da bulunan beyaz yerleşimciler sebebiyle bu bölgede bunu başaramamıştır. Rodezya’nın tek taraflı bağımsızlık ilanı, Londra’nın yetki devri politikasındaki en büyük ihlal olmuştur (diğer ihlaller Filistin, Kıbrıs ve Aden sömürgeleridir).⁵⁷¹ Bu noktada dekolonizasyon modeli şekil değiştirerek, Rodezya’da ulusal kurtuluş modeline dönüşmüştür. Zimbabveli milliyetçiler mobilize olarak ana sömürgeci ülke olan Britanya’ya karşı değil fakat onun uzantısı olan beyaz yerleşimcilere karşı silahlı mücadeleye girişmişlerdir. İngilizler tarihsel sorumluluk anlamında değerlendirildiğinde Zimbabve’de yönetimi Afrikalı çoğunluğa bırakmak istemiş fakat gerek finansal gerek siyasal güç kaybı nedeniyle ülkede gerçekleşen iç savaşın önüne geçememiştir. Gene de Londra’nın uluslararası toplumla beraber hareket ederek çözüm çabalarına devam etmesi, Commonwealth üzerinden birtakım girişimlerle çok-ırklı bir yapıya büründürülen örgütün yeni bağımsızlığını kazanmış üye ülkelerinin inisiyatif olarak diplomasiye katkı sağlaması ve nihayetinde Güney Afrika’daki apartheid rejiminden 14 yıl önce Zimbabve coğrafyasında Afrikalı nüfusa karşı baskı ve ayrımcılığın sona

⁵⁶⁹ Darwin, *Britain and Decolonisation*, 317.

⁵⁷⁰ Krishnan Srinivasan, *The Rise, Decline, and Future of the British Commonwealth* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), 55.

⁵⁷¹ McIntyre, *Contemporary Commonwealth*, 32.

erdirilmesi gibi hususlar Orta Afrika Federasyonu'nun dekolonizasyon sürecinde olumlu noktalar olarak gösterilebilir.

3.4. Dekolonizasyonun Kısa, Orta ve Uzun Dönem Sonuçları

Bu bölümde dekolonizasyonun hem metropoldeki hem yereldeki (Hindistan ve Orta Afrika bölgeleri) kısa ve orta dönem sonuçları genel hatlarıyla ele alınacak, tezin giriş kısmında belirtilen analiz soruları etrafında mümkün olduğunca tartışılacaktır. Osterhammel'in orijinal modeli dekolonizasyon sürecinde kısa ve orta dönem sonuçlar üzerine kurgulanmıştır, fakat Britanya vakasında dekolonizasyon sürecinde (bir yandan pax-Americana'nın yükselişi-diğer yandan buna bağlı olarak- liberal yeni dünya düzeninin gerektirdiği özgürlükçü-demokratik ortamın tesisi bağlamında) kritik eşikler patika bağımlılığını derinleştirdiği için bu modelde bir revizyon yapmak gerekli görülmüştür. Bu yüzden, tezin bu bölümünde kısa-orta vadeli sonuçlara ek olarak, bununla ilintili olan uzun vadeli sonuçlar da tartışılacaktır.

Siyasal bağlar alanında, 1947 yılında bağımsızlıklarını kazanan Hindistan ve Pakistan, Dominyon statüsü kazanarak imparatorluk bünyesinde kalmayı tercih etmişlerdir. Hindistan'ın başbakanı Nehru olurken, Genel Valisi Lord Mountbatten olarak kalmış; Pakistan'da ise Cinnah Genel Vali olurken, Liyakat Ali Han başbakan olmuştur.⁵⁷² Hindistan'ın yeni bir anayasa kabul ederek bir cumhuriyete dönüşmek istemesi artık İngiliz kraliyetinin devletin başı olarak kalamayacağı anlamına geldiğinden, Hindistan'ın Commonwealth içinde kalma isteği 26 Nisan 1949 tarihli Londra Deklarasyonu ile çözülmüştür. Deklarasyonda cumhuriyetlerin ve diğer devletlerin örgüt üyesi olabilecekleri kabul edilerek, Modern Commonwealth'in doğuşu ilan edilmiştir.⁵⁷³ Londra deklarasyonunun ilan edildiği Commonwealth Başbakanlar Konferansına “Beyaz” üyeler denebilecek Birleşik Krallık, Avustralya, Güney Afrika, Kanada, Yeni Zelanda'nın yanı sıra Hindistan, Pakistan ve Seylan katılmıştır. Bu konferans, imparatorluğun can damarı olan Hint alt-kıtasının yeni devletlerini, 1945 sonrasında İngiliz yörüngesinde tutma politikasının bir başka tezahürü olarak görülebilir. Bu bağlamda 1926 Balfour

⁵⁷² Judd ve Slinn, *The Evolution of the Modern Commonwealth*, 88.

⁵⁷³ “London Declaration, 1949”, <https://thecommonwealth.org/london-declaration-1949>, (erişim 30.11.2023).

Deklarasyonu'nun getirdiği “taca ortak sadakat” ilkesinden vazgeçilerek, Britanya monarşisi örgütün başı olarak yeniden konumlandırılmış, örgütün ismindeki “British” önekinden vazgeçilmiş ve üyelerin barış-özgürlük-ilerleme için işbirliği yapacağı vurgulanmıştır.⁵⁷⁴

Dominyon statüsü 26 Ocak 1950’de cumhuriyete dönüşmesiyle sona eren Hindistan, Modern Commonwealth’in oluşumundan bu yana kesintisiz bir şekilde örgüt üyeliğini sürdürmüştür. Pakistan ise bir İslam cumhuriyetine dönüştüğü 23 Mart 1956 tarihine kadar Dominyon statüsünde kalmış, 1971’de kendi topraklarından ayrılan Bangladeş’in bağımsızlığının Commonwealth üyelerince tanınması üzerine ayrıldığı Commonwealth üyeliğine 1989’da geri dönmüştür. 2007 yılında örgütün ilke ve değerlerine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Commonwealth konseylerine katılımı askıya alınan Pakistan’ın bu durumu ertesi sene normale dönmüştür.⁵⁷⁵ Örnek ülkeler arasında Pakistan gibi örgütten ayrılan bir başka devlet de Zimbabve’dir. 2003 yılında üyelikten ayrılan Zimbabve, daha sonra örgüte geri dönme kararı almış ve bu bağlamda 2018’den bu yana geri katılma prosedürü içine girmiştir. Zambiya ve Malavi ise 1964 yılında bağımsızlıklarını kazandıktan sonra katıldıkları Commonwealth üyeliğini tıpkı Hindistan gibi kesintisiz biçimde sürdürmüşlerdir. Güvenlik alanıyla ilgili olarak da Birleşik Krallık’ın söz konusu ülkelerde herhangi bir askeri üssünün bulunmadığı belirtilmelidir.

Ekonomik bağlar alanında Sterlin Bölgesi’nin önemini bir kez daha vurgulamak önemlidir. Londra tarafından dekolonizasyon döneminde oluşan dolar açığını kapatmak için izlenen sömürge ülkelerinin kaynaklarını seferber etme politikası gereğince (Malaya, Batı Afrika gibi bölgelerin yanı sıra) Kuzey Rodezya bakır cevherleri oldukça kritik bir rol oynamıştır.⁵⁷⁶ Dolar açığını kapatmanın ve sterlinin dünya genelindeki değerini korumanın esas yolu ise daha önce yöntemleri açıklandığı şekilde İngiliz nüfuzundaki ülkeleri Sterlin Bölgesi’nin içinde

⁵⁷⁴ “How the 1949 London Declaration paved the way for a stronger Commonwealth”, <https://thecommonwealth.org/news/how-1949-london-declaration-paved-way-stronger-commonwealth>, (erişim 30.11.2023).

⁵⁷⁵ “Our History”, <https://thecommonwealth.org/history>, (erişim 30.11.2023).

⁵⁷⁶ Judd ve Slinn, *The Evolution of the Modern Commonwealth*, 99.

tutmaktır. Aralık 1945'te Birleşik Krallık'ın Sterlin Bölgesi'ndeki ülkelere toplamda 3 milyar pounda yakın borcu bulunmaktadır, bunun 1,3 milyar poundu ise Hindistan/Pakistan bölgesine aittir.⁵⁷⁷ Hindistan, Pakistan, Zambiya ve Malavi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da Sterlin Bölgesi etkinliğini kaybedene kadar rezervlerinde sterlin tutmaya devam etmiştir. 1945'te söz konusu bölgede en büyük sterlin rezervi bulunduran ülke olan Hindistan'ın 1968'de rezervlerinin sadece %13'lük kısmı sterlin iken (oranı en düşük ülke); aynı yıl Malavi'nin rezervlerinin %80'ini, Zambiya'nın %65'ini, Pakistan'ın ise %40'ını sterlinde tuttukları görülmektedir.⁵⁷⁸ 1950'lerin başlarında Commonwealth ülkeleri, Birleşik Krallık'ın ithalat-ihracat hacminin yarıya yakınını kapsarken, 1972'de bu oran beşte bire düşmüştür.⁵⁷⁹ Son kertede Birleşik Krallık'ın 1945-1973 döneminde (AET'ye girişe kadar) Commonwealth içindeki ekonomik bağlardan dönemin sonuna doğru azalarak da olsa oldukça fayda sağladığı söylenebilir.

Kültürel etkiler alanında İngilizce dili, Hindistan ve Pakistan, Malavi, Zambiya ve Zimbabwe'de resmi dil olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar söz konusu ülkelerin çok dilli ve etnisiteli olduğunu göz önüne alsak da, İngilizce'nin kurumsal düzeyde hakimiyetini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Tharoor'a göre, *“İngilizce eğitim bugün bile Hindistan'da başarı ve nüfuzun anahtarı olarak görülmektedir”*.⁵⁸⁰ Sömürge döneminde sömüren efendilere benzemeye çalışarak kendini değerli hisseden sömürülenlerin, postkolonyal dönemde hala sömürgeci dilini kullanmaları irdelemeye değer bir durumdur. Tabii ki dünya üzerinde en yaygın dillerin başında gelen İngilizceyi kullanmanın çeşitli faydaları vardır. Eski sömürge insanları için bu faydaların başında da Batı literatürünü okumak, anlamak ve karşı itiraz üretmek gelmektedir. Bu bağlamda Homi Bhabha, Gayatri Spivak, Dipesh Chakrabarty, Partha Chatterjee gibi önde gelen postkolonyal akademisyenlerin Hindistan kökenli olması tesadüf değildir. Aynı şekilde Batı merkezli tarih anlatısına karşı da Hindistan'dan itiraz gelmiştir. Hindistan Tarihi yaklaşımlarında iki ana akımdan söz edilebilir: Cambridge Okulu ve Madun

⁵⁷⁷ Schenk, “The Sterling Area 1945-1972”, 777.

⁵⁷⁸ Schenk, “The Sterling Area 1945-1972”, 787.

⁵⁷⁹ Robert Saunders, “Brexit and Empire: ‘Global Britain’ and the Myth of Imperial Nostalgia”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 48, sy. 6 (2020): 1150-1151.

⁵⁸⁰ Tharoor, *Utanç İmparatorluğu*, 224.

Grup.⁵⁸¹ Özetlemek gerekirse Cambridge ekolünden gelen yazarlar, Raj'ın Hindistan için ekonomik fırsatlar sağladığını ve Raj yönetiminin İngiliz çıkarları lehine ayrımcılık yapmadığı gibi tezleri savunurken; Madun grup sömürge ekonomisinin Hindistan'ın zenginliklerini tükettiğini ve yerli sanayisine zarar verdiğini belirtmektedir.

Dekolonizasyonun metropoldeki etkileri ise Birleşik Krallık için sistemsel bir kriz yaratmamakla beraber birtakım sosyal ve kültürel sonuçlara yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası beliren İngiliz nüfuzunun azalma tehlikesine karşı sömürge bağlarını metropol ile sıkılaştırmak amacıyla 1948'de çıkarılan Vatandaşlık Yasası (*The 1948 Nationality Act*) ile evrensel bir "Britanyalı" kimliği oluşturulması hedeflenmiştir.⁵⁸² Commonwealth'den serbest göç olanağı sağlayan bu yasaya dayanarak Hindistan, Pakistan ve Karayipler bölgelerinden ülkeye gelen göçmenlerin artışı üzerine ise 1948 yasasından bir politika sapması olarak 1962 yılında Commonwealth Göç Yasası (*The 1962 Commonwealth Immigrants Act*) çıkarılmış; Commonwealth bölgelerinden göçü oldukça sınırlayan bu yasanın üzerine de 1968 Commonwealth Göç Yasası ve 1971 Göç Yasası (*The 1971 Immigrants Act*) çıkarılarak, metropole göç kontrolleri iyice sıkılaştırılmış ve önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.⁵⁸³ 1958'de Birleşik Krallık'ta tahmini olarak 125.000 Karayipli, 55.000 Hindistanlı ve Pakistanlı yaşasa da, bu rakamlar bile ülkede bir "kimlik" tartışmasına neden olmuş; beyaz olan, beyaz olmayan, siyahi olan, göçmen olan gibi ayrımlar etrafında Britanyalı kimliğinin ne demek olduğu kamuoyunda sorgulanmıştır.⁵⁸⁴ Yıllar içinde çıkarılan kısıtlayıcı yasalara rağmen Birleşik Krallık'ta 2000'lerin başında, çoğunu 1960-sonrası Commonwealth bölgelerinden gelen göçmenlerin oluşturduğu 2.4 milyon Asyalı, 1.1 milyon Karayip kökenli insan ve çoğu Pakistan-Bangladeş kökenli 1.5 milyon Müslüman bulunmaktaydı.⁵⁸⁵ Postkolonyal dönemde tarihte bilinen göç dalgası (Avrupa

⁵⁸¹ Sumit Sarkar, *Modern India, 1885-1947* (New York: Palgrave Macmillan, 1989).

⁵⁸² Kathleen Paul, "Communities of Britishness: migration in the last gasp of empire", *British culture and the end of empire* içinde, (ed) Stuart Ward (Manchester: Manchester University Press, 2001), 181.

⁵⁸³ Paul, "Communities of Britishness", 193-195.

⁵⁸⁴ Jodi Burkett, *Constructing Post-Imperial Britain: Britishness, 'Race' and the Radical Left in the 1960s* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 5-6.

⁵⁸⁵ Ian Bradley, *Believing in Britain: The Spiritual Identity of "Britishness"* (London: I. B. Tauris, 2007), 171.

imparatorluklarından sömürge topraklarına) tersine dönmüş ve hala devam eden bu dalga kültürel yapıları dönüştürerek, çok-kültürlülük alanları açmaya başlamıştır.

Postkolonyal dönemden önce yüzyıllar boyunca Britanya adasından dünyanın dört yanına göç eden topluluklar, göç ettikleri yerlere kendi değerlerini götürmüş; o topraklarda Britanya benzeri yerleşimler oluştururken, yerel sosyo-kültürel yapıları da etkilemişlerdir. Ferguson’a göre Britanyalıların yaydığı özellikler şunlardır: “İngilizce dili, İngiliz toprak işleme biçimleri, İskoç-İngiliz bankacılığı, görenek hukuku, Protestanlık, takım sporları, sınırlı devlet anlayışı, temsili meclisler ve serbestlik ülküsü.”⁵⁸⁶ İmparatorluk sayesinde bir İskoç, köyünden çıkıp Güney Afrika’ya yerleşebilmiş; bir Hindistanlı kriket sporuyla tanışabilmiş; bir Jamaikalı Londra’da iş bulabilmiştir. Dünya yüzeyinin dörtte birine kadar yayılan imparatorluk topraklarındaki çok çeşitli insan topluluklarının ortak bir zeminde buluşabilmesi elbette mümkün değildir. Zaten imparatorluk toprakları da kraliyete direkt olarak bağlı sömürgelerden, yerel elitler üzerinden yönetilen dolaylı yönetim sömürgelerine, protektoralardan askeri işgal yoluyla yönetilen bölgelere kadar farklılıklar göstermektedir. Yine de yukarıda sayılan bu özellikler sayesinde – tabii ki sömüren-sömürülen ilişkilerini de göz önünde tutmak gerekir – farklı coğrafyalar arasında bir bağıntı kurulmaya çalışılmıştır. Bunun somut örneği olarak da dekolonizasyon dönemi sonrası bağımsızlığını kazanan birçok sömürge de demokrasinin işlemesi ya da cumhuriyetler kurulması gösterilebilir. Günümüzde yalnızca beyaz yerleşimciler tarafından kurulan Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler değil; Hindistan gibi yoğun nüfuslu ve etnik çeşitliliği olan bir ülke bile bir demokrasidir.

Dekolonizasyon tecrübesinin İngiliz literatüründe genellikle geri çekilme, imparatorluğun sonu ya da güçten düşme gibi ifadeler etrafında tartışıldığını görmüştük. Fakat postkolonyal dönemde çevrenin etkisiyle merkezin anlatıları değiştiği gibi, merkez de kendi anlatılarını revize edebilmektedir. Lars Jensen’in “colonial restaging” (sömürge tarihinin yeniden sahnelenmesi olarak düşünebilir) olarak tanımladığı bu kavram, eski imparatorluk uluslarının sömürgeci geçmişlerini mevcut ulusal anlatılarına uyacak şekilde seçici olarak hatırlamaları ve yeniden

⁵⁸⁶ Ferguson, *İmparatorluk*, 21-22.

yorumlamaları anlamına gelmektedir.⁵⁸⁷ Bu bağlamda Eylül 2016’da Birleşik Krallık Uluslararası Ticaret Bakanı olan Liam Fox’un sözleri dikkat çekicidir: *“Britanya’nın küresel nüfuzu ticari tarihine dayanmaktadır. 250 yıl önce kanal şebekeleri, demiryolları, buhar gemileri icat edip, dünyanın atölyesi olduk. Avrupa’nın kıyısındaki küçük bir ada, dünyanın en büyük ve güçlü ticaret ülkesi haline geldi.”*⁵⁸⁸ Bu tarz sömüren/sömürülen ilişkilerini direkt olarak göz ardı eden yeniden sahnelemelerin yanı sıra dekolonizasyon anlatısını da yenileyen görüşler bulunmaktadır. Saunders, Boris Johnson’ın Mart 2016’da yaptığı bir konuşmasına dayanarak; Johnson’ın, dekolonizasyonun geçmiş ile bugün arasındaki temel sürekliliği bozmadığı ve Britanya’nın gelecekte başarabileceklerini azaltmadığı görüşünde olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁹ İngiliz dış politikasının dekolonizasyon dönemini genel olarak bir çatışma değil barışçıl geçiş şeklinde kurgulamaya çalıştığını ve geçmişten gelen sömürge bağlarını bugün Commonwealth şemsiyesi altında sürdüğünü düşünürsek, dekolonizasyonun uzun dönem sonucu olarak bugünkü İngiliz dış politika vizyonuna ulaşıldığını söyleyebiliriz.

Birleşik Krallık’ın dış ilişkilerini yürüten bakanlığının şu anki ismi Foreign, Commonwealth and Development Office yani Dışişleri, Commonwealth ve Kalkınma Bakanlığı’dır. Bakanlığın ismindeki Commonwealth vurgusunun imparatorluğun devamı tahayyülüne, kalkınma vurgusunun da dekolonizasyon dönemi politikalarının devamına işaret ettiği söylenebilir. Bu durumu destekleyen bir başka olgu da bakanlığın kendi içinde bölgesel olarak birçok alt birime ayrılmış olmasıdır. Bu birimler şunlardır:⁵⁹⁰ Afganistan-Pakistan ve İran birimi, Doğu ve Orta Afrika, Batı ve Güney Afrika, Amerikalılar ve Gelişmekte Olan Küçük Ada Devletleri, Doğu Avrupa ve Orta Asya, Kuzey ve Güney Avrupa, Batı Balkanlar-Türkiye ve Doğu Akdeniz, Çin ve Kuzey Doğu Asya, Hindistan ve Hint Okyanusu, Güney Doğu Asya ve Pasifik, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ve Denizaşırı Topraklar. Fark edilmektedir ki tezde açıklanan kolonyal tarihten kalma bölgeler bugünün

⁵⁸⁷ Lars Jensen, *Postcolonial Europe* (Oxon: Routledge, 2020), 112-113.

⁵⁸⁸ Saunders, “Brexit and Empire”, 1154.

⁵⁸⁹ Saunders, “Brexit and Empire”, 1163.

⁵⁹⁰ FCDO, <https://data.gov.uk/dataset/73e0260a-0516-44ff-b4eb-ba9fec420c45/foreign-commonwealth-and-development-office-organograms-of-staff-roles-and-salaries>, (erişim 20.05.2023)

İngiliz dış politikasının güç projeksiyonlarının dışında bırakılmamıştır; tarihsel süreklilik canlı biçimde kendisini göstermektedir.

Birleşik Krallık'ın dünya gücü vizyonundan vazgeçmediğinin bir başka göstergesi de 2021 yılında yayımlanan Küresel Britanya (*Global Britain*) belgesidir. Birleşik Krallığı “küresel çıkarları bulunan bir Avrupa ülkesi olarak” tanımlayan Küresel Britanya raporu, ülkenin açık bir ekonomiye, büyük bir diasporaya ve deniz ticareti yapan bir ulusa sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁹¹ Avrupa'nın yanı sıra Hint-Pasifik bölgesi, Afrika ve Körfez ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin derinleştirileceği belirtilen raporda ülkenin uluslararası arenada kolektif güvenlik, iklim değişikliği, çatışma çözümleri ve yoksulluğu azaltma konularında çaba göstereceği belirtilmiştir. Küresel Britanya raporundaki açık ekonomi, diaspora ve deniz ticareti vurgulamaları, esasen imparatorluğun kuruluşundan beri izlenen ilkelerden pek de uzaklaşmadığını göstermektedir. Dünyadaki tüm kıtalarla serbest ticaret yapma, ele geçirdiği topraklara Britanya adasından göç vererek dış yerleşimler kurma ve denizlere ekonomik olarak hakim olma prensipleri yüzyıllar geçse de İngilizlerin dış politikasının devamlılığı olarak göze çarpmaktadır.

Süreklilik-değişim-adaptasyon hedeflerinde küresel Britanya vizyonu, uluslararası örgüt üyelikleri ve sert-yumuşak güç uygulamaları stratejik önemdedir. 2021 yılında Birleşik Krallık hükümeti tarafından ortaya konulan “rekabetçi bir dünyada Küresel Britanya” vizyonu gereğince, ülkenin uluslararası toplumda ve uluslararası örgütlerdeki temsili ve etkinliği önemli bir gereklilik taşımaktadır. 20. yüzyıl öncesinde kıta Avrupa'sında “dengeleyici” rol üstlenen İngiltere, I. Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti, II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler örgütlerinin kuruluşuna öncülük etmiş; daha da ötesi 1945 sonrası kurulan uluslararası siyasal ve ekonomik düzenin baş aktörlerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda, günümüz şartlarında süregelen çok-kutupluluk tartışmaları, BM düzenine itirazlar ve Asya ülkelerinin ekonomik olarak Batı'ya meydan okuması (ekonomik meydan okuma siyasal meydan okumayı da beraberinde getirecektir)

⁵⁹¹ HM Government, *Global Britain in a competitive age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*, APS Group, UK, March 2021, 7-12.

durumları göz önüne alındığında Londra, artık kurucusu olduğu “uluslararası statükoyu” korumaktan vazgeçmiş; fakat yüzyıllardır oynadığı uluslararası rolü korumakta kararlı, istikrarsız ve rekabetçi bir ortama adapte olmaya ve geleceğin uluslararası düzenini şekillendirmeye aday bir ülke olduğunu ilan etmiştir.⁵⁹²

Küresel Britanya vizyonunun bir ayağı da şüphesiz dünyanın çeşitli yerlerinde (geçmişte olduğu gibi) askeri varlık bulundurulmasına dayanmaktadır (Ek-1). Yurtiçinde ve yurtdışında Birleşik Krallık vatandaşlarının çıkarlarını (egemenlik-güvenlik-refah) koruyacağını deklare eden Londra hükümeti güvenliği sağlamanın, devletlerin, devlet-dışı aktörlerin (teröristler, organize suç örgütlerin) tehditlerine, çevresel felaketlere ve küresel sağlık krizlerine cevap verebilmekten geçtiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Birleşik Krallık ordusu, dünyanın çeşitli coğrafyalarında askeri mevcudiyetini korumakta ve sürdürmektedir. Tıpkı 19. Yüzyılda dünyanın çeşitli coğrafyalarında kurulan deniz üsleri politikasına benzer şekilde etkinliği azalmış olsa da küresel askeri politikalar devamlılığını korumaktadır.

Dikkat edilmelidir ki Birleşik Krallık’ın uluslararası ilişkilerde sert güç (*hard power*) olarak tanımlanan bu askeri gücünün yanı sıra dış politikasında esas nüfuzu yumuşak gücüne (*soft power*) dayanmaktadır. Dış politikayı dünya üzerinde bir iyilik yaratma aracı olarak gören İngiliz dış politikası aynı zamanda kendisini değerler üzerinden tanımlamaktadır. Britanya yaşam tarzı denilen ve liberal normlar üzerine inşa edilen bu dünya görüşünü yayma ve destekleme, İngiliz dış politika hedeflerinden biridir. Bu bağlamda Winston Churchill’in “Üç Halka” stratejisi (Commonwealth-ABD-Avrupa ekseninde etkin dış politika) hala geçerliliğini korumakta ve Birleşik Krallık söz konusu coğrafyalar arasında küresel diliyle (İngilizce), küresel şirketleriyle/sivil toplum kuruluşlarıyla ve küresel ağlarıyla bir köprü görevi üstlenmekte ve küresel bir merkez olma (*global hub*) iddiasını sürdürmektedir.⁵⁹³ Bakanlık, 2021 Temmuz ayında yayımladığı bir raporda önem verdiği Birleşik Krallık’ın dünyada iyilik yaratma misyonu için

⁵⁹² HM Government, *Global Britain*, 10-11.

⁵⁹³ The Foreign Policy Centre, “*Finding Britain’s role in a changing world: The principles for Global Britain*” (September 2023), 23. <https://fpc.org.uk/publications/the-principles-for-global-britain/> (erişim 20.05. 2023)

önceliklerin, küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmayı ve insani ihtiyaçları desteklemek, insan hakları ve demokrasiyi teşvik etmek ve ortak uluslararası standartlar oluşturmak olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁴ Burada dış politika söylemlerindeki değişimi yakalamak mümkündür. Önceki yüzyıllarda beyaz adamın yükü ve medenileştirme misyonu adı altında sömürgeleştirme ve sömürü zihinlerde normalleştirilmiş ve emperyalist yayılmacılığın bir kolu olarak kullanılmıştır. Emperyalizm ve sömürgecilik çağının sona ermesiyle beraber bu değerler artık geçersiz hale gelmiş, bir zamanlar Hintlileri ve Afrikalıları medenileştirerek iyilik yaratma şeklinde vuku bulan pederşahi bakış terk edilmiştir.

İngiliz dış politikasındaki bir başka değişim yönü de uluslararası toplum ve örgütlerle yürütülen işbirliğinin artmasıdır. Askeri ve ekonomik gücünün 1945'ten sonra görece zayıflaması ve ABD ile kurulan Özel İlişki ittifakının küçük ortağı olarak, bir zamanların hakim gücü Birleşik Krallık dünya politikasına yön verme noktasında diğer devletlerle ortak hareket etmektedir. Günümüzde Birleşik Krallık, Commonwealth, BM, BM Güvenlik Konseyi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, Avrupa Konseyi, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, G-7, G-20, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Interpol ve AUKUS (Hint-Pasifik bölgesine yönelik Avustralya-Birleşik Krallık-ABD'yi bir araya getiren askeri bir ittifak) gibi uluslararası örgütlerin aktif bir üyesidir. Dünya siyasetini tek başına yönlendirme imkanı kalmasa da, Birleşik Krallık'ın küresel politikaların dışında kalmadığı ve kalmayacağı açıktır. 2020 yılında Avrupa Birliği'nden ayrılması da Londra siyaset adamlarının ülkelerinin gücüne ve ağlarına hala güvendiğini göstermektedir. Bu ağlar diplomasi, savunma, ekonomi ve uluslararası yardımlar alanlarında Birleşik Krallık'ın kalkınma, süreklilik ve değişim misyonları için gerekli rolleri üstlenmektedir.

⁵⁹⁴ FCDO, <https://www.gov.uk/government/publications/foreign-commonwealth-development-office-outcome-delivery-plan/fcdo-outcome-delivery-plan-2021-to-2022> (erişim 20.05. 2023)

SONUÇ

Bu tez çalışmasında İngiliz dış politikasının geçmişten gelen temel ilkeleri, izlediği kıtasal ve küresel stratejiler, sömürge topraklarıyla kurduğu yönetimsel ilişkiler, emperyalizmin kültürel etkisiyle dönüştürdüğü toplumsal yapılar incelenerek Britanya Dünya Sistemi'nin dayanak noktaları araştırılmıştır. Bir ada devleti olarak ticarete ve denizciliğe önem veren İngiltere, zamanla Büyük Britanya'ya dönüşmüş, sömürgecilik faaliyetleri ve köle ticaretinin etkileriyle zenginleşmiş, Sanayi Devrimini ilk gerçekleştiren ülke olarak bir süper güce dönüşmüş ve nihayetinde dünya siyasi tarihinde görülmemiş büyüklükte bir sömürge imparatorluğu inşa etmiştir. Fakat Pax-Britannica dönemi dünya sisteminde Pax-Americana'nın yükselişinin ardından son bulmuş ve İngiltere sömürgelerini yaklaşık 35 yıllık bir zaman dilimi içerisinde kaybetmiştir. Bugün Avrupa, Asya, Afrika, Amerika Kıtaları ve Pasifik'te Commonwealth adı altında eski sömürge ülkeleriyle barışçıl bir şekilde diplomasi faaliyetleri yürütmektedir. Dekolonizasyon döneminde çözölen Fransa, Portekiz ve Belçika imparatorluklarına bakıldığında, 1945 sonrası yeni uluslararası düzene ve taleplere adapte olma anlamında en başarılı imparatorluğun Britanya olduğı vurgulanması gereken bir noktadır. Kenya ve Malezya gibi coğrafyalarda silahlı mücadelenin kanlı izleri bulunsa da İngiliz dış politikasında dekolonizasyon dönemi geneli itibarıyla yetki transferi modelinin uygulandığı bir süreç olmuştur.

İngiliz dünya gücünün kuruluşu ve gerileyişi ekseninde İngiliz dış politikasında izlenen stratejileri belirlemek ve bu stratejilerin süreklilik ve değişim gösterdiği alanları saptamak, günümüz uluslararası siyasetini anlamlandırmak için de yarar sağlamaktadır. Ada'ya gelen Angl ve Sakson kavimlerinin göçü, Roma hakimiyeti dönemi sonrası İngiltere'nin Viking akınlarına karşı siyasal birliğini sağlaması, Norman istilasını atlatması, Fransa ile yüzyıllar süreceK Kıta Avrupası güç mücadelesi girmesi (bu mücadele Amerika ve Asya kıtalarına da yansiyacaktır), 1815 sonrası Avrupa Uyumu kurularak kıtaya güç dengesi getirilmesi, 1900'lere gelindiğinde Avrupalı güçlerin yeni emperyalizm dalgasıyla dünyanın sömürgeleştirilmemiş topraklarını paylaşmaları ve iki büyük dünya savaşı

sonrası birbirlerini tüketmeleri olarak özetlenebilecek İngiliz siyasi tarih anlatısına, bu çalışma dekolonizasyon dönemini de ekleyerek İngiliz dış politikasında geçmiş ve gelecek bağlantısı kurmaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda önce kavramsal yaklaşımlar ele alınarak uluslararası ilişkilerde emperyalizm, kolonyalizm, antkolonyalizm, nekolonyalizm bağıntıları incelenmiş, postkolonyal teori dünyasının nüveleri verilmeye çalışılmıştır. Postkolonyal literatürde vurgulandığı üzere bu kavramın sadece bir düşünsel araca değil aynı zamanda içinde yaşanılan bir zaman dilimine işaret etmesi önemlidir. Bunun yanında dekolonizasyon sürecinin aynı zamanda postkolonyal dönem içinde gerçekleştiği de belirtilmelidir. Postkolonyal dönemi en basit yaklaşımla kolonyalizm-sonrası dönem olarak düşünürsek, bu yeni dönemde eski siyaset biçimlerinin ve uluslararası siyaset ilkelerinin geçerli olamayacağını da görmemiz gerekir. Öte yandan gerçekten kolonyalizm sonrası bir dönemde olup olmadığımız da uluslararası ilişkilerde ayrı bir tartışma konusudur. Her halükarda 1945 sonrası değişen dünyada ve koşullarda İngiliz devlet adamlarının ekonomik zorluklar nedeniyle olsa bile yeni politikalar ürettiğini görmek mümkündür. ABD'nin klasik sömürgecilğe karşı olan katı tutumu, sömürge coğrafyalarda güç kazanan milliyetçi hareketler, Soğuk Savaşın getirdiği Sovyet/komünizm yayılması gibi faktörler karşısında Londra'nın, bazen geç de olsa gerçekçi tepkiler verdiği söylenebilir.

Kurulması yüzyıllar alan emperyal gücünden vazgeçmek Birleşik Krallık için kolay ve kısa yollu olmamış, 1945 sonrası uygulamaya koyulan sömürgelerde kalkınma projeleri, federasyonlar çatısı altında belirli bölgeleri birleştirme ve gerek görüldüğünde silahlı mücadele verme gibi uygulamalarla Londra imparatorluğun ömrünü uzatmaya çalışmıştır. Fakat asıl politikasını eski sömürgelerini çok-ırklı bir Commonwealth örgütü altında toplayarak, ABD ve SSCB'nin karşısında hala bir dünya gücü olduğunu gösterme üzerine kurmuştur. Uzun yıllar Gandi liderliğindeki Hint milliyetçiliğiyle mücadele etmiş ve II. Dünya Savaşı'nın faşizme karşı verildiği söyleminden sonra bu büyük alt-kıtada daha fazla zora dayanarak imparatorluğunu sürdürememiştir. Hindistan analizi bölümünde işaret edildiği üzere, bu imparatorluğun en değerli parçasına bağımsızlık vermemek için on yıllara

dayanan çeşitli reform girişimleri denenmiştir. Dünya savaşlarındaki askeri desteğine rağmen talepleri göz ardı edilen Hintliler ve birleşerek kendi devletlerinin kurulması talebinde bulunan Müslümanlar, Hindistan ve Pakistan'ın kuruluşuyla bu amaçlarına ulaşmış ve Soğuk Savaş şartlarında bu kalabalık ülkelerin kendi/Batı yörüngesinden çıkmasını istemeyen Londra'nın hedefi doğrultusunda Commonwealth'e katılmışlardır.

Güneydoğu Asya'da, Afrika'da ve Karayipler'de federasyonlar oluşturarak imparatorluğun nüfuz alanını korumaya çalışan Birleşik Krallık, birbiriyle pek ortak noktası olmayan ülkelerin zoraki birliğini fazla sürdürememiş ve federasyonları oluşturan ülkeler teker teker bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu çalışmada ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınan Orta Afrika Federasyonu ekonomik temeli en sağlam birlik olarak görece uzun sürmüş fakat Rodezya'daki beyaz yerleşimcilerin ülkeyi Afrikalı çoğunluğa vermeyi reddetmesi üzerine ülkede iç savaş yaşanmıştır. İngiliz dünya gücü Rodezya Krizi çerçevesinde gerek uluslararası arenada gerek Commonwealth içinde sorgulanmış, hatta Kenya'da ve Malezya'da isyancılara karşı silah kullanılırken, Rodezyalı beyazlara karşı sadece ekonomik yaptırım politikaları izlenmesi eleştiri konusu olmuştur. Dekolonizasyon dönemi açısından not edilmesi bir başka nokta da Britanya dekolonizasyonunun bu en uzun krizin ABD'nin girişimleriyle son bulmasıdır. Bu kriz aynı zamanda, Pax-Britannica'nın süper gücü Britanya'nın, 1945 sonrası dünya siyasetindeki gerilemesini göstermesi açısından kritik bir dönemece işaret eder.

Bu tezin ele aldığı Hindistan ve Orta Afrika Federasyonu (günümüz Zimbabwe, Zambiya ve Malavi coğrafyası) dekolonizasyonlarının karşılaştırmalı analizinde ortaya çıkan bulgulara değinmek gerekirse, iki coğrafyada da şirketler üzerinden sömürgecilik faaliyetlerinin başladığı görülmüştür. Hindistan'da bu şirket, Doğu Hindistan Şirketi iken, Rodezya coğrafyasında ise İngiliz Güney Afrika Şirketi olmuştur. Ticari aktörler üzerinden sömürgecilik tipik bir İngiliz özelliği olup, Rodezya coğrafyasında bu özellik *kişisel aktörlerin* (kaşifler, gezginler vb.) İngiliz sömürgeciliğindeki rolünün en ileri örneklerinden biri haline dönüşmüştür. Bu *kişisel aktör* Cecil Rhodes olup, Afrikalı Shona ve Ndebele halklarının yaşadığı ülkeye beyaz yerleşimciler tarafından onun adı verilmiştir

(Rhodes-Rhodesia). İngilizler, en başta ekonomik-ticari sömürgecilik hedefiyle, DHŞ gibi şirketlerin marifetiyle, Hint coğrafyasındaki çok dilli-dinli yapının getirdiği otorite boşluğu kullanarak ilerlemiş, kendi ordusunu oluşturacak zenginliğe ulaşmış ve nihayetinde diğer Avrupalı güçlerin alt-kıtadan çıkarılmasını sağlamıştır. Paralel şekilde, benzer bir ekonomik sömürgecilik hedefi ile geri kalmış Afrikalı halkların yaşadığı Güney Afrika coğrafyasına giren İngiltere menşeli beyaz yerleşimciler karşılarındaki kabilelerin güçsüzlüğünü kullanarak Orta Afrika'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu durum aynı zamanda kalabalık Afrikalı nüfusun içinde ilerde ekonomik gücü elinde bulunduracak yerleşimci sorununun doğmasına da yol açmıştır.

İki coğrafyanın karşılaştırmasına devam edecek olursak, Hindistan'ın İngilizler için ticari önemi pamuk özelinde öne çıkmıştır. Çalışmada daha önce bahsedildiği üzere Hindistan, İngiliz pamuk endüstrisinin gelişimi, hammadde sağlaması ve ihracat yapması açısından merkez noktası olmuştur. İngiliz dünya gücünün kurulmasında pamuk ve pamuk ürünleri çok önemli bir etkidir. Rodezya coğrafyasında ise 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan maden keşifleri ana damarı oluşturmuş, özellikle Kuzey Rodezya'daki bakır madenleri imparatorluk açısından önem arz etmiştir. Ticari çıkarların tehlikeye girdiği anlarda ise Londra diasporalarına müdahale ederek, İngiliz gücünün devamı için gerekli önlemleri almıştır. 1857 Sepoy İsyanı sonrası Hindistan yönetiminin Taç'a bağlanması buna bir örnektir. Hindistan'ın Orta Afrika'dan farklı olarak imparatorluğa askeri yararları da olmuştur, daha önce bahsedildiği gibi Hindistan ordusunun çeşitli operasyonlarda kullanılmasının yanında iki dünya savaşında milyonlarca Hint askeri İngiliz çıkarları için görev yapmıştır.

Karşılaştırmalı analizde ortaya çıkan bir diğer nokta Hindistan coğrafyasındaki halklara ve Afrikalılara karşı benzer bir ırksal bakışın olduğudur. Hindistan halklarını "aydınlatmak" isteyen misyonerler ve Afrikalı halkları "geri bulan" yerleşimciler özelinde ama aslında genel bir İngiliz algısına sahip olarak Londra yöneticileri, bu halkların kendi kendilerini yönetme yetisine sahip olmadıklarını düşünmüştür. Ekonomik ve askeri getirileri korumanın ötesinde Hindistan'ın bağımsızlık talepleri on yıllar boyu ertelenmiştir. Aynı şekilde 1945

sonrası ortaya çıkan Afrikalı milliyetçi hassasiyetler göz ardı edilip, siyahi halklar beyazların güdümündeki federasyon altında yaşamaya zorlanmıştır. Britanyalılar, kendi soyundan gelen insanların kurduğu Dominyonlara kendi kendini yönetme hakkını 19. yüzyılda verirken, beyaz olmayan halklar bu haktan yararlanamamıştır. Bu durumun belirgin bir örneği, Güney Rodezyalı yerleşimcilerin 1923 yılında sorumlu hükümet yönetimine izin verilmesidir.

Milliyetçi hareketler bağlamında Hindistan Ulusal Kongresi ve Müslüman Birliği, Afrika örneğine göre oldukça başarılı olmuştur. Kökenleri 19. yüzyıla dayanan bu hareketler, on yıllar boyunca mücadelelerini çeşitli yöntemlerle sürdürmüş ve nihayet 1945 sonrası uluslararası değişimler, faşizme karşı mücadele sonrası liberal dünyanın (ve değerlerinin) zaferi ve Britanya'nın dünya lideri konumunu kaybetmesi gibi etkenlere de dayanarak, Gandhi ve Cinnah'ın önderliğinde siyasal mobilizasyonu başarıp, imparatorluğu adeta bağımsızlıklarını vermeye zorlamıştır. Londra yetki transferi modeli çerçevesinde ülkeyi bölerek yönetimi Hindulara ve Müslümanlara bırakmıştır. Dekolonizasyonun bu örneğinde metropol düzeyi, uluslararası düzey ve yerel düzey aşağı yukarı benzer güçte etkiye bulunarak, yetki transferine neden olmuştur. Belirtilmesi gereken bir başka nokta da Cezayir'de ya da Vietnam'da yaşananın aksine, Hindistan'da sömürgeleştirilen halklar ana sömürgeciye (İngilizlere) karşı değil de dini ihtilaflar nedeniyle kendi aralarında şiddete başvurmuşlardır.

Rodezya coğrafyasındaki milliyetçi hareketler ise ortaya çıktıkları andan itibaren ekonomik gücü elinde tutan beyaz yönetimler tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Kuzey Rodezya'daki milliyetçilerin mobilize olması sonucunda federasyonda ilan edilen olağanüstü hal durumları, Londra'ya siyah halkların daha fazla yerleşimci boyunduruğunda yaşayamayacağını göstermiştir. Bu bağlamda Zambiya ve Malavi'de de yetki transferi modeli uygulanarak savaşız geçiş başarılmıştır. Federasyondan geriye kalan tek bölge olan Güney Rodezya'da benzer politikayı hedefleyen Londra, beyaz yerleşimcilerin tek taraflı bağımsızlık ilanı ile karşılaşmış ve Britanya dekolonizasyon tarihinin en uzun süren sorunu ortaya çıkmıştır. Kendi soyundan yerleşimcilere karşı savaşmama ilkesini devam ettiren İngiliz dış politika aklı, ekonomik yaptırımlarla ve ambargolarla kısa süreceğini

umduğu bu krizde yanılmıştır. Afrikalı milliyetçilerin gerilla savaşına geçerek bağımsızlıklarını kazanmaya çalışması, bu dekolonizasyon örneğini ulusal kurtuluş modeline çevirmiştir. İngiltere'nin bir yandan resmi olarak kendi yönetimi altındaki bir bölgeyi kontrol edememesinin yarattığı prestij kaybı özellikle Commonwealth örgütü içinde hissedilmiştir. Commonwealth ilişki ağlarıyla hala dünya siyasetinde önemli bir aktör olduğunu gösterme politikası, bizzat örgütün içinde yaşanan Rodezya kriziyle darbe almıştır. Yerel aktörlerin devreye girmesi ve ABD'nin krize dâhil olarak girişimler başlatmasıyla Zimbabwe'nin bağımsızlığını kazanması, bu örnekte yerel ve uluslararası düzeyin metropole ağır basması anlamına gelmektedir.

1945 sonrası Birleşik Krallık, klasik sömürgecilikten vazgeçmek zorunda kalmış, sömürge ağlarını Commonwealth adı altında yeniden organize etmiştir. 19. yy. gayri-resmi imparatorluk metotlarına dönüş yapılmış, emperyalist ve teritoryal bir ilişki biçiminden ekonomik ve diplomatik bir yönelişe geçilmiştir. Sömürgelerle karşı kurulan tahakküm ilişkisi, uluslararası ilişkilerde eşit devletler ve partnerler modeline çevrilmiştir. Bu bağlamda Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Zambiya, Malavi dekolonizasyon politikalarıyla İngiliz etki alanı içinde tutulmuştur. Zimbabwe ise 2003'de çekildiği örgüte 2018'den beri geri dönme sürecindedir. Süreklilik-değişim ekseninde Birleşik Krallık'ın dekolonizasyon döneminde kendine dost ülkeler yaratma stratejisinin başarılı olduğu görülmüştür.

Öte yandan daha önce tartışıldığı üzere Küresel Britanya vizyonu ile Birleşik Krallık'ın ekonomisi, diasporası ve ağlarıyla küresel bir merkez olmaya devam etme amacı saptanmıştır. Küresel aktörlük rolü gerilese de eski sömürge bağlantılarından faydalanarak dünyanın stratejik noktalarında bulunma politikası sürdürülmektedir. Sömürge ülkelere olan göç dalgası postkolonyal dönemde tersine dönmüş ve adaya gelen göçmenlerle çok-kültürlü yapı daha da zenginleşmiştir. Sömürge imparatorluğunun günümüzde, iç politikada liberal hoşgörü, dış politikada değerler yaratma üzerine kurulu bir yapıya dönüşümü tarihsel bağlamda önemlidir.

Dünya tarihinde en geniş imparatorluk topraklarına ulaşmış Britanya İmparatorluğu'ndan günümüzde geriye birtakım küçük adalar ve bazı üsler kalmıştır. Britanya Denizaşırı Toprakları olarak adlandırılan bu yerler, Kıbrıs'ta Ağrotur ve Dikelya üsleri, Akdeniz'de Cebelitarık, Karayipler bölgesinde Anguilla, Britanya Virgin Adaları, Cayman Adaları, Montserrat, Turks ve Caicos Adaları, Atlas Okyanusu'nda Bermuda, Falkland Adaları, Güney Georgia ve Güney Sandwich Adaları, St Helena-Ascension ve Tristan de Cunha, Büyük Okyanus'ta Pitcairn-Henderson-Ducie ve Oeno Adaları, Britanya Hint Okyanusu Toprakları ve Britanya Antartika Toprakları'dır. Ayrıca Kraliyet'e bağlı topraklar olarak Manş Adaları ve Man Adası elde tutulmaktadır. Son söz olarak, bu topraklardan hala vazgeçilmemesinin hatta Falkland Adaları için 1982'de Arjantin ile savaş yapılmasının, İngiliz zihin dünyasında imparatorluğun hala yaşadığı imgesini simgelediğini ve İngiliz dış politikasındaki sömürge mirasının akislerinin yakın zamanda ortadan kaybolmadığını/kaybolmayacağını gösterdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- “Central Africa in 1963: Can Federation Survive?” *The Round Table* 52, sy. 208 (Eylül 1962): 361–67. <https://doi.org/10.1080/00358536208452391>
- “Central Africa: A Frontier Line of Colour”. *The Round Table* 55, sy. 218 (Mart 1965): 191–97. <https://doi.org/10.1080/00358536508452546>
- “Greater Rhodesia: An Examination of the Federal Proposals”. *The Round Table* 39, sy. 153–156 (Aralık 1948): 227–33. <https://doi.org/10.1080/00358534808451576>
- “Rhodesia and Nyasaland: A New State in the Commonwealth”. *The Round Table* 44, sy. 175 (Haziran 1954): 315–20. <https://doi.org/10.1080/00358535408451891>
- “Rhodesia and Nyasaland: A Sound Financial Position”. *The Round Table* 45, sy. 177 (Aralık 1954): 92–95. <https://doi.org/10.1080/00358535408451920>
- “Succession States of Federation: The Pattern of Central Africa—1964”. *The Round Table* 54, sy. 216 (Eylül 1964): 360–69. <https://doi.org/10.1080/00358536408452509>
- “The Rhodesian Settlement: Facing the Facts”. *The Round Table* 62, sy. 245 (Ocak 1972): 3–12. <https://doi.org/10.1080/00358537208452998>
- “The Statute Of Westminster, 1931.” *Current History* 25, sy. 148 (1953): 370–71. <https://www.jstor.org/stable/45308571>
- “UN Resolutions: Resolution 181 (II) Adopted by the General Assembly on 29 November 1947 Concerning The Future Government of Palestine.” *Strategic Studies* 15, sy. 3/4 (1993): 81–102. <https://www.jstor.org/stable/45182128>
- A. J. B. “The Sterling Area.” *Bulletin of International News* 21, sy. 24 (1944): 1000–1005. <http://www.jstor.org/stable/25643721>.

- Acharya, Poromesh. "Bengali 'Bhadralok' and Educational Development in 19th Century Bengal." *Economic and Political Weekly* 30, sy. 13 (1995): 670–73. <https://www.jstor.org/stable/4402564>.
- Adams, Ralph James Q. *British Politics and Foreign Policy in the Age of Appeasement, 1935-39*. Basingstoke: Macmillan, 1993.
- Ahmad, Qazi Shakil. "The Partition Plan, Indian Design and the Kashmir Issue." *Pakistan Horizon* 56, sy. 2 (2003): 17–35. <https://www.jstor.org/stable/41394021>.
- Alport, Lord. "The Conservative Party and Rhodesia: Looking Again at Sanctions". *The Round Table* 61, sy. 243 (July 1971): 391–99. <https://doi.org/10.1080/00358537108452968>.
- Ansprenger, Franz. *The Dissolution of the Colonial Empires*. London: Routledge, 1989.
- Appleby, John C. "War, Politics, and Colonization, 1558-1625" *The Oxford History of The British Empire Vol I: The Origins of Empire* içinde, (ed.) Nicholas Canny, 55-78. New York: Oxford University Press, 1998.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Ashcroft, Bill., Gareth Griffiths ve Helen Tiffin, *Post Colonial Studies The Key Concepts*, Third Edition. London: Routledge, 2013.
- Atmore, A. and S. Marks. "The Imperial Factor in South Africa in the Nineteenth Century: Towards a Reassessment". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 3, sy. 1 (Ekim 1974): 105–39. <https://doi.org/10.1080/03086537408582423>.
- Baumgart W. *Imperialism: The Idea and Reality of British and French Colonial Expansion 1880-1914*, çev. Ben V. Mast. Oxford: Oxford University Press, 1982.

- Bayly, C. A. "Knowing the Country: Empire and Information in India", *Modern Asian Studies*, 27, 1993, ss. 3-43. <https://www.jstor.org/stable/312877>
- Beckert, Sven. *Pamuk İmparatorluğu: Tek Bir Meta ile Kapitalizmin Küresel Tarihi*, çev. Ali Nalbant. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Bennett, G. H. *British foreign policy during the Curzon period, 1919-24*. New York: St. Martin's Press in association with King's College, London, 1995.
- Best, Antony, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, ve Kirsten E. Schulze. 20. *Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 3. Baskı, çev. Taciser Ulaş Belge. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
- Betts, Raymond F. *Decolonization*, Second edition. London: Routledge, 2004.
- Bhabha, Homi K. *Kültürel Konumlanış*, çev. Tahir Uluç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Birmingham, David. *The Decolonization of Africa*. London: UCL Press, 1995.
- Black, Jeremy. *Kısa İngiltere Tarihi*, çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Black, Jeremy. *Trade, Empire and British Foreign Policy, 1689-1815: The Politics of a commercial state*. London: Routledge, 2007.
- Blair, Alasdair. *Britain and the World since 1945*. London: Routledge, 2015.
- Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Boehmer, Elleke. *Colonial and Postcolonial Literature*, Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Boyce, D. George. *Decolonisation and The British Empire, 1775-1997*. London: Macmillan Press, 1999.
- Bradley, Ian. *Believing in Britain: The Spiritual Identity of "Britishness"*. London: I. B. Tauris, 2007.

- Brass, Paul R. “The Partition of India and Retributive Genocide in the Punjab, 1946-1947: Means, Methods and Purposes” *The Independence of India and Pakistan: New Approaches and Reflections* içinde, (ed) Ian Talbot, 15-57. Pakistan: Oxford University Press, 2013.
- Bridgette, Juliette ve Milner-Thornton. *The Long Shadow of the British Empire : The Ongoing Legacies of Race and Class in Zambia*. Palgrave Macmillan, 2012.
- Brownell, Josiah. *Collapse of Rhodesia : Population Demographics and the Politics of Race*. London, I.B. Tauris, 2011.
- Brownell, Josiah. ““A Sordid Tussle on the Strand”: Rhodesia House during the UDI Rebellion (1965–80)”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 38, sy. 3 (Eylül 2010): 471–99. <https://doi.org/10.1080/03086534.2010.503398>
- Burkett, Jodi. *Constructing Post-Imperial Britain: Britishness, ‘Race’ and the Radical Left in the 1960s*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Burroughs, Peter. “Defence and Imperial Disunity” *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 320-345. New York: Oxford University Press, 1999.
- Burton, Antoinette. *The Trouble With Empire: Challenges to Modern British Imperialism*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Bush, Barbara. *Imperialism and Postcolonialism*. Harlow: Pearson Longman, 2006.
- Butler, L. J. “Britain, the United States, and the Demise of the Central African Federation, 1959–63”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 28, sy. 3 (Eylül 2000): 131–51. <https://doi.org/10.1080/03086530008583102>
- Butler, L. J. “Business and British Decolonisation: Sir Ronald Prain, the Mining Industry and the Central African Federation”. *The Journal of Imperial and*

- Commonwealth History* 35, sy. 3 (Eylül 2007): 459–84.
<https://doi.org/10.1080/03086530701523455>
- Butler, L.J. “The Central African Federation and Britain’s Post-War Nuclear Programme: Reconsidering the Connections”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 36:3, (2008): 509-525.
<https://doi.org/10.1080/03086530802318573>
- Butler, Larry. “British Decolonization”, *Crises of Empire: Decolonization and Europe’s Imperial States* içinde, M. Thomas, B. Moore & L. J. Butler, 13-109. London: Bloomsbury, 2015.
- Butler, Larry. *Copper Empire: Mining and the Colonial State in Northern Rhodesia C.1930-64*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Cain, P. J. ve A. G. Hopkins. *British Imperialism 1688-2015*, Third Edition. London: Routledge, 2016.
- Clayton, Anthony. “The Military Relations between Great Britain and Commonwealth Countries, with particular reference to the African Commonwealth Nations”, *Decolonisation and After: The British and French Experience* içinde, (ed.) W. H. Morris-Jones & Georges Fischer, 193-223. Frank Cass, London, 1980.
- Coggins, Richard. “Wilson and Rhodesia: UDI and British Policy Towards Africa”, *Contemporary British History*, 20:3, 2006, ss. 363-381.
<https://doi.org/10.1080/13619460500407061>
- Cohen, Andrew. *The Politics and Economics of Decolonisation in Africa: The Failed Experiment of the Central African Federation*. London/New York: I.B.Tauris, 2017.
- Cohen, Michael J. “Appeasement in the Middle East: The British White Paper on Palestine, May 1939.” *The Historical Journal* 16, sy. 3 (1973): 571–96.
<https://www.jstor.org/stable/2638205>

- Cohn, Bernard S. “Victoria Dönemi Hindistan’ında Otoritenin Temsili” *Geleneğin İcadı* içinde, (ed.) Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, 193-244. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Coker, Christopher. “Decolonization in the Seventies: Rhodesia and the Dialectic of National Liberation”. *The Round Table* 69, sy. 274 (Nisan 1979): 122–36. <https://doi.org/10.1080/00358537908453371>
- Curtis, Mark. *Ambiguities of power: British Foreign Policy Since 1945*. London: Pluto Press, 1998.
- Darwin, John. “The Central African Emergency, 1959”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 21, sy. 3 (Eylül 1993): 217–34. <https://doi.org/10.1080/03086539308582914>
- Darwin, John. “Imperialism in Decline? Tendencies in British Imperial Policy between the Wars.” *The Historical Journal* 23, sy. 3 (1980): 657–79. <https://www.jstor.org/stable/2638996>
- Darwin, John. *Britain and Decolonisation: The retreat from empire in the post-war world*. London: Macmillan Press, 1988.
- Darwin, John. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System 1830-1970*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Datta, V.N. “The Pakistan Resolution (1940).” *Proceedings of the Indian History Congress* 61 (2000): 761–69. <https://www.jstor.org/stable/44148151>
- Dawisha, Adeed. *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
- Denoon, Donald ve Marivic Wyndham. “Australia and the Western Pacific” *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 546-572. New York: Oxford University Press, 1999.

- Devetak, Richard. "Post-structuralism" *Theories of International Relations*, Fifth Edition içinde, Scott Burchill vd., 187-216. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Dobson, Alan P. *Anglo-American relations in the twentieth century: of friendship, conflict, and the rise and decline of superpowers*. London: Routledge, 1995.
- Dockrill, Saki. *Britain's Retreat From East of Suez*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- Duara, Prasenjit (ed.). *Decolonization: Perspectives from now and then*. London: Routledge, 2004.
- Duffy, Michael. "World-Wide War and British Expansion, 1793-1815" *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, , (ed.) P. J. Marshall, 184-207. New York: Oxford University Press, 1998.
- Erkul, İbrahim Çağrı. "Dünya Politikasında Commonwealth örgütü: Üye devletlerin çıkarları, örgütün etkinliği ve geleceğinin analizi". Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016.
- Etemad, Bouda. *Possessing the World: Taking the Measurements of Colonisation from the 18th to the 20th Centruy*, çev. Andrene Everson. New York: Berghahn Books, 2007.
- Fanon, Frantz. *Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak. İstanbul: Versus, 2015.
- Fanon, Frantz. *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer. İstanbul: Versus, 2013.
- Faught, C. Brad. *The New A to Z of Empire: A Concise Handbook of British Imperial History*. London: I.B. Tauris, 2011.
- Fedorowich, Kent, and Andrew Stuart Thompson. *Empire, Migration and Identity in the British World*. Manchester: Manchester University Press, 2013.
- Ferguson, Niall. *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirmesi*, 5. Baskı, çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

- Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Frankel, Joseph. *British Foreign Policy 1945-1973*. London: Oxford University Press, 1975.
- Freeman, Dena. "The Global South at the UN: Using International Politics to Re-Vision the Global." *The Global South* 11, sy. 2 (2017): 71–91. <https://doi.org/10.2979/globalsouth.11.2.05>
- Gailey, Harry A. "Lugard and Abeokuta", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long, 63-84. Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995.
- Gaitskell, Hugh. "The Sterling Area." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 28, sy. 2 (1952): 170–76. <https://doi.org/10.2307/2604014>.
- Galbraith, John S. "Cecil Rhodes and his 'cosmic dreams': A reassessment". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 1, sy. 2 (01 Ocak 1973): 173-89. <https://doi.org/10.1080/03086537308582371>
- Galbraith, John S. "The 'Turbulent Frontier' as a Factor in British Expansion". *Comparative Studies in Society and History* 2, sy. 2 (1960): 150-68. <http://www.jstor.org/stable/177813>
- Garavini, Giuliano. *After Empires: European Integration, Decolonization, and the Challenge from the Global South 1957-1986*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Gilbert, Erik ve Jonathan T. Reynolds. *Tarihöncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika*, çev. Mehmet Demirkaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Gilfedder, Deirdre. "Decolonisation in South East Asia: Burma and Malaya with Notes on Australia and New Zealand", *British Decolonisation 1918-1914* içinde, (ed) Richard Davis, 61-78. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013.

- Ginsburgh, Nicola. *Class, Work and Whiteness: Race and Settler Colonialism in Southern Rhodesia, 1919–79*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Glickman, David L. “The British Imperial Preference System.” *The Quarterly Journal of Economics* 61, sy. 3 (1947): 439–70. <https://doi.org/10.2307/1879563>
- Gorodetsky, Gabriel. “The Origins of the Cold War: Stalin, Churchill and the Formation of the Grand Alliance.” *The Russian Review* 47, sy. 2 (1988): 145–70. <https://doi.org/10.2307/129957>
- Graham D. Goodlad. *British Foreign and Imperial Policy, 1865-1919*. London: Routledge, 1999.
- Grob-Fitzgibbon, Benjamin. *Imperialism Endgame: Britain’s Dirty Wars and the End of Empire*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Grovogui, Siba N. “Postcolonialism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Third Edition içinde, (ed.) Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith, 247-265. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Guha, Ranajit ve Gayatri Chakravorty Spivak (ed.). *Selected Subaltern Studies*. Delhi: Oxford University Press, 1988.
- H. P. “Background to West Indian Federation.” *The World Today* 6, sy. 6 (1950): 255–64. <https://www.jstor.org/stable/40392329>
- Habib, Irfan. “Jallianwala Bagh Massacre: The First Wave of Mass Struggle and Its Aftermath, 1919–26.” *Social Scientist* 47, sy. 5/6 (2019): 3–8. <https://www.jstor.org/stable/26786184>
- Hance, William A. “Economic Potentialities of the Central African Federation”. *Political Science Quarterly* 69, sy. 1 (1 Mart 1954): 29–44. <https://doi.org/10.2307/2145056>

- Harris, Jose. "War and Social History: Britain and the Home Front during the Second World War." *Contemporary European History* 1, sy. 1 (1992): 17–35. <https://www.jstor.org/stable/20081424>
- Hawtrey, R. G. "The Gold Standard." *The Economic Journal* 29, sy. 116 (1919): 428–42. <https://doi.org/10.2307/2223352>.
- Heinlein, Frank. *British Government Policy and Decolonisation 1945-1963, Scrutinising the Official Mind*. London: Routledge, 2002.
- Henderson, Ian. "The Limits of Colonial Power: Race and Labour Problems in Colonial Zambia, 1900–1953". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 2, sy. 3 (Mayıs 1974): 294–307. <https://doi.org/10.1080/03086537408582413>
- HM Government, *Global Britain in a competitive age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*. APS Group, UK, Mart 2021.
- Hobsbawm, Eric. "Gelenekleri İcat Etmek", *Gelenekğin İcadı* içinde, (ed.) Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, 1-18. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Hobsbawm, Eric. *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, 2016.
- Hobsbawm, Eric. *İmparatorluk Çağı 1785-1914*, çev. Vedat Aslan. Ankara: Dost Kitabevi, 2017.
- Hobson, John. A. *Imperialism: A Study*, 3rd edition. London: George Allen & Unwin, 1938.
- Hodder-Williams, Richard. *White Farmers in Rhodesia, 1890–1965*. London: Palgrave Macmillan UK, 1983.
- Holland, R. F. *European Decolonization 1918-1981: An Introduction Survey*. London: Macmillan, 1985.

- Holland, Robert. “The British Empire and the Great War, 1914-1918”, *The Oxford History of The British Empire Vol IV: The Twentieth Century* içinde, (ed.) Judith M. Brown, ve Wm. Roger Louis, 114-137. New York: Oxford University Press, 1999.
- Horn, James. “British Diaspora: Emigration from Britain, 1680-1815”, *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 28-52. New York: Oxford University Press, 1998.
- Horowitz, Dan. “Attitudes of British Conservatives Towards Decolonization in Africa”. *African Affairs* 69, sy. 274 (Ocak 1970): 9–26.
<https://www.jstor.org/stable/720177>
- Howe, Stephen. *Anticolonialism in British Politics: The Left and the End of Empire 1918-1964*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Hyam, Ronald. *Britain’s Declining Empire: The Road to Decolonisation, 1918-1968*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Hyam, Ronald. *Britain’s Imperial Century, 1815-1914: A Study of Empire and Expansion*, Third Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- Hyam, Ronald. *Understanding the British Empire*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Hyman, Anthony. “Nationalism in Afghanistan.” *International Journal of Middle East Studies* 34, sy. 2 (2002): 299–315.
<https://www.jstor.org/stable/3879829>
- Ikeda, Misako. “Independence and constitutionalism in Egypt 1919–1922.”, *International Journal of Asian Studies*, 20, (2023), ss. 385–401.
<https://doi.org/10.1017/S1479591422000213>
- İpek, Volkan ve Çağlar Oyman. “Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, (ed) Ramazan Gözen, 327-358. İstanbul: İletişim, 2018.

- Irwin, Ryan M. "A Wind of Change? White Redoubt and the Postcolonial Moment, 1960-1963." *Diplomatic History* 33, sy. 5 (2009): 897–925.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2009.00817.x>
- Jackson, Robert ve Georg Sorensen. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Jansen, Jan C. ve Osterhammel, Jürgen. *Decolonization: A Short History*, ing çev. Jeremiah Riemer. Princeton: Princeton University Press, 2017.
- Jensen, Lars. *Postcolonial Europe*. Oxon: Routledge, 2020.
- Johnson, Robert. *British Imperialism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Judd, Denis ve Peter Slinn. *The Evolution of the Modern Commonwealth 1902-80*. London: Macmillan Press, 1982.
- Judd, Denis. *The Lion and The Tiger: The Rise and Fall of the British Raj*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Judd, Denis. *The world's first superpower: From Empire to Commonwealth, 1901-Present*. Recorded Books LLC, 2005.
- Kearney, Hugh. *Britanya Adaları Tarihi Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İngiltere ve Galler*, çev. Özgür Umut Hoşafçı. İstanbul: İnkılap, 2019.
- Kennedy, Dane. *Decolonization: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Kennedy, Paul. *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865-1980*. London: Fontana Press, 1981.
- Kenrick, David. *Decolonisation, Identity and Nation in Rhodesia, 1964-1979: A Race Against Time*. Cham: Springer International Publishing, 2019.
- Kent, Susan Kingsley. *A new history of Britain since 1688: four nations and an empire*. New York: Oxford University Press, 2017.

- Khan, Yasmin. *India at War: The Subcontinent and the Second World War*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Khan, Yasmin. *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, New edition. New Haven: Yale University Press, 2017.
- Kirk-Greene, Anthony. *Britain's Imperial Administrators 1858-1966*. London: Macmillan Press, 2000.
- Knight, Alan. "Latin America", *The Oxford History of The British Empire Vol IV: The Twentieth Century* içinde, (ed.) Judith M. Brown, ve Wm. Roger Louis, 623-642. New York: Oxford University Press, 1999.
- Kochhar, Rajesh. *Sanskrit and the British Empire*, Routledge, Oxon, 2022.
- Kohn, Margaret ve McBride, Keally. *Political Theories of Decolonization: Postcolonialism and the Problem of Foundations*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Kubicek, Robert. "British Expansion, Empire, and Technological Change", *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 247-269. New York: Oxford University Press, 1999.
- Lamont, Thomas W. "The Dawes Plan and European Peace." *Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York* 11, sy. 2 (1925): 177–84. <https://doi.org/10.2307/1180443>
- Langenberg, William H. "Destroyers For Naval Bases: Highlights Of An Unprecedented Trade." *Naval War College Review* 22, sy. 9 (1970): 80–92. <https://www.jstor.org/stable/44639580>
- Lawal, Olakunle A. "British Commercial Interests and the Decolonization Process in Nigeria, 1950-60", *African Economic History*, sy. 22, (1994): 93-110. <https://doi.org/10.2307/3601669>
- Lawson, Stephanie. *Theories of International Relations: Contending Approaches to World Politics*. Cambridge: Polity Press, 2015.

- Leadbeater, Tim. *Britain and India 1845-1947*. London: Hodder Education, 2008.
- Levine, Philippa. *The British Empire: Sunrise to Sunset*. London: Routledge, 2007.
- Levy, Jacob T. ve Young, Iris Marion (ed.). *Colonialism and Its Legacies*, Lexington Books, Plymouth, 2011.
- Lloyd, T.O. *The British Empire 1558-1995*, Second Edition. New York: Oxford University Press, 1996.
- Long, Roger D. "Introduction", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long, 1-6. Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995.
- Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*, 3rd edition. London: Routledge, 2015.
- Louis, William Roger. "Introduction", *The Oxford History of The British Empire Vol IV: The Twentieth Century* içinde, (ed.) Judith M. Brown, ve Wm. Roger Louis, 1-46. New York: Oxford University Press, 1999.
- Louis, William Roger. "American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 61, sy. 3 (1985): 395–420. <https://doi.org/10.2307/2618660>
- Louis, William Roger *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonization of the British Empire 1941-1945*. Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Low, D. A. *Eclipse of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Lowe, Norman, ve John Traynor. *Mastering modern world history*, Sixth edition. New York: Bloomsbury Academic, 2022.
- Lowe, Norman. *Mastering Modern British History*, Fourth edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.

- Lowell, A. Lawrence. "The Imperial Conference." *Foreign Affairs* 5, no. 3 (1927): 379–92. <https://doi.org/10.2307/20028540>
- Lynch, Allen. "Woodrow Wilson and the Principle of 'National Self-Determination': A Reconsideration." *Review of International Studies* 28, sy. 2 (2002): 419–36. <https://doi.org/10.1017/S0260210502004199>
- MacKenzie, S. P. "The Treatment of Prisoners of War in World War II." *The Journal of Modern History* 66, sy. 3 (1994): 487–520. <https://www.jstor.org/stable/2124482>
- Marder, Arthur J. "The English Armament Industry and Navalism in the Nineties." *Pacific Historical Review* 7, sy. 3 (1938): 241–53. <https://doi.org/10.2307/3634005>
- Marmon, Brooks. "'Bogey Bogey Stuff': Gold Coastism, Federation, and White Backlash in Southern Rhodesia, 1951–56". *The Round Table* 111, sy. 2 (4 Mart 2022): 214–26. <https://doi.org/10.1080/00358533.2022.2058739>
- Marmon, Brooks. "Independence and Pan-African Diplomatic Contestation: Anti-Colonial Nationalism and the Eclipse of White Legitimacy in 'British Central Africa', 1957–64". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, sy. 2 (4 Mart 2023): 384–408. <https://doi.org/10.1080/03086534.2022.2137077>
- Marquess of Reading. "The Progress of Constitutional Reform in India." *Foreign Affairs* 11, sy. 4 (1933): 609–20. <https://www.jstor.org/stable/20030540>
- Marsh, Steve, ve John Baylis. "The Anglo-American 'Special Relationship': The Lazarus of International Relations." *Diplomacy & Statecraft* 17, sy. 1 (Nisan 2006): 173–211. <https://doi.org/10.1080/09592290500533841>.
- Marshall, P. J. "The English in Asia to 1700", *The Oxford History of The British Empire Vol I: The Origins of Empire* içinde, (ed.) Nicholas Canny, 264–285. New York: Oxford University Press, 1998.

- Marshall, Peter. "Britain's Place in the Contemporary World", *The Round Table*, 104:1, (2015): 19-30. <https://doi.org/10.1080/00358533.2015.1005359>
- Martin, Laurence ve John Garnett, *British Foreign Policy: Challenges and Choices for the Twenty-first Century*. London: Pinter, 1997.
- Mathew, William M. "War-Time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Regression." *Journal of Palestine Studies* 40, sy. 2 (2011): 26–42. <https://doi.org/10.1525/jps.2011.xl.2.26>
- May, Alex (ed.). *The Commonwealth and International Affairs: The Round Table Centennial Selection*. New York: Routledge, 2020.
- McDougall, Derek. "Australia and the British Military Withdrawal from East of Suez.", *Australian Journal of International Affairs* 51, sy 2 (1997): 183–94. doi:10.1080/10357719708445209.
- McIntyre, W. David. *A Guide to the Contemporary Commonwealth*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- McIntyre, W. David. *British Decolonization 1946-1997: When, Why and How did the British Empire Fall?*. London: Macmillan Press, 1998.
- McIntyre, W. David. *The Significance of the Commonwealth 1965-90*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1991.
- Mckercher, B.J.C. "Strategy and Foreign Policy in Great Britain, 1930–1938: From the Pursuit of the Balance of Power to Appeasement", *Britain in Global Politics Volume 1: From Gladstone to Churchill* içinde, (ed.) Christopher Baxter, M. L. Dockrill, ve Keith Hamilton, 153-174. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Mcleod, John. *Beginning Postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Memmi, Albert. *Sömürgecinin Portresi Sömürgeleştirilenin Portresi*, çev. Şen Süer. İstanbul: Versus, 2009.

- Metcalf, Barbara D. ve Metcalf, Thomas R. *A Concise History of Modern India*, Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Mills, Wallace G. "Victorian Imperialism as Religion – Civil or Otherwise", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long, 21-43. Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995.
- Moore, Robin J. "Imperial India, 1858-1914", içinde Andrew Porter (ed.), *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century*, 422-446. Oxford University Press, New York, 1999.
- Morgan, Cecilia. *Building Better Britains?: Settler Societies in the British World, 1783-1920*. Toronto: University of Toronto Press, 2017.
- Munochiveyi, Munyaradzi B. *Prisoners of Rhodesia*. New York: Palgrave Macmillan US, 2014.
- Munting, Roger. "Lend-Lease and the Soviet War Effort." *Journal of Contemporary History* 19, sy. 3 (1984): 495–510. <https://www.jstor.org/stable/260606>
- Nevins, Allan ve Henry Steele Commager. *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalcık. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Newman, Michael. "The Origins of Munich: British Policy in Danubian Europe, 1933-1937." *The Historical Journal* 21, sy. 2 (1978): 371–86. <https://www.jstor.org/stable/2638265>
- Newton, Scott. "Britain, The Sterling Area and European Integration, 1945–50". *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 13(3), (1985): 163–182. <https://doi.org/10.1080/03086538508582698>
- Nkrumah, Kwame. *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*. New York: International Publishers, 1965.
- Northedge, F. S. *British Foreign Policy: The Process of Readjustment 1945-1961*. London: George Allen & Unwin, 1962.

- Northrup, David. "Migration from Africa, Asia, and the South Pacific", *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 88-100. New York: Oxford University Press, 1999.
- Nyamunda, Tinashe. "Money, Banking and Rhodesia's Unilateral Declaration of Independence". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017): 746–76. <https://doi.org/10.1080/03086534.2017.1370220>
- Offner, Arnold A. "Appeasement Revisited: The United States, Great Britain, and Germany, 1933-1940." *The Journal of American History* 64, sy. 2 (1977): 373–93. <https://doi.org/10.2307/1901830>
- Onslow, Sue. "Freedom at Midnight: A Microcosm of Zimbabwe's Hopes and Dreams at Independence, April 1980". *The Round Table* 97, sy. 398 (Ekim 2008): 737–46. <https://doi.org/10.1080/00358530802327878>
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012*. İstanbul: İletişim, 2013.
- Osterhammel, Jürgen. "Britain and China, 1842-1914", *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 146-169. New York: Oxford University Press, 1999.
- Osterhammel, Jürgen. "Die Auflösung der modernen Imperien: Tendenzen und Interpretationen", *Praxis Geschichte* 17, sy. 2 (Mart 2004): 6-12.
- Osterhammel, Jürgen ve Jan C. Jansen, *Sömürgecilik: Tarihi, Biçimleri ve Sonuçları*, çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Runik Kitap, 2023.
- P. B. "The Sterling Balances: Britain's Debts to the Sterling Area Countries." *The World Today* 2, sy. 8 (1946): 353–62. <http://www.jstor.org/stable/40391949>.
- Pakenham, Thomas. *Afrika'nın Paylaşımı*, çev. Dilan Pamuk. Ankara: Hece Yayınları, 2019.

- Pallotti, Arrigo. "Tanzania and the 1976 Anglo-American Initiative for Rhodesia". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017): 800–822. <https://doi.org/10.1080/03086534.2017.1370222>
- Panigrahi, D. N. *India's Partition: The Story of Imperialism in Retreat*. London: Routledge, 2004.
- Panton, Kenneth J. *Historical Dictionary of the British Empire*. Maryland: Rowman and Littlefield, 2015.
- Parker, John and Richard Rathbone. *African History : A Very Short Introduction*. 1st ed. New York: Oxford University Press, 2007.
- Parkhurst, Roger W. "India and the Grand Trunk Road." *The Military Engineer* 17, sy. 96 (1925): 469–75. <https://www.jstor.org/stable/44572639>
- Pattenden, Hugh. "Britain and the Rhodesian Mercenary Issue, c.1970–1980". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 49, sy. 4 (4 Temmuz 2021): 777–804. <https://doi.org/10.1080/03086534.2021.1896647>
- Paul, Kathleen. "Communities of Britishness: migration in the last gasp of empire", *British culture and the end of empire* içinde, (ed) Stuart Ward, 180-199. Manchester: Manchester University Press, 2001.
- Pearce, Malcolm ve Geoffrey Stewart. *British Political History 1867-1995: Democracy and Decline*, Second edition. London: Routledge, 1996.
- Pearson, Jonathan. *Sir Anthony Eden and the Suez Crisis : Reluctant Gamble*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Pickering, Jeffrey. *Britain's Withdrawal from East of Suez: The Politics of Retrenchment*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998.
- Porter, A.N. ve A.J. Stockwell. *British Imperial Policy and Decolonization, 1938-64 Volume 2, 1951-64*. New York: Palgrave Macmillan, 1989.
- Porter, Bernard. *Empire Ways: Aspects of British Imperialism*. London: I. B. Tauris, 2016.

- Porter, Bernard. *The Lion's Share: A History of British Imperialism 1850 to the Present*, 5th Edition. London: Routledge, 2015.
- Preston, Matthew. *Ending Civil War: Rhodesia and Lebanon in Perspective*. London: I.B.Tauris, 2004.
- Price, Jacob M. "The Imperial Economy, 1700-1776", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 78-114. New York: Oxford University Press, 1998.
- Ray, Anil Baran. "Communal Attitudes to British Policy: The Case of the Partition of Bengal 1905." *Social Scientist* 6, sy. 5 (1977): 34-46.
<https://doi.org/10.2307/3520087>
- Ray, Rajat Kanta. "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765-1818", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 508-529. New York: Oxford University Press, 1998.
- Reid, Walter. *Keeping the Jewel in the Crown: The British Betrayal of India*. Edinburgh: Birlinn Limited, 2016.
- Reynolds, David. *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century*. New York: Longman, 1991.
- Rhodesian Correspondent. "Rhodesia Faces the Sanctions: The Links with London Break Down". *The Round Table* 57, sy. 226 (Nisan 1967): 207-13.
<https://doi.org/10.1080/00358536708452672>
- Richardson, David. "The British Empire and the Atlantic Slave Trade, 1660-1807", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 440-464. New York: Oxford University Press, 1998.
- Robins, Nick. *Dünyayı Değiştiren Şirket: Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi*, çev. İnanç Özekmekçi. İstanbul: H2O Kitap, 2017.

- Robbins, Keith. *The Eclipse of a Great Power: Modern Britain 1870-1992*, Second edition. London: Longman, 1994.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap, 2009.
- Rothermund, Dietmar. *The Routledge Companion to Decolonization*. New York: Routledge, 2006.
- Russell, Alison. "The Constitution of the British Commonwealth." *Journal of Comparative Legislation and International Law* 24, sy. 2, (1942): 83–90. <https://www.jstor.org/stable/754978>
- Said, Edward W. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books, 1994.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. 22. Baskı. Ankara: İmge, 2013.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih: 1918 - 1994*. 26. Baskı. Ankara: İmge, 2013
- Sanders, David. *Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy since 1945*. New York: Macmillan, 1989.
- SarDesai, Damodar R. "British Expansion in Southeast Asia: The Imperialism of Trade in the Nineteenth Century", *The Man on the Spot: Essays on British Empire History* içinde, (ed.) Roger D. Long, 7-20. Westport (Conn.): Greenwood Press, 1995.
- Sarkar, Sumit. *Modern India, 1885-1947*. New York: Palgrave Macmillan, 1989.
- Saunders, Robert. "Brexit and Empire: 'Global Britain' and the Myth of Imperial Nostalgia". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 48, sy. 6 (2020): 1140-1174.
- Scarnecchia, Timothy. "The Anglo-American and Commonwealth Negotiations for a Zimbabwean Settlement between Geneva and Lancaster, 1977–1979". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 45, sy. 5 (3 Eylül 2017): 823–43. <https://doi.org/10.1080/03086534.2017.1370223>

- Schenk, Catherine. "The Sterling Area 1945-1972", *Handbook of the History of Money and Currency* içinde, Stefano Battilossi, Youssef Cassis, ve Kazuhiko Yago, 771-790. Singapore: Springer, 2020.
- Shepard, Todd. *Voices of Decolonization: A Brief History with Documents*. Boston: Bedford/St. Martin's, 2015.
- Shillington, Kevin. *Afrika Tarihi*, çev. Halil Doğan Aydoğan. İstanbul: İnkılap, 2020.
- Shipway, Martin. *Decolonization and Its Impact*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
- Skidelsky, Robert. *Britain Since 1900: A Success Story?*. London: Vintage Books, 2014.
- Sluglett, Peter. "An Improvement on Colonialism? The 'A' Mandates and Their Legacy in the Middle East." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 90, sy. 2 (2014): 413–27. <https://www.jstor.org/stable/24538563>
- Slyvester, Christine. "Post-Colonialism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to international relations*, Sixth Edition içinde, (ed.) J. Baylis, S. Smith, P. Owens, 184-197. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Somerville, J. J. B. "The Central African Federation". *International Affairs* 39, sy. 3 (July 1963): 386–402. <https://doi.org/10.2307/2611207>
- Spivak, Gayatri C. *Madun Konuşabilir Mi?*, çev. Emre Koyuncu. Ankara: Dipnot Yayınları, 2020.
- Springer, Hugh W. "Federation in the Caribbean: An Attempt That Failed." *International Organization* 16, sy. 4 (1962): 758–75. <https://www.jstor.org/stable/2705214>
- Springhall, John. *Decolonization Since 1945: The Collapse of European Overseas Empires*. Basingstoke: Palgrave, 2001.

Srinivasan, Krishnan. *The Rise, Decline, and Future of the British Commonwealth*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

Stafford, Robert A. “Scientific Exploration and Empire”, *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 294-319. New York: Oxford University Press, 1999.

Stein, Burton. *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021.

Stuart, M. “A Party in Three Pieces: The Conservative Split over Rhodesian Oil Sanctions, 1965”. *Contemporary British History* 16, sy. 1 (Mart 2002): 51–88. <https://doi.org/10.1080/713999439>

Sturgis, James. “Britain and the New Imperialism”, *British Imperialism in the Nineteenth Century* içinde, (ed.) C.C. Eldridge (London: Macmillan, 1989).

Tan, Lena. *Metropolitan Identities and Twentieth Century Decolonization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.

Taylor, A. J. P. *English History, 1914-1945*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

The Foreign Policy Centre, *Finding Britain’s role in a changing world: The principles for Global Britain*, September 2023, s. 23. <https://fpc.org.uk/publications/the-principles-for-global-britain/> (erişim 20.05. 2023)

The Monckton Report, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, 51:201, (1960): 22-28. <https://doi.org/10.1080/00358536008452283>

Tharoor, Shashi. *Utanç İmparatorluğu: İngilizler Hindistan’da Ne Yaptı?*, çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.

Thompson, Andrew. “Introduction”, *Britain’s experience of empire in the twentieth century* içinde, (ed) Andrew Thompson, 1-32. Oxford: Oxford University Press, 2012.

- Thorn, Gary. *End of Empires: European Decolonisation 1919-1980*. London: Hodder & Stoughton, 2000.
- Thresiamma, V.G. "Making Of The Indian Constitution And Debate On The Issue Of Tribal Development." *The Indian Journal of Political Science* 72, sy. 1 (2011): 179–89. <https://www.jstor.org/stable/42761819>
- Tomlinson, B. R. "Economics and Empire: The Periphery and the Imperial Economy", *The Oxford History of The British Empire Vol III: The Nineteenth Century* içinde, (ed.) Andrew Porter, 53-74. New York: Oxford University Press, 1999.
- Tomlinson, B. R. *The Political Economy of the Raj 1914-1947: The Economics of Decolonization in India*. London: Macmillan Press, 1979.
- Vasquez, Joseph Paul. "More Than Meets the Eye: Domestic Politics and the End of British Conscription." *Armed Forces & Society* 37, sy. 4 (2011): 636–56. <https://www.jstor.org/stable/48609027>
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi. *International Relations Theory*, Fifth Edition. Boston: Longman, 2012.
- Wa-Githumo, Mwangi. "The Truth About The Mau Mau Movement: The Most Popular Uprising In Kenya." *Transafrican Journal of History* 20 (1991): 1–18. <https://www.jstor.org/stable/24520300>
- Waites, Bernard. *Europe and the Third World: From Colonisation to Decolonisation, c. 1500-1998*. New York: St. Martin's Press, 1999.
- Wallace, Elisabeth. "The West Indies Federation: Decline and Fall." *International Journal* 17, sy. 3 (1962): 269–88. <https://doi.org/10.2307/40198636>
- Ward, J. R. "The British West Indies in the Age of Abolition, 1748-1815", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 415-439. New York: Oxford University Press, 1998.

- Warner, Geoffrey. "The Anglo-American Special Relationship." *Diplomatic History* 13, sy. 4 (1989): 479–99. <https://www.jstor.org/stable/24911793>
- Watts, Carl P. "The Commonwealth and Rhodesia, 1965-1980". *The Round Table* 110, sy. 6 (2 Kasım 2021): 663–80. <https://doi.org/10.1080/00358533.2021.2010964>
- Watts, Carl. "Britain, the Old Commonwealth and the Problem of Rhodesian Independence, 1964–65". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 36, sy. 1 (Mart 2008): 75–99. <https://doi.org/10.1080/03086530801889392>
- Watts, Carl. "Killing Kith and Kin: Viability of British Military Intervention in Rhodesia, 1964-5", *Twentieth Century British History*, Vol. 16, sy. 4, 2005, ss. 382-415. <https://doi.org/10.1093/tcbh/hwi052>
- Webster, Charles. "Fundamentals of British Foreign Policy", *International Journal*, Vol. 3, sy. 4, (Sonbahar, 1948): 320-326. <https://doi.org/10.2307/40197452>
- White, Nicholas J. *Decolonisation: The British Experience Since 1945*, Second edition. New York: Routledge, 2014.
- White, Nigel D. "The Legacy of the League of Nations: Continuity or Change?" *Revista Española de Derecho Internacional* 71, sy. 2 (2019): 277–84. <https://www.jstor.org/stable/26775056>
- Williams, Eric. "The British West Indian Slave Trade After Its Abolition in 1807." *The Journal of Negro History* 27, sy. 2 (1942): 175–91. https://dh.howard.edu/hist_fac/43
- Williams, Glyndwr. "The Pacific: Exploration and Exploitation", *The Oxford History of The British Empire Vol II: The Eighteenth Century* içinde, (ed.) P. J. Marshall, 552-575. New York: Oxford University Press, 1998.
- Williams, John F. "The Geneva Protocol of 1924 for the Pacific Settlement of International Disputes." *Journal of the British Institute of International Affairs* 3, sy. 6 (1924): 288–304. <https://doi.org/10.2307/3014555>

Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of culture and society*. New York: Oxford University Press, 1985.

Wright, Kenneth M. "Dollar Pooling in the Sterling Area, 1939-1952." *The American Economic Review* 44, sy. 4 (1954): 559–76.
<https://www.jstor.org/stable/1814109>

Yorke, Edmund James. *Britain, Northern Rhodesia and the First World War: Forgotten Colonial Crisis*. 2015th ed. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Young, John. *Britain and the World in the Twentieth Century*. London: Arnold, 1997.

Young, Robert J.C. *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Anniversary Edition. Oxford: Wiley Blackwell, 2016.

Zahedieh, Nuala. "Overseas Expansion and Trade in the Seventeenth Century", *The Oxford History of The British Empire Vol I: The Origins of Empire* içinde, (ed.) Nicholas Canny, 398-422. New York: Oxford University Press, 1998.

FCDO, <https://data.gov.uk/dataset/73e0260a-0516-44ff-b4eb-ba9fec420c45/foreign-commonwealth-and-development-office-organograms-of-staff-roles-and-salaries> (erişim 20.05. 2023)

FCDO, <https://www.gov.uk/government/publications/foreign-commonwealth-development-office-outcome-delivery-plan/fcdo-outcome-delivery-plan-2021-to-2022> (erişim 20.05. 2023)

"The Commonwealth", <https://thecommonwealth.org/about-us> (erişim: 02.02.2021)

"How the 1949 London Declaration paved the way for a stronger Commonwealth", <https://thecommonwealth.org/news/how-1949-london-declaration-paved-way-stronger-commonwealth>, (erişim 30.11.2023).

“London Declaration, 1949”, <https://thecommonwealth.org/london-declaration-1949>, (erişim 30.11.2023).

TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 02.02.2021)

“Our History”, <https://thecommonwealth.org/history>, (erişim 30.11.2023).

EKLER

EK-1: Dünya Genelindeki Birleşik Krallık Askeri Konuşlanmaları

Afrika: BM barış-koruma operasyonları kapsamında Güney Sudan ve Somali’de askeri birlikler. BATUK (British Army Training Unit Kenya) Birliği Kenya’da askeri eğitim vermektedir. Ayrıca kıtada terörizm, korsanlık ve yasadışı yabani hayvan/bitki ticaretini önleme çabalarını sürdürmektedir.

Mali: MINUSMA (United Nations Multidimensional Integrated Stabilisation in Mali) kapsamında Mali’nin istikrara kavuşması için İngiliz askeri birlikleri görev yapmaktadır.

Baltık Devletleri: 2016 NATO Zirvesinde alınan kararla kurulan ve Litvanya-Letonya-Polonya ülkelerine gönderilmek üzere eğitilen ‘güçlendirilmiş İleri Mevcudiyet’ Gücü (enhanced Forward Presence) Estonya’da konuşlandırılmıştır. Ayrıca Polonya’da küçük bir zırhlı birlik mevcuttur.

Belize: Ülke bağımsızlığını kazandığından beri İngiliz askeri varlığı söz konusu. BATSUB (British Army Training Support Unit Belize) Birliği ekseninde ülke coğrafyası İngiliz ordusunun eğitimi için kullanılmaktadır.

Brunei: küçük bir garnizon ve hava kuvveti (özellikle BELL212 helikopterleri) bulunmaktadır. Ülke, ‘cengel savaşı’ (*jungle warfare*) eğitimi için önemli bir yerdir.

Kanada: BATUS (British Army Training Unit Suffield) Birliği, 1972 yılında beri seyrek nüfuslu Alberta’da eğitim çalışmalarını sürdürmektedir. 2700 km-kare alanda, Challenger 2 tanklarını da içeren zırhlı araçların kullanıldığı bir tesis.

Kıbrıs: Ağrotur ve Dikelya’da aynı zamanda egemenlik bölgesi (*sovereign base area*) olan iki daimi askeri üs. Ayrıca Kıbrıs’taki Birleşmiş Milletler Barış Gücü’nde (UNFICYP - United Nations Peacekeeping Force in Cyprus) -üslerden ayrı olarak- İngiliz askerleri görev yapmaktadır.

Falkland: Güney Atlantik Adalarını korumak üzere Falkland adasında deniz-kara-hava gücü barındıran bir garnizon.

Almanya: Paderborn’da kışlalar, Wulfen ve Monchengladbach şehirlerinde bazı depolama tesisler mevcuttur.

Cebelitarık: Bir Britanya Denizaşırı Toprağı olan Cebelitarık'ta 300 yıldan Britanya birlikleri mevcuttur. Daimi Ortak Operasyon üssü olarak Birleşik Krallık'ın Akdeniz operasyonları için stratejik önemini korumaktadır.

Irak: IŞİD'e karşı Küresel Koalisyonun işleyişinde Birleşik Krallık'ın önemli bir rolü bulunmaktadır. Ülkede 1400'e yakın askeri-sivil personel görev yaparken, İngiliz ordusu bugüne kadar 25.000 Irak askerini ve 6.600 Kürt peşmergesini eğitmiştir.

Kaynak: <https://www.army.mod.uk/deployments/>

